ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

4

TOMUL 45

OCTOMBRIE–DECEMBRIE

1994

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

A C A D E M I A   R O M Â N Ă

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

În ţară, revista se poate procura prin poştă, numai pe bază de abonament. Preţul unui abonament anual este de 1800 lei.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la:

- RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33–57, Bucureşti, ROMÂNIA;
- ORION SRL, Splaiul Independenţei 202A, P.O. Box 74–19, Tx 11939, CBTxR, Fax (40)1312 24 25, Bucureşti, ROMÂNIA;
- AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu 29A, ap. 66, P.O. Box 57–88, Fax 312 45 69, Bucureşti, ROMÂNIA

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa:
H. Coandă 11, 71119 Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 45 **Nr. 4** **octombrie–decembrie 1994**

SUMAR

ETUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 45 **Nº 4** **octobre–décembre 1994**

SOMMAIRE

ΚΑΛΛΑΤΙΑΝΑ (I)

de ALEXANDRU AVRAM

La 12 octombrie 1989 neuitatul meu magistru, profesorul D. M. Pippidi, m-a însărcinat să alcătuiesc în cadrul seriei *Inscriptiones Scythiae Minoris* un *corpus* al inscripțiilor grecești și latine de la Callatis. Cu binecunoscuta-i generozitate mi-a pus la dispoziție întreaga sa arhivă referitoare la epigrafia callatiană, iar în anii ce au urmat nu a contenit a mă încuraja λέγων καὶ πράσσων în această direcție. Timp de aproape patru ani am avut privilegiul de a prezenta periodic marelui savant câte ceva din însemnările mele privitoare la anchetele pe care, în căutarea inscripțiilor mai de-mult sau mai recent descoperite, le-am efectuat în lapidariul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din București sau în muzeele din București, Constanța, Mangalia sau Iași.

Socot că este de datoria mea – ca modest prinos adus memoriei profesorului D. M. Pippidi – să prezint în cele ce urmează câteva rezultate ale acestor investigații, pe care, dacă le consider încă preliminare, mă întemeiez nu mai puțin în speranța că, măcar în parte, unele din încheierile la care voi fi ajuns se vor arăta vrednice de luare aminte.

DECRETE CALLATIENE DIN EPOCA ELENISTICĂ

1. În 1937 Ion Micu făcea cunoscută o inscripție aflată în muzeul din Constanța, pe care se mulțumea să o prezinte sub forma transcrierii literelor vizibile [1]. Un an mai târziu conducătorul de atunci al cercetărilor arheologice de la Mangalia, Teofil Sauciuc-Săveanu, reproducea o fotografie a inscripției în cadrul unui volum de sinteză, ce cuprindea, între altele, o dare de seamă asupra cercetărilor recente de la Callatis [2]. O primă încercare – destul de nefericită – de editare se datorează aceluiași învățat [3]. Editorii Buletinului epigrafic pe anul 1939, luând cunoștință de fotografia publicată în 1938, aveau, la un moment dat, în vedere un studiu aprofundat al documentului [4]; acest lucru însă nu s-a mai produs, astfel că prima ediție completă aparține abia în 1945 lui Scarlat Lambrino [5].

[1] I. Micu, *Călăuza vizitatorului în Muzeul regional al Dobrogei. Secțiunea arheologică* (AD, 18, 1937, supl.), Constanța, 1937, p. 41, nr. 217.

[2] T. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, în *L'Archéologie en Roumanie*, București, 1938, pl. XLII, fig. 79.

[3] Idem, Dacia, 7–8, 1937–1940, p. 242–243, nr. 1 (foto fig. 26).

[4] R. Flacelière, J. Robert, L. Robert, Bull. ép. 1939, 236: decretul „sera étudié par J. Robert". De remarcat că vol. 7–8 din Dacia (ieșit de sub tipar în 1941) nu mai fusese accesibil editorilor Buletinului epigrafic, probabil datorită începutului războiului.

[5] S. Lambrino, Epigraphica, 7, 1945, p. 22–26 (foto fig. 1).

S C I V A, tomul 45, nr. 4, București, octombrie–decembrie 1994, p. 303–325

Lambrino a observat în mod judicios că pe spate placa de marmură (fig. 1)[6] este mai bine conservată, diferența de lățime între dimensiunea originară și partea păstrată de pe suprafața cu textul inscripției indicând un spațiu în care încap 3 litere. Elementul cel mai avantajos pentru restituirea textului îl constituie însă dispunerea *stoichedon* a literelor. Referitor la dispunerea inscripției Sauciuc-Săveanu remarca: „c'est presque strictement στοιχηδόν"[7]; la care Lambrino a corectat: „il *presque* è inutile. Le lettere formano rigorosamente delle colonne: si vede sopratutto la posizione dell'I, che è sempre sull'asse centrale in rapporto con le lettere superiori e inferiori"[8]. După restituirile evidente din r. 10–13, numărul de litere al fiecărui rând poate fi stabilit la 18, ceea ce impune și pentru celelalte rânduri întregiri încadrabile în această cantitate[9].

Conform restituirii lui Lambrino, textul s-ar prezenta astfel[10]:

[.....]ΟΥΓ[..........]
[....]εἶπε[ν·ἐπεὶ.....]
[...]ν, Πολέμ[ων.......]
4 [...]ας καὶ φι[........]
[...]αιοι δαμο[.......]
[...]ἄνδρες ἀγ[αθοὶ καὶ]
[πρό]θυμοι γε[γόνασιν]
8 [ποτ]ὶ τὰν πόλ[ιν εἰς τὰν]
[ἀνα]κομιδὰν[τῶν̣ φυγάδ]-
[ων·δ]εδό̣χθαι [τᾶι βουλᾶ]-
[ι κα]ὶ τῶι̣ δάμ[ωι·δεδόσθ]-
12 [αι α]ὐτοῖς κα[ὶ ἐκγόνοι]-
[ς πολ]ιτείαν [προξενία]-
[ν εὐε]ργεσί[αν προδικί]-
[αν ἰσ]οτέλει[αν καὶ εἴσπ]-
16 [λουν] καὶ ἔκπ[λουν καὶ πο]-
[λέμο]υ καὶ ε[ἰράνας ἀσυ]-
[λεὶ κ]αὶ ἀσπο[νδεί....]
[.....]ΒΟΥΛΟ[........]
20 [.....]ΛΑΙΟΝ[........]
[......]ΝΤΑ[.........]

Mai mult decât discutabilă este restituirea rândurilor 8–10. Sauciuc-Săveanu spicuise în succintu-i comentariu κομιδάν, gândindu-se la meritele titularilor în domeniul facilitării unui transport de grâne[11]. Lambrino, la rândul său, n-ar fi exclus această

[6] Azi la Muzeul de Istorie și Arheologie din Constanța, inv. nr. 27. Dimensiuni: 0,28 × 0,43 × × 0,195 m; litere de 0,6–0,7 cm înălțime. Descrierea detaliată a pietrei în studiul citat al lui Lambrino.

[7] T. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, p. 242.

[8] S. Lambrino, *op. cit.*, p. 23, n. 1.

[9] Excepție fac r. 15–16, unde – prin restituiri obligatorii – se obțin 19 litere de rând. În epocă se cunosc cazuri similare, ba chiar unele în care variațiile sunt și mai mari (vezi, între altele, IGB, I², 13 ter, cu rânduri de câte 20, 21, 22 și chiar 23 de litere).

[10] S. Lambrino, *op. cit.*, p. 23.

[11] T. Sauciuc-Săveanu, *op. cit.*, p. 243.

soluție [12], dacă astfel n-ar fi rămas un spațiu neacoperit de trei litere. De asemenea, el se gândise la [εἰς τὰν ἀνα]κομιδὰν [τῶν πολιτῶν], însă în cele din urmă a preluat sugestia verbală a lui Gaetano De Sanctis [13]: [εἰς τὰν ἀνα]κομιδὰν [τῶν φυγάδων]. Soluția a fost însă imediat respinsă de Jeanne şi Louis Robert, după care această restituire „est parfaitement arbitraire et l'expression est d'ailleurs un peu surprenante" [14].

Pentru propunerea sa Lambrino căutase un suport istoric. După caracterele paleografice, inscripția este sigur datată în sec. IV î.e.n. – până în momentul de față, cel mai vechi decret de la Callatis – cu o preferință decisivă pentru cea de-a doua parte a veacului. Pornind de la sensul lui ἀνακομιδή (dor. ἀνακομιδά), „reîntoarcere", Lambrino a avut în minte inițial reîntoarcerea cetățenilor callatieni ce fuseseră siliți să se refugieze din cauza asediului lui Lysimachos; cum Callatis a stat sub ocupație până la moartea regelui în 281 î.e.n., o reîntoarcere din bejenie nu ar fi fost posibilă – după Lambrino – decât după 281 î.e.n., ceea ce s-ar fi opus însă datei asigurate paleografic a documentului. Prin urmare, Lambrino s-a decis asupra unei date înainte de asediul Callatidei (313 î.e.n.), sugerând, după De Sanctis, un „ritorno degli esilati nelle città greche, ordinato da Alessandro nel 324" [15].

Sugestia are partea ei fascinantă [16], însă restituirea [τῶν φυγάδων] rămâne arbitrară şi fără paralele. Judecând după formularul banal al decretului – de regăsit, cu unele mici variații, în toate documentele callatiene de acest tip de-a lungul epocii elenistice – nu văd nici o dificultate în a restitui [τῶμ πολιτᾶν] [17].

Cât priveşte momentul istoric ce a prilejuit emiterea decretului, apropierea de asediul Callatidei de către Lysimachos mi se pare mult mai tentantă decât s-ar putea bănui la prima vedere.

Cronologia generală a anilor 313–311 [18], dar şi cea locală, referitoare la acțiunile lui Lysimachos în fața Callatidei, au fost mult rafinate de studiile apărute după ediția lui Lambrino.

Astfel este cert că avem a face cu două asedii. Primul începe în anul 313 î.e.n. (Diod., 19, 73); prin vara anului 312 î.e.n. adversarul lui Lysimachos, Antigonos

[12] S. Lambrino, *op. cit.*, p. 25: „sarebbe stato possibile di restituire semplicemente [τὰν] κομιδάν e pensare a un transporto di grano o di altre cose".

[13] *Ibidem*, p. 24 şi 26.

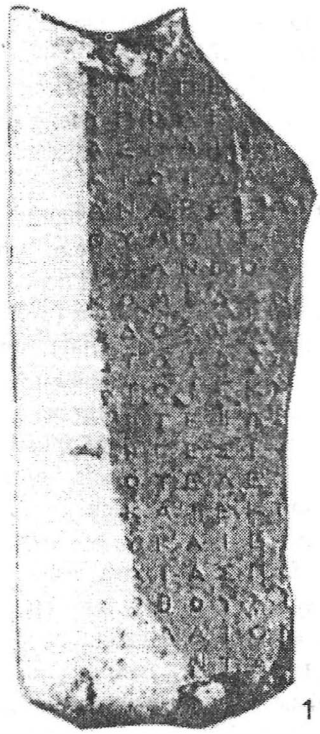
[14] Bull. ép. 1948, 165.

[15] S. Lambrino, *op. cit.*, p. 26.

[16] Vezi, mai ales, seria de „φύγη – Urkunden" de la Samos (decrete în cinstea celor ce îi ajutaseră pe samieni în timpul exilului): Chr. Habicht, AM, 72, 1957, p. 152–274 (nr. 3, 13, 20, 22, 23, 25–28); idem, AM, 87, 1972, p. 199 sqq. (nr. 4). Formula cea mai frecvent întâlnită în aceste decrete este ἐν τε τῆι φύγηι εὔνους (καὶ πρόθυμος) ὢν διατελεῖ. Pentru ἀνακομιδή vezi L. Robert, *Études anatoliennes. Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*, Paris, 1937, p. 239, n. 2: „ne peut s'appliquer qu'à un «retour» ou un recouvrement d'une chose perdue".

[17] Pentru grafie cf. decretele callatiene din sec. III î.e.n.: V. Pârvan, AA, 1915, col. 249–251, nr. 4 (IG XII *Suppl.*, p. 69, r. 82–89; pentru proveniență vezi Bull. ép. 1955, 161), r. 8–9; O. Bounegru, Istros, 2–3, 1981–1983, p. 161–164, r. 8; D. M. Pippidi, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, Bucureşti–Amsterdam, 1975, p. 123–126, nr. 2, r. 6; T. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 9–10, 1941–1944, p. 287, nr. 1, r. 7; Gr. Tocilescu, AEM, 17, 1894, p. 99–100, nr. 41, r. 7–8.

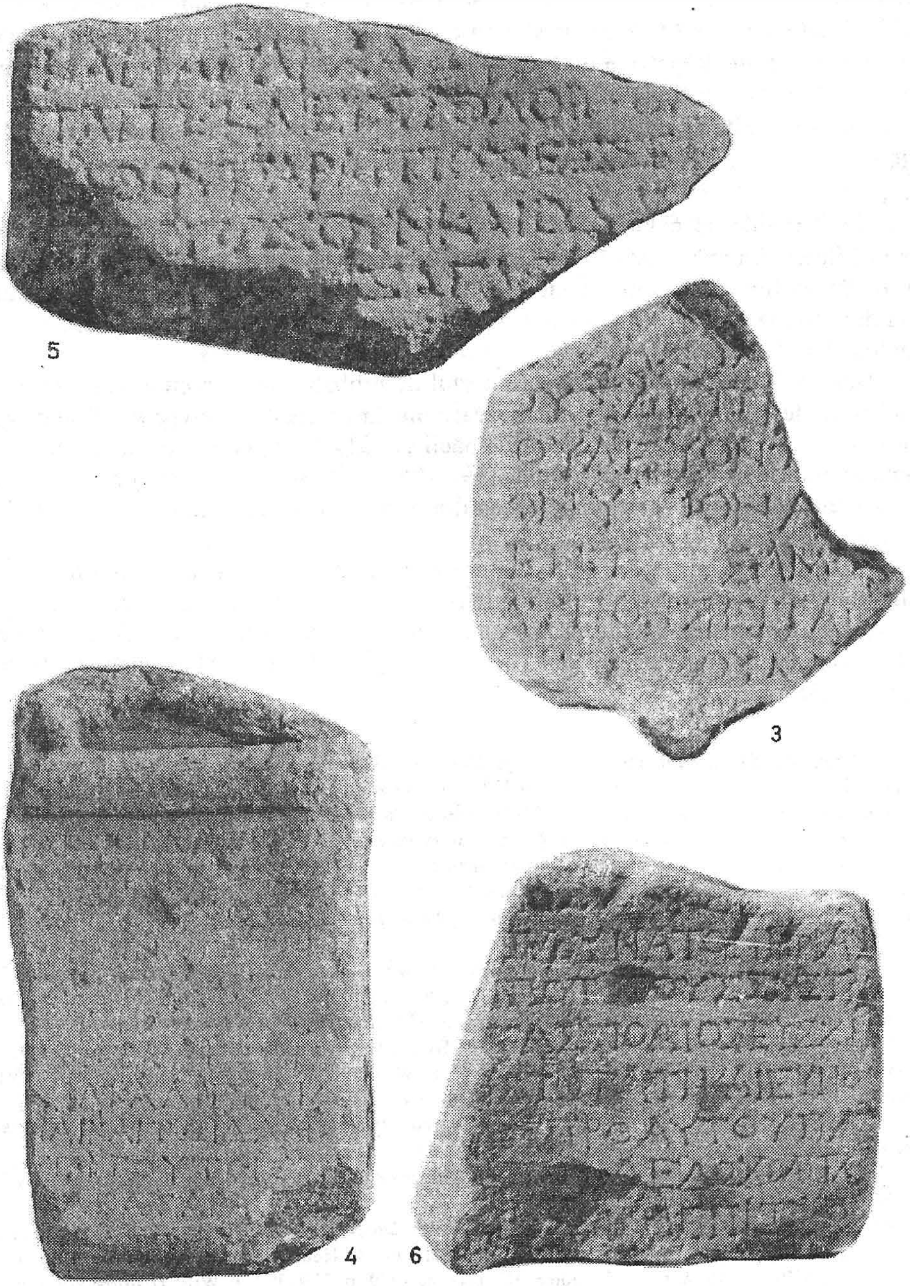
[18] H. Hauben, AJPh, 94, 1973, 3, p. 256–267.

1

2

Planşa I.

1 Decret de la sfârşitul secolului al IV-lea î.e.n. (nr. 1 în text).
2. Decret din sec. al III-lea î.e.n. (inedit); nr. 2 în text (detaliu).

Planşa II.

3 Fragment de decret din sec. al II-lea î.e.n. (nr. 3 în text).
4 Fragment de decret din sec. al II-lea î.e.n. (nr. 5 în text).
5 Fragment de decret din sec. I î.e.n. (nr. 6 în text).
6 Fragment de decret din sec. I î.e.n. (inedit); nr. 7 în text.

Monophthalmos, trimite în ajutorul callatienilor o escadră comandată de Lykon[19], ceea ce îl determină pe Lysimachos să lase o parte din oşteni în jurul Callatidei, pentru a-i permite o acţiune împotriva lui Pausanias, pe care, de altfel, îl înfrânge şi îl răpune. Fapt este că în 311 î.e.n. se încheie pace între diadohi (Diod., 19, 105, 1)[20], ceea ce presupune, între altele, că asediul Callatidei va fi fost ridicat. În urma acestei păci asistăm la o intensă activitate diplomatică, de refacere sau ajustare a unor alianţe[21]. Abia prin 310–309 î.e.n. Lysimachos începe cel de-al doilea asediu (Diod., 20, 25, 1) împotriva Callatidei răsculate, de data aceasta, după cât se pare, la îndemnul lui Ptoloemeu I Soter[22]. Până la urmă cetatea cedează, fără a se putea preciza exact momentul (307 ?). În timpul acestui asediu 1000 de refugiaţi callatieni – desigur, din pătura rurală din *demos* – primesc adăpost şi sunt colonizaţi în Regatul Bosporan de regele Eumelos (Diod., 20, 25, 1)[23].

Astfel stând lucrurile, mi se pare destul de probabil că – precum mai târziu, în timpul celui de-al doilea asediu – un oarecare număr de cetăţeni se vor fi refugiat încă de prin 313 î.e.n., după care, în condiţiile păcii din 311 î.e.n., care proclama libertatea şi autonomia cetăţilor greceşti (Diod., 19, 105, 1)[24], se vor fi reîntors în patrie.

Decretul s-ar data astfel după pacea dintre diadohi şi înaintea celui de-al doilea asediu, mai precis *311–310 î.e.n.*

Titularii sunt doi străini; în r. 5 – αιοι reprezintă, desigur, desinenţa de plural a ethnikonului, foarte probabil [Ἀθαν]αῖοι, totuşi fără putinţă de verificare. Mai departe, δαμο- duce cu gândul la un compus al lui δῆμος (dor. δᾶμος): este vorba fie de o funcţie deţinută de cei doi (δαμό[σιοι κτλ.] sau cuvânt compus), fie de vreun „calificativ"[25].

[19] Giovanna Saitta, Kokalos, 1, 1955, p. 109–116; Alexandra Ştefan, în: D. M. Pippidi, Em. Popescu (ed.), *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9–15 septembre 1977)*, Bucureşti, 1977, p. 25–32; eadem, în *Actes du VIIe Congrès FIEC*, Budapesta, 1984, p. 331 (cu o datare şi interpretare greşită a unui *graffito* – cf. W. M. Calder III, Dacia, N. S., 23, 1979, p. 313 – însă cu o minuţioasă analiză a evenimentelor); Ju. G. Vinogradov, în *Actes du IXe Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, I *(Acta Centri Historiae „Terra antiqua Balcanica"*, II), Sofia, 1987, p. 43–44; Helen S. Lund, *Lysimachus. A Study in early Hellenistic Kingship*, Londra–New York, 1992, p. 40–43.

[20] É. Will, *Histoire politique du monde hellénistique*², I, Nancy, 1979, p. 61–65; J. Seibert, *Das Zeitalter der Diadochen*, Darmstadt, 1983, p. 123–129; R. A. Billows, *Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State*, Berkeley–Los Angeles–Londra, 1990, p. 132–134.

[21] O. Müller, *Antigonos Monophthalmos und das „Jahr der Könige"*, Bonn, 1973, p. 32–39; É. Will, în: A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, F. W. Walbank, *Cambridge Ancient History*², VII, Cambridge, 1984, p. 53; Helen S. Lund, *op. cit.*, p. 62–64.

[22] Giovanna Saitta, *op. cit.*, p. 70–72; D. M. Pippidi, *Parerga. Écrits de Philologie, d'Épigraphie et d'Histoire ancienne*, Bucureşti–Paris, 1984, p. 162.

[23] D. M. Pippidi, *Parerga*, p. 162–163; Ju. G. Vinogradov, *op. cit.*, p. 44–45; cf. Al. Avram, Dacia, N. S., 35, 1991, p. 104; Helen S. Lund, *op. cit.*, p. 42.

[24] Cf. scrisoarea adresată de Antigonos locuitorilor din Skepsis: OGIS, 5 = H. H. Schmitt, *Die Staatsverträge des Altertums*, III, München, 1969, nr. 428. Vezi A. Heuss, Hermes, 73, 1938, p. 153–159; R. H. Simpson, JHS, 74, 1954, p. 25–31; idem, Historia, 8, 1959, p. 389–393; É Will, *Histoire politique...* (n. 20), p. 61–65.

[25] Calificative de tipul δημοφίλητος şi δημοσώστης (dor. δαμο-) ar putea intra în discuţie datorită ocurenţei lor limitate la Bithynia şi la coasta de vest a Pontului (cf. Bull. ép. 1959, 259; 1963, 263), însă mai degrabă în epoca elenistică târzie şi în epoca romană. Pentru δαμοσώστης la Callatis (sec. I e.n.) vezi I. I. Russu, Dacia, N. S., 1, 1957, p. 179–190; cf. Al. Avram, StCl, 28, 1995 (sub tipar).

În r. 4 – ας καὶ φι – elimină posibilitatea introducerii unui patronimic. „Il n'y aurait pas le patronymique, ce qui serait étrange", scriu în această privință Jeanne și Louis Robert[26]. O soluție există totuși, anume aceea ca cei doi ἄνδρες ἀγ[αθοί] (cf. r. 6) să fi fost frați, iar atunci patronimicul să fi fost comun[27]. Cum în r. 3, imediat la începutul motivației, apare un alt nume – ce poate fi ușor întregit sub forma genitivului [Ε]ὐπολέμ[ου] – nu îmi rămâne decât să depistez în el patronimicul și să restitui: [ἐπειδὴ οἱ τ|οῦ Ε]ὐπολέμ[ου υἱοί][28], ceea ce se înscrie în *stoichedon*.

Cei doi străini, fii ai lui Eupolemos, vor fi fost ambasadorii, mercenarii (?)[29], oricum, oamenii de încredere ai lui Antigonos Monophthalmos, cel despre care se știe că i-a sprijinit pe callatieni împotriva redutabilului său adversar Lysimachos[30].

Trecând peste câteva propuneri mai mărunte de modificare a ediției Lambrino – r. 7: γε[γέναντι][31] în loc de γε[γόνασιν], pentru a câștiga o literă și a aduce rândul la norma de 18 semne; r. 14–15: [προεδρίαν] în loc de [προδικίαν][32] – mă opresc în final asupra ultimelor rânduri, lamentabil păstrate.

Jeanne și Louis Robert, comentând un decret callatian publicat de regretatul Andrei Aricescu în 1963[33], în care era menționată magistratura proboulilor, reveneau asupra inscripției de față, sugerând în r. 19 [προ]βούλο[υς], iar în r. 20 numele lunii [Ἀπελ]λαῖον[34], fără a încerca însă o restituire completă a rândurilor.

În documentele callatiene cunoscute până acum pasajul în cauză sună în felul următor: τοὺς δὲ προβούλους τοὺς προβουλεύοντας τὸν μῆνα τὸν.....[35]. Într-un studiu aflat sub tipar[36] propusesem deja – ca adaptare la evidența pietrei – o

[26] Bull. ép. 1948, 165.

[27] Vezi tot la Callatis V. Pârvan, *op. cit.* (n. 17): Ἡρῶναξ καὶ Βά[κ]χιος Καλλιφάνεος.

[28] *Syll.*³, 481 A: Μένωνι καὶ Φίλωνι τοῖς Πολύας υἱοῖς; cf. și 195, 206 (τοῦ δεῖνος παισί).

[29] Despre mercenari în epoca elenistică timpurie vezi H. W. Parke, *Greek Mercenary Soldiers from the Earliest Times to the Battle of Ipsos*, Oxford, 1933; G. T. Griffith, *The Mercenaries of the Hellenistic World*, Cambridge, 1935; M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, I–II, Paris, 1949–1950.

[30] Vezi *supra*, n. 19.

[31] Pentru paralele: *Syll.*³, 312, r. 5 (Samos, post 321/0 î.e.n.); IGB, I², 37 (Odessos, sec. al III-lea î.e.n.) etc.

[32] Nici προδικία propusă de Lambrino, nici προεδρία nu apar printre drepturile acordate de decretele callatiene. Am preferat însă ultima variantă, întrucât προεδρία este altminteri frecvent amintită în decretele cetăților vest-pontice, inclusiv în cele ale dorienei Mesambria (IGB, I², 307, r. 7; 309, r. 4–5; 309 bis, r. 2; 309 ter, r. 2), nu însă și προδικία. După cunoștințele mele, în decretele vest-pontice nu apare decât expresia δίκας προδίκους, „întâietatea în justiție"; cf. IGB, I², 13 bis, 37 bis, 38 bis, 41, 42, 307 bis, 308 novies, 308 decies; ISM, II, 5). Calitatea de πρόεδρος presupunea dreptul de a lua loc în primele rânduri la spectacolele de dramă, la diferitele jocuri și festivități și, nu în ultimă instanță, în Adunare. Pentru καλεῖν εἰς (*uel* ἐπὶ) προεδρίαν vezi M. Holleaux, *Études d'épigraphie et d'histoire grecques*, I, Paris, 1938, p. 148; II, 1938, p. 190, n. 1; Ad. Wilhelm, *Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde* (SB Akad. d. Wiss. Wien, phil.-hist. Kl., 166, 1), Viena, 1911, p. 25; L. Robert, *Documents de l'Asie Mineure méridionale. Inscriptions, monnaies et géographie*, Geneva–Paris, 1966, p. 9–10.

[33] A. Aricescu, StCl, 5, 1963, p. 315–318 = *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 35–40.

[34] Bull. ép. 1964, 287.

[35] Vezi documentele callatiene SGDI, 3089 (cf. n. 39), r. 35–36, și aici, mai jos, nr. 2 și 3.

[36] Al. Avram, Il Mar Nero, I, 1994, p. 167–177.

topică uşor schimbată: [τοὺς δὲ πρ]οβούλο[υς[37] τὸν μῆνα Ἀπελ]λαῖον [τοὺς προβουλεύο]ντα[ς κτλ.][38]. Descoperirea recentă a decretului pe care îl voi publica aici pentru întâia oară (în continuare, nr. 2) mi-a adus o confirmare de principiu, dar şi un uşor corectiv. Aşadar, acum propun: [τοὺς δὲ πρ]οβούλο[υς τοὺς τὸν Ἀπελ]λαῖον [μῆνα προβουλεύο]ντα[ς]. De remarcat că în ambele variante se respectă norma de 18 litere de rând şi că literele NTA din r. 21 sunt perfect integrate în restituire.

În urma tuturor acestor consideraţii, restitui decretul după cum se vede:

[.....]ΟΠ[...........]
[....]εἶπε[ν·ἐπειδὴ οἱ τ]-
[οῦ Ε]ὐπολέμ[ου υἱοὶ...]
[...]ας καὶ φι[........]
[...]αιοι δαμο[.......]
[...]ἄνδρες ἀγ[αθοὶ καὶ]
[πρό]θυμοι γε[γένανται]
[ποτ]ὶ τὰν πόλ[ιν εἰς τὰν]
[ἀνα]κομιδὰν [τῶμ πολιτ]-
[ᾶν·δ]εδόχθαι [τᾶι βουλᾶ]-
[ι κα]ὶ τῶι δάμ[ωι·δεδόσθ]-
[αι α]ὐτοῖς κα[ὶ ἐκγόνοι]-
[ς πολ]ιτείαν [προξενία]-
[ν εὐε]ργεσί[αν προεδρί]-
[αν ἰσ]οτέλει[αν καὶ εἴσπ]-
[λουν] καὶ ἔκπ[λουν καὶ πο]-
[λέμο]υ καὶ ε[ἰράνας ἀσυ]-
[λεὶ κ]αὶ ἀσπο[νδεί· τοὺς]
[δὲ πρ]οβούλο[υς τοὺς τὸ]-
[ν Ἀπελ]λαῖον [μῆνα προβ]-
[ουλεύο]ντα[ς........]
– – – – – – – – – – –

Traducere:

„... cutare, fiul lui cutare, a propus: întrucât fiii lui Eupolemos, cutare şi cutare... s-au dovedit a fi bărbaţi aleşi şi vrednici faţă de cetate în privinţa reîntoarcerii cetăţenilor, Sfatul şi Poporul să găsească cu cale: să li se acorde, lor şi urmaşilor, drepturile cetăţeneşti, calitatea de proxeni, de evergeţi şi de proedri, egalitatea fiscală, dreptul de a intra şi de a ieşi din port în timp de război şi în timp de pace, fără a fi expuşi la represalii şi fără vreo convenţie anume. Proboulii din luna Apellaios...".

2. Cu ocazia săpăturilor de salvare executate în 1992 în zona străzii Mihai Eminescu din Mangalia s-a descoperit un fragment de decret elenistic, pe care direc-

[37] Verificând lespedea, am constatat că prima literă parţial vizibilă în stânga este *omikron*, ceea ce confirmă decisiv lectura.

[38] Cf. SGDI, 3054 = R. Merkelbach (mit Hilfe von F. K. Dörner und S. Şahin), *Die Inschriften von Kalchedon*, Bonn, 1980 (IK 20), 7, r. 6–7: αἰσιμνῶντες μῆνα Διονυσίου ἐστεφανώσαν.

torul muzeului din Mangalia, Nicolae Valeriu Georgescu, mi l-a pus prompt la dispoziție spre studiu, motiv pentru care țin să-i exprim, o dată mai mult, gratitudinea.

Placa de marmură (0,18 m lățime, 0,225 m înălțime, 0,06 m grosime) este spartă sus și la stânga, în vreme ce marginile din dreapta și de jos sunt numai ciobite, dar se păstrează. Lespedea – neprelucrată pe partea posterioară – prezintă la bază un orificiu rectangular (3 × 2 cm) pentru înmănușarea stelei pe o bază. Scrisul – cu litere elegante de 1–1,1 cm *(omikron* și *theta* mai mici, doar 0,7 cm) – indică o dată în sec. III î.e.n., foarte probabil spre începutul acestui veac (fig. 2).

Se păstrează doar dispozitivul decretului, a cărui restituire – pe temeiul analogiilor callatiene și mai ales a inscripției SGDI 3089 [39] – este lesnicioasă. Prin urmare:

- - - - - - - - - - - - - - - - -
[– – – – – – – – – – – ἀρετᾶς ἕνεκεν] τᾶς
[εἰς τὸν δᾶμον·δεδόσθ]αι δὲ αὐτῶ[ι]
[καὶ ἐγγόνοις προξενί]αν πολιτείαν
[ἰσοτέλειαν εὐεργεσίαν] καὶ εἴσ-
[πλουν καὶ ἔκπλουν] καὶ πολέμου καὶ
[εἰράνας ἄσυλεὶ] καὶ ἀσπονδεί·
[τοὺς δὲ προβού]λους τοὺς τὸν Ἀ-
[........μῆνα] προβουλεύοντας
[ἀποδεῖξαι τόπο]ν ἐν τῶι Σαμοθα- *(sic)*
[κίωι εἰς ὅν ἀνα]τεθησεῖται ὁ τελ[α]-
[μῶν· τὸ δ'ἀνά]λωμα ὑποτελέσ[αι]
[τοὺς ?προβούλο]υς. *uacat*

R. 7: prima literă vizibilă în stânga sigur *lambda.* – R. 9: prima literă, parțial vizibilă, în stânga *ny;* ΣΑΜΟΘΑ- piatra. – R. 10: imediat după spărtura din stânga se vede colțul din dreapta al barei orizontale de la un *tau.*

Traducere:

„... pentru râvna arătată față de popor. Să i se acorde, lui și urmașilor, calitatea de proxen, drepturile cetățenești, egalitatea fiscală, calitatea de everget, dreptul de a intra și de a ieși din port în timp de război și în timp de pace, fără a fi expus la represalii și fără vreo convenție anume. Proboulii din luna cutare să desemneze locul din Samothrakion în care să fie așezată această stelă. Cheltuielile să le suporte proboulii (?)".

Câteva explicații ale restituirii mi se par necesare.

R. 4: [εὐεργεσίαν]este sugerat de data timpurie a decretului. Calitatea de εὐεργέτης nu se acordă în decretele de proxenie de la Callatis decât la sfârșitul sec.

[39] E. Szanto, AEM, 10, 1886, p. 199–201; E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien,* Viena, 1906, col. 83–86, nr. 94; cf. Ad. Wilhelm, *Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde,* Viena, 1906, p. 200, nr. 172; L. Robert, RevPhil, 65, 1939, p. 152 = *Opera minora selecta,* II, Amsterdam, 1969, p. 1305. Inscripția (astăzi de negăsit) fusese descoperită în secolul trecut la Kostena Rjaka și intrase în colecția mitropolitului Simeon din Šumen. Este vorba de *copia* unui decret callatian în cinstea apolloniaților; cf. r. 29–30: ἀποστεῖλαι δε τοὺς στρατα[γοὺς τὸ ἀ]ντίγραφον τοῖς Ἀπολλωνιατᾶν ἄ[ρχουσι]. Inscripția – asupra căreia voi reveni într-un studiu viitor – se datează spre sfârșitul sec. II î.e.n.

IV – prima jumătate a sec. III î.e.n.[40], pentru ca apoi, în cu totul alt context şi cu alte formulări, să reapară prin ultimii ani ai erei păgâne[41]. Epigrafia callatiană reflectă astfel perfect concluziile la care a ajuns Philippe Gauthier în fundamentala sa operă cu privire la binefăcătorii cetăţii greceşti[42].

R. 7–8: Ἀ[........μῆνα]. Lunile din calendarul callatian care încep cu A sunt: Ἀπελλαῖος, Ἀγριάνιος, Ἀρτεμίτιος[43]; după lungimea numelui, oricare dintre ele ar fi îndreptăţită să umple lacuna.

R. 11–12: [τὸ δ'ἀνά]λωμα ὑποτελέσ[αι τοὺς ?προβούλο]υς, cu un oarecare semn de întrebare, întrucât situaţia astfel evidenţiată este neatestată la Callatis. Cazurile la care se referă prescripţia cu privire la responsabilitatea cheltuielilor ivite din săparea decretului pe lespede, a expunerii în locurile publice etc. sunt următoarele: [τὸ δὲ] ἀνάλωμα ὑποτελέσαι τὸν ταμίαν[44] („cheltuielile să le suporte casierul"); τὸ δ'ἐ[σ]σούμενον ἀνάλωμα ἐπιτελε[ῖν α]ὐτόν[45] („cheltuielile ivite să le suporte el însuşi", adică titularul decretului).

În inscripţia de faţă, în r. 12 -υς nu poate fi desinenţă de acuzativ (impus de construcţia cu infinitivul introdus de δεδόχθαι, care se afla la începutul dispozitivului, dispărut în lacună) decât ca plural masculin: -ο]υς; dat fiind contextul, cred că restituirea [προβούλο]υς ar fi cea mai îndreptăţită.

Noul decret de la Callatis ar fi deja al cincilea în care sunt menţionaţi proboulii. Cronologic, el pare a se situa între două decrete mai timpurii (cel de sub nr. 1, de la 311–310 î.e.n., şi un altul, probabil din al doilea sfert al sec. III î.e.n.[46]) şi două decrete din a doua jumătate (vezi în continuare, nr. 3), respectiv sfârşitul sec. II î.e.n.[47].

[40] Vezi mai sus (nr. 1) şi decretul publicat de A. Aricescu, *op. cit.* (n. 33).

[41] Vezi mai jos, n. 103–105 despre binefăcătorii callatieni din epoca elenistică târzie.

[42] Ph. Gauthier, *Les cités grecques et leurs bienfaiteurs*, Atena–Paris, 1985, p. 7–75, introduce o distincţie esenţială între evergetismul epocii clasice şi elenistice timpurii (sec. IV – începutul sec. II î.e.n.), vreme în care „les citoyens bienfaiteurs sont surtout honorés pour la capacité et le dévouement qu'ils ont démontré en assumant des fonctions *(archai)* ou en conduisant des ambassades délicates" (p. 68), şi evergetismul epocii elenistice târzii, caracterizat prin faptul că „la plupart des bienfaits sont accomplis en dehors de toute participation aux *archai* [...] Étant moins lié, ou n'étant plus lié, à l'exercice des fonctions publiques, l'évergétisme perd peu à peu son caractère strictement civique; le contrôle du peuple s'amenuise ou disparaît" (p. 72–73). În schimb, „l'inscription des *euergétai* étrangers est attestée quasiment dans toutes les régions du monde grec et à toutes les périodes, depuis le Ve jusqu'au Ier siècle" (p. 24). În toate cele trei decrete callatiene timpurii (n. 40) se acordă εὐεργεσία străinilor alături de προξενία.

[43] Pentru calendarul callatian vezi D. M. Pippidi, *Scythica Minora* (n. 17), p. 126, iar pentru lumea megariană în general Kr. Hanell, *Megarische Studien*, Lund, 1934, p. 190–204. În momentul de faţă proiectez un studiu despre calendarul megarian.

[44] A. Aricescu, *op. cit.* (n. 33), r. 12. Pe baza acestei noi evidenţe, J. şi L. Robert, Bull. ép., 1964, 287, au întregit la fel r. 39–40 din decretul SGDI, 3089 (cf. n. 39), acolo unde E. Kalinka restituise [καὶ τὸ εἰς αὐτὸν ἀ]ποτε[λέσαι ἀνάλωμα τοὺς _ _].

[45] T. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 3–4, 1927–1932, p. 450–451 *a*, şi 7–8, 1937–1940, p. 253; D. M. Pippidi, *Scythica Minora*, p. 149–158.

[46] A. Aricescu, *op. cit.* Întrucât acest decret îl cinsteşte pe titular pentru fapte de arme (cf. Bull. ép. 1964, 287), iar Callatis se află până spre 281 î.e.n. sub control macedonean, cred că asemenea evenimente se puteau petrece mai degrabă abia după 281 î.e.n. Strict paleografic, decretul se datează în prima jumătate a sec. III î.e.n. (cf. D. M. Pippidi, *Scythica Minora*, p. 138, n. 2).

[47] Vezi n. 39.

Instituția proboulíei a făcut obiectul unor cercetări mai adânci abia în ultimii ani. Din păcate, sursele sunt contradictorii – variind de la o zonă la alta, de la o epocă la alta –, astfel încât ideea acreditată de Aristotel[48], conform căreia existența proboulilor ar fi o marcă a structurilor oligarhice ale unui regim trebuie preluată *cum grano salis*[49]. După cum rezultă din inscripții, proboulii de la Karystos[50], Delphi[51] și Callatis dețineau mandate periodice (lunare); tocmai de aceea ei se aflau în imposibilitatea de a-și impune monopolul puterii.

Nu același lucru se poate afirma despre Megara, pentru care dispunem de o atestare certă a proboulíei încă din sec. V î.e.n. Aristofan, *Ach.*, v. 754–756, pune în gura unui megarian următoarea relatare: „când tocmai plecam din cetate, proboulii (τ'ὤνδρες πρόβουλοι) orânduiau treburile obștești astfel, încât să ne facă pe toți să crăpăm de foame". Sensul tehnic al cuvântului mi se pare asigurat, iar din acest pasaj rezultă că la Megara proboulii erau, în fapt, adevărații conducători ai cetății. Același pasaj indică, de asemenea, originea megariană a proboulíei callatiene.

Pe de altă parte însă constat că proboulia nu este atestată la Chersones – a cărui bogată arhivă epigrafică ce ne stă la dispoziție pare a înlătura ideea hazardului[52] –, în schimb, atâta vreme cât proboulii figurează la Megara și la Callatis, este cert, chiar în lipsa dovezii materiale, că această instituție fusese transmisă Callatidei prin intermediul Heracleei Pontice. Găsesc, așadar, un argument suplimentar pentru data timpurie de fondare a Callatidei (sfârșitul sec. VI î.e.n.), oricum înainte de fondarea Chersonesului (422/1 î.e.n.)[53]. Corpul de probouli, ce va fi figurat în „constituția" originară a Heracleei Pontice, apucase să fie „exportat" la Callatis, în schimb, în urma instaurării ulterioare a regimului democratic la Heracleea[54], în momentul fondării Chersonesului instituția nu mai exista.

Este greu să reconstituim constituția arhaică a Megarei și a Heracleei Pontice, însă caracterul lor aristocratic este cert[55], iar existența proboulíei s-ar înscrie perfect

[48] Arist., *Pol.*, 1299 b 11–12; cf. 1298 b 14; 1322 b 12–17.

[49] Pentru instituția proboulilor vezi Françoise Ruzé, în *Mélanges d'histoire ancienne offerts à William Seston*, Paris, 1974, p. 443–462; J. Tréheux, BCH, 113, 1989, p. 241–247.

[50] Cf. J. Tréheux, *op. cit.*, p. 242–244.

[51] Idem, BCH, 104, 1980, p. 519–524.

[52] Pentru instituțiile de la Chersones în epoca autonomiei vezi studiul mai vechi, dar încă fundamental, al lui B. Latychew, BCH, 9, 1885, p. 265–300; mai recent, S. Yu. Saprykine, Dialogues d'histoire ancienne, 17, 1991, 1, p. 103–117.

[53] Pentru data de fondare a Chersonesului vezi H. Schneiderwirth, *Heraclea am Pontus*, Heiligenstadt, 1882 *(non uidi !)*, și A. I. Tjumenev, VDI, 2, 1938, p. 257; cf. precizări mai recente la S. Ju. Saprykin, *Gerakleja Pontijskaja i Xersones Tavričeskij*, Moscova, 1986, p. 52–69, și la V. I. Kac, *Emporij Xersones*, în *Antičnyj mir i arxeologija* (Saratov), 7, 1990, p. 97–111. Cât privește data de fondare a Callatidei vezi D. M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1971, p. 38 și 63 (sfârșitul sec. VI î.e.n.); cf. A. Ulanici, Muzeul Național, 1, 1974, p. 191–196 (începutul sec. IV î.e.n.). Voi reveni într-un studiu special asupra acestei probleme.

[54] Cf. S. M. Burstein, *Outpost of Hellenism: The Emergence of Heraclea on the Black Sea*, Berkeley – Los Angeles – Londra, 1976, p. 37; S. Ju. Saprykin, *Gerakleja Pontijskaja...*, p. 48–52.

[55] Pentru Megara vezi R. P. Legon, *Megara. The Political History of a Greek City-State to 336 B.C.*, Ithaca–Londra, 1981, p. 59–103, iar pentru Heracleea Pontica: K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, III, Straßburg, 1913, 1, p. 137; D. Asheri, *Über die Frühgeschichte von Herakleia Pontike*, în F. K. Dörner (ed.), *Forschungen an der Nordküste Kleinasiens*, I. *Herakleia Pontike. Forschungen zur Geschichte und Topographie* (DenkschrWien, 106, 1972), Viena, 1972, p. 29.

în context. În cazul Callatidei însă, diferența între ceea ce par să fi fost proboulii în epoca arhaică și ceea ce reprezintă ei mai târziu, în lumina în care îi pun mărturiile epigrafice începând din sec. IV î.e.n., nu se poate explica decât printr-o evoluție a regimului politic callatian. Rudiment al epocii arhaice aristocratice, proboulii sunt asimilați de instituțiile democratice prin reducerea lor la un colegiu de tipul pritanilor atenieni [56]. Abia dacă mai este nevoie să adaug că și βασιλεύς, caracteristic lumii megaro-argiene, reflex peste timp al regalității „eroice", devine în epoca istorică un fel de arhonte eponim, cu atribuții preponderent cultuale.

Rotația lunară a proboulilor la Callatis ridică și o altă problemă interesantă. Dacă proboulii erau membri ai Sfatului, iar mandatele lor erau lunare, rezultă că numărul membrilor Sfatului trebuia să fie divizibil cu 12 (numărul lunilor anului). Pe de altă parte, așa cum reiese dintr-un pasaj din tratatul lui Aeneas Tacticus (11, 10), până la o reformă de la începutul sec. IV î.e.n. populația Heracleei Pontice era grupată în trei *phylai* (evident, cele doriene) a câte 4 ἑκατοστύες [57]. Că această organizare a fost introdusă la Callatis de oikiștii heracleoți, abia dacă mai trebuie relevat. 3 *phylai* × 4 „sute" = 12 „sute" ar corespunde perfect cu numărul de mandate proboulice, numai că un corp cetățenesc de 12 × 100 = 1200 de suflete ar fi fost prea mic pentru o cetate democratică. Este probabil că și la Callatis, precum la Heracleea Pontica, în contextul consolidării democrației, numărul de „sute" din fiecare *phyle* a sporit, astfel că în epoca elenistică demosul callatian se va fi compus din:

3 *phylai* × 100 n = 300 n cetățeni.

În aceste condiții Sfatul trebuie să se fi compus dintr-un număr de membri divizibil atât cu 100, cât și cu 12 (numărul lunilor anului = numărul mandatelor proboulice). primul număr care satisface această condiție este 300. Un Sfat de 300 de membri era considerat la Heracleea Pontica la începutul sec. IV î.e.n. prea restrâns, de caracter oligarhic, una din cauzele instaurării tiraniei lui Klearchos [58]. Având în vedere diferența de mărime dintre Callatis și Heracleea Pontica, s-ar putea admite în primul caz și un Sfat de 300 de membri; cred însă că un Sfat de 600 de membri ar fi mai potrivit cu regimul democratic. Cu această ocazie, observ, o dată mai mult, în structurarea corpului cetățenesc și a instituțiilor callatiene, o coexistență a sistemului zecimal cu cel sexagesimal, evidentă și în concepția de lotizare a teritoriului agricol, despre care mi-am exprimat recent gândurile [59].

3. După cum am arătat, proboulii mai sunt menționați și într-un document din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Este vorba de un mic fragment (fig. 3) publicat de Grigore Tocilescu [60], în care Louis Robert a recunoscut un formular aproape identic cu inscripția SGDI 3089 [61], ceea ce i-a permis o elegantă restituire [62].

[56] H. Schaefer, RE, XXIII, 1, 1957, col. 1229, s.v. πρόβουλοι.

[57] K. Hanell, *op. cit.*, p. 140–144.

[58] Iust., 16, 4, 1–5; Polyaen., 2, 30, 1–2; cf. S. M. Burstein, *op. cit.*, p. 47–54; L. Morawiecki, Eos, 62, 1974, 1, p. 153–168.

[59] Al. Avram, Dacia, N. S., 35, 1991, p. 103–137.

[60] Gr. Tocilescu, AEM, 14, 1891, p. 35, nr. 88.

[61] Vezi n. 39.

[62] L. Robert, RevPhil, 65 (13), 1939, p. 152–153 = *Opera minora selecta*, II, p. 1305–1306.

Marele savant francez nu a avut posibilitatea de a consulta direct documentul. În urma examenului pietrei, sunt în măsură să aduc câteva corecturi. Astfel, în r. 1–2 Robert restituie [καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ τὸν |β]ασιλ̣[έα εἰς τὸ πρυτανεῖον], după modelul unui alt decret callatian[63]. Pentru aceasta se vede nevoit să corecteze literele ΣΑ̣ΣΥΛ̣ copiate de Tocilescu în primul rând păstrat în [β]ασιλ̣[έα]. Lespedea însă confirmă citirea lui Tocilescu, iar soluția care se impune pentru r. 1–2 este, neîndoios:

[........καὶ πολέμου καὶ εἰ]-
[ράνα]ς ἀσυλ[εὶ καὶ ἀσπονδεί]·

Ne aflăm, așadar, în fața unei banale formule a dispozitivului, care menționează libera intrare și icșire din port a titularului decretului, în timp de război și în timp de pace, fără a fi supus la represalii și fără vreo convenție anume. În aceste condiții, devine cert că titularul decretului era un străin, onorat de callatieni cu *proxenia* și cu celelalte drepturi ce decurg de aici[64].

În r. 8 Tocilescu copiază literele ΕΣΣΟΥΜ, iar Robert nu își exprimă nici o părere în această privință. La rându-mi, identific aici o formă a viitorului dorian ἐσσοῦμαι și o formă asemănătoare cu aceea atestată de un document callatian de la începutul erei creștine[65]:

τὸ δ'ἐ[σ]σούμενον ἀνάλωμα ἐπιτελε[ῖν α]ὐτόν.

Combinând această formulă cu cea din SGDI 3089,

[τὸ δὲ] ἀνάλωμα ὑποτελέσαι τὸν ταμίαν,

propun:

[τὸ δ'] ἐσσούμ[ενον ἀνάλωμα ὑπο]-
[τελέσαι τὸν ταμίαν ––––]

Prin urmare, decretul acefal de proxenie se înfățișează astfel:

– – – – – – – – – – – – – – –
[........καὶ πολέμου καὶ εἰ]-
[ράνα]ς ἀσυλ[εὶ καὶ ἀσπονδεί]·
[τ]οὺς δὲ πρ[οβούλους τοὺς προ]-
4 [β]ουλεύοντ[ας τὸν μῆνα τὸν]
[Δι]ονύ[σ]ιον ἀ[ποδεῖξαι τόπον]
ἐν τ[ῶι] Σαμο[θραικίωι εἰς ὅν]
[ἀν]ατεθησεῖται[τὸ ψάφισμα]·
8 [τὸ δ']ἐσσούμ[ενον ἀνάλωμα ὑπο]-
[τελέσαι τὸν ταμίαν–––––]
– – – – – – – – – – – – – – –

[63] SGDI, 3089 (cf. n. 39). Formula reapare și în decretul callatian publicat în 1963 de A. Aricescu (n. 33).

[64] Chr. Marek, *Die Proxenie*, Frankfurt/Main – Berna – New York, 1984; idem, Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte, 4, 1985, 1 p. 67–78; Ph. Gauthier, *op. cit.* (n. 42), p. 131–149.

[65] Vezi n. 45.

R. 1–2: [καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ τὸν|β]ασιλ[έα εἰς τὸ πρυτανεῖον] Robert. – R. 3–7 restituite de Robert. – R. 7: [ἀν]ατεθήσεται Robert, [ἀν]ατεθησεῖται piatra.

Traducere:

„... (dreptul de a intra şi de a ieşi din port) în timp de război şi în timp de pace, fără a fi expus la represalii şi fără vreo convenţie anume. Proboulii din luna Dionysios să desemneze locul din Samothrakion în care să fie aşezat decretul săpat pe lespede. Cheltuielile ce se ivesc să le suporte vistiernicul...”.

În r. 7, la fel de bine ca [ψάφισμα] (Robert) se poate completa [ὁ τελαμῶν], ca la nr. 2 de mai sus[66].

După cum a observat Louis Robert, documentul de faţă atestă existenţa unui templu închinat zeilor din Samothrake[67], care juca, între altele, rolul de arhivă pentru decretele onorifice. Prin urmare, a completat şi în inscripţia SGDI 3089, r. 37:

[ἀπ]οδεῖξαι τόπον ἐν τ[ῶι Σαμοθρακίωι]

Confirmarea a venit, după cum am văzut, prin decretul inedit publicat aici sub nr. 2.

4. O inscripţie fragmentară descoperită prin anii ’20 la Mangalia, „lângă biserica grecească”, a fost publicată de Oreste Tafrali în următoarea formă[68]:

.ΥΤΩΙΚ[Α...
Ν(?)ΔΝΠΟΛ...
ΕΚΠΛΟΥΝΡ...
ΕΝΙΡΗΝΗΙΑΣ...
ΔΕΙΑΝΑΓΡΑ...
ΨΗΦΙΣΜΑ...
.ΗΝ...

Tafrali distingea: ἔκπλουν, ἐν ἰρήνηι (=εἰρήνηι), ἀναγρά(ψαι), ψήφισμα. Lespedea a dispărut între timp, însă textul inscripţiei se poate restitui fără mare osteneală:

– – – – – – – – – – – – – –
[– – – – – – – δεδόσθαι δὲ]-
[α]ὐτῶι κα[ὶ ἐγγόνοις προξε]-
ν̣ί̣α̣ν πολ[ιτείαν εἴσπλουν καὶ]
ἔκπλουν κ[αὶ ἐμ πολέμωι καὶ]
ἐν <ε>ἰρήνηι ἀσ[υλεὶ καὶ ἀσπον]-
δεί· ἀναγρά[ψαι δὲ τόδε τὸ]
ψήφισμα [εἰς στήλην λιθί]-
[ν]ην κτλ.

[66] Pentru τελαμῶν, termen folosit de inscripţiile din zona pontică şi din Propontida foarte frecvent în locul cuvântului uzual στήλη (dor. στάλα), vezi F. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909, p. 474, n. (2); L. Robert, Hellenica, 7, 1949, p. 33 = *Opera minora selecta*, II, p. 1209; cf. Th. Corsten, *Die Inschriften von Kios*, Bonn, 1985 (IK 29), p. 104; idem, *Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai*, Bonn, 1987 (IK 32), p. 118.

[67] Cf. Susan Guettel Cole, *Theoi Megaloi: The Cult of the Great Gods at Samothrace*, Leiden, 1984, p. 75–83, unde decretul de faţă este reeditat la p. 143, sub nr. 7, alături de SGDI, 3089 (nr. 8) şi de un alt minuscul fragment callatian (nr. 9) referitor tot la zeii din Samothrake (Gr. Tocilescu, AEM, 19, 1896, p. 110, nr. 67). Decretul publicat aici (nr. 2) este, aşadar, al patrulea document epigrafic callatian referitor la acest cult, ceea ce impune o tratare specială în viitor.

[68] O. Tafrali, Arta şi arheologia, 1, 1927, p. 39, nr. 21 (fără foto).

Ne aflăm în fața unui decret onorific pentru un străin. Formularul indică epoca elenistică, ceea ce este însă total incompatibil cu limba κοινή a documentului. Până spre epoca lui Tiberius dorismele sunt consecvent conservate de documentele callatiene [69], abia spre mijlocul sec. I e.n. limba κοινή începând să-şi facă loc cu dificultate [70], pentru a se impune spre sfârşitul veacului.

Prin urmare, nu văd decât două posibilități. Ori Tafrali a copiat greşit unele litere – iar în acest caz ar trebui corectat εἰράναι (r. 5), ψάφισμα (r. 7), [στάλαν λιθίν]αν (r. 7–8) – ori decretul, deşi descoperit la Mangalia, nu provine de la Callatis, ci de la vreuna din cetățile milesiene din preajmă (Histria, Tomis, Dionysopolis, Odessos) [70a].

5. Un decret onorific, databil – după scris – în secolul II î.e.n., (fig. 4) a fost editat de Teofil Sauciuc-Săveanu în felul următor [71]:

[Ἡρακλείδας] Ἡρακλείδα εἶπ[εν]·
[ἐπειδὴ Ἀρίστω]ν Ἀρί[σ]τωνος ἑα-
[υτὸν εἰς ἡμᾶς] ἔστρ[εψε π]ροθύμω-
4 [ς καὶ παρέχετ]αι κοινᾷ τε τῷ
[δήμῳ πολλὰς] χρείας καὶ ἰδίᾳ
[τοῖς ἐντυγχάν]ουσι [τῶ]μ π[ολ]ι-
[τῶν εἰς ἃ ἄν] τ̣ι̣ς̣ αὐτὸν πα-
8 [ραιτῆται καὶ πα]ρακαλῆται· δ-
[εδόχθαι τᾶι βουλ]ᾶι καὶ τῷ δάμω-
[ι τῶν Καλλατιανῶν] ἐπὶ τούτοις π[ᾶ]-
[σιν ἐπαινέσαι Ἡρα]κλεάταν.

Restituirile lui Sauciuc-Săveanu, „gauches et impossibles" [72], au fost contestate de B. Lifshitz [73], care propune:

[ἐπειδὴ -----]ν Ἀρί[σ]τωνος ἐλ-
[θὼν εἰς ἡμᾶς ἀν]εστρ[άφη πρ]οθύμω-

[69] Ultimele documente sigur ancorate în timp sunt decretele thiasului dionysiac în cinstea lui Ariston, fiul lui Ariston („Ariston II") – primul (T. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 1, 1924, p. 139–144 şi 323–324; O. Tafrali, RA, 21, 1925, p. 264–271; cf. B. Haussoullier, RA, 22, 1925, p. 62–65; Ad. Wilhelm, Hermes, 63, 1928, 2, p. 225–231, şi 3, p. 364–366) databil 12–19 e.n. după eponimia regelui Kotys, fiul lui Rhoemetalkes; cel de al doilea (D. M. Pippidi, *Epigraphica* – cf. n. 19 – p. 51–64 = *Parerga*, p. 195–207) uşor ulterior – şi decretul aceluiaşi *thiasos* în cinstea lui Phileinos al lui Phileinos (D. M. Pippidi, *Scythica Minora*, p. 149–158), datat prin eponimia împăratului Tiberius.

[70] Vezi formele mixte şi grafiile inconsecvente din decretele în cinstea lui Apollonios, fondatorul gerousiei (V. Pârvan, *Gerusia din Callatis*, ARMSI, ser. II, t. 39, nr. 3, Bucureşti, 1920, p. 51–90; cf. Ad. Wilhelm, Anzeiger Wien, 15–18, 1922, p. 72–76 = *Akademieschriften...*, II, p. 124–128; SEG, I, 1924, 327), şi a lui Isagoras al lui Iatrokles (I. I. Russu, Dacia, N. S., I, 1957, p. 179–190; SEG, XVI, 1959, 428).

[70a] Alexandru Suceveanu – căruia îi mulțumesc pentru multe sugestii de care am profitat pe parcursul alcătuirii acestui articol – propune cu temei că ar putea fi vorba de un decret *e.g.* histrian, ridicat la Callatis în onoarea unui callatian.

[71] T. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 9–10, 1941–1944, p. 292–294, nr. 1.

[72] Cf. J. şi L. Robert, Bull. ép. 1965, 263 (care acceptă această apreciere formulată de B. Lifshitz; vezi n. urm.).

[73] B. Lifshitz, La parola del passato, 19, 1964, p. 362–364.

4 [ς καὶ καλῶς ἐν τῆ̣ πό]λι κοινᾶ̣ τε τῶ̣
[δάμω̣ παρέχων] χρείας κτλ.

8 δ-
[εδόχθαι τᾶι βουλ]ᾶι καὶ τῶ̣ δάμωι
[ἐπαινέσαι δ']ἐπὶ τούτοις Π[...]
[....'Αρίστωνο̣ς] 'Ηρακλεάταν.

În sfârşit, decisivă pentru înţelegerea textului este observaţia soţilor Robert[74], care – după transcrierea lui Săveanu[75] – au legat ΕΛ din r. 2, „corectat" de Săveanu (care întregeşte ἑα[υτόν]), de finalul de ethnikon în acuzativ din r. 11, [_ _]λεάταν, pentru a restitui 'Ελ[εάτας], respectiv ['Ε] λεάταν[76].

Examenul pietrei mi-a permis să aduc câteva modificări la citirile primului editor, de altfel, singurul care consultase direct documentul. Astfel, în r. 3 piatra indică grupul de litere ΕΣΤΙΚ, şi nu ΕΣΤΡ, din care Săveanu obţinea ἔστρ[εψε π]ροθύμω[ς] – imposibil – iar Lifshitz [ἀν]εστρ[άφη πρ]οθύμω[ς], restituire admisibilă în principiu[77], însă contrazisă de evidenţa pietrei. Tot acolo ultima literă vizibilă este un *omikron*, nu *omega*, ceea ce transformă adverbul în adjectiv, [π]ρόθυμο[ς] şi îl integrează în formula arhicunoscută a motivaţiei din decretele callatiene şi de aiurea. Prin urmare:

[ἐπειδὴ ὁ δεῖνα] Ἀρίστων[ος] 'Ελ-
[εάτας εὔνους] ἐστι κ̣[αὶ π]ρόθυμο[ς]

În r. 4 în dreapta am depistat partea din stânga a unui *delta*, iar în stânga prima literă vizibilă pare a fi totuşi *alpha*, ca la Săveanu – care restituie [παρέχετ]αι – şi nu *lambda*, ca la Lifshitz – care sugerează [ἐν τῆ πό]λι[78]. În sfârşit, în r. 5, înainte de χρείας am identificat un *iota*, care face posibilă formula [παρέχετα̣]ι χρείας. Restituirea mi se pare, aşadar, certă:

πρόθυμο[ς]
[περὶ τὰμ πόλιν κ]αὶ κοινᾶ(ι) τε τῶι δ[ά]-
[μωι παρέχετα̣]ι χρείας κτλ.

În continuare ar fi fost de aşteptat κοινᾶ(ι) τε τῶι δ[άμωι καὶ ἰδίαι τοῖς ἐντυγχάνουσι τῶμ πολιτᾶν παρέχετα]ι χρείας, ca în decretul în cinstea

[74] *Loc. cit.* (n. 72).

[75] Fotografia publicată de Sauciuc-Săveanu este de slabă calitate (o fotografie ceva mai bună în Dacia, N. S., 2, 1958, p. 219; de altfel, datorită scrierii foarte superficial gravate, reproducerile fotografice ale documentului par compromise), însă în transcrierea cu majuscule se vede clar în r. 2 ΕΛ, ceea ce corespunde, de altfel, realităţii.

[76] J. şi L. Robert, *loc. cit.*: „D'autre part, en aucun dialecte, dans le dorien de Callatis comme dans celui d'Heraclée du Pont, on ne peut trouver l'ethnique 'Ηρακλεάτας pour 'Ηρακλεώτης. N'avons-nous point un même ethnique pour désigner le personnage au début des considérants et au début du dispositif? On ne voit rien d'un *kappa* (que les éditeurs ont pointé) au début de la ligne 11. Le fils d'Ariston honoré à Callatis n'était-il pas, l. 2 'Ελ[εάτας], et ne lirait-on pas, l. 10–11: [ἐπαινέσαι μὲν] ἐπὶ τούτοις [__ 'Αρίστωνος 'Ε]λεάταν?"

[77] *Ibidem*: „la restitution ἀνεστράφη nous paraît heureuse".

[78] B. Lifshitz, *loc. cit.*

chersonesitului Pasiadas, fiul lui Herodotes [79]. Dispunerea cuvintelor păstrate pe piatră se opune însă categoric acestei posibilități. În r. 6 [_ _ _]ουσι permite întregirea [ἐντυγχάν]ουσι, astfel că formula poate fi, totuși, acceptată,

καὶ ἰδί[αι]
[τοῖς ἐντυγχάν]ουσι τῶμ π[ολι]-
[τᾶν κτλ.,

în așteptarea unui verb care să joace sintactic rolul lui παρέχεται χρείας din propoziția anterioară legată prin καί de noua propoziție. Acest verb este, desigur, cel care începe cu πα– din r. 7. O analogie perfectă întâlnesc într-o inscripție dispusă *stoichedon* de la Dionysopolis (IGB, I^2, 13 ter) din sec. III–II î.e.n.: [κοινῆι τε][80] τῶι δήμωι καὶ ἰδ[ίαι τοῖς ἐν]τυγχάνουσι τῶν [πολιτῶν ε]ὔχρηστον ἑαυτὸν [ἐν παντὶ και]ρῶι παρασκευ[άζει]. La fel, în exemplele citate în IGB, I^2 de regretatul Gheorghi Mihailov: *Syll.*^{3}, 651 (Atena, 168/7 î.e.n.), r. 12–13: καὶ κατ ʼἰδίαν [ἀεὶ] τοῖς ἐντυγχάνουσι αὐ[τῶι] τῶμ πολιτῶν εὔχρηστον ἑαυτ[ὸν] παρασκευάζει; *Syll.*^{3}, 571 (Atena, sfârșitul sec. III î.e.n.): εὔχρηστον ἑαυτὸν παρασκευάζει καὶ κοινεῖ καὶ ἰδίαι τοῖς ἐντυγχάνουσι τῶν πολιτῶν. Pe baza acestor exemple, propun [εὔχρηστον ἀεὶ ἑ]αυτὸν πα[ρασκευάζει], unde ἀεί este cerut de calculul de litere din lacună (cf. *Syll.*^{3}, 651, citat mai sus) [81].

În sfârșit, [π]αρακαλῆται din r. 8 – conjunctiv – cere un ἄν deci: πα[ρασκευάζει ἄν π]αρακαλῆται [82].

Numele titularului [83] începe cu Π (cf. r. 10) și se termină în N, parțial vizibil în r. 2, imediat înainte de patronimicul Ἀρίστων[ος], *e.g.* Π[ολέμω]ν, Π[οτάμω]ν etc.

Textul (cu rânduri de câte 23–27 de litere) se prezintă, deci, astfel:

[...........] Ἡρακλείδα εἶπε·
[ἐπειδὴ Π..?ω]ν Ἀρίστων[ος] Ἐλ-
[εάτας εὔνους] ἐστι κ[αὶ πρόθυμο[ς]
4 [περὶ τὰμ πόλιν κ]αὶ κοινᾶ(ι) τε τῶι δ[α]-
[μωι παρέχετα]ι χρείας καὶ ἰδί[αι]
[τοῖς ἐντυγχάν]ουσι [τ]ῶμ π[ολι]-
[τᾶν εὔχρηστον ἀεὶ ἑ]αυτὸν πα-
8 [ρασκευάζει ἄν π]αρακαλῆται· δ[ε]-
[δόχθαι ταῖ βου]λᾶι καὶ τῶι δάμω[ι]
[ἐπαινέσαι μὲν] ἐπὶ τούτοις Π[...]
[..να Ἀρίστωνος Ἐ]λεάταν.

– – – – – – – – – – – – – –

[79] Gr. Tocilescu, AEM, 17, 1894, p. 99–100, nr. 41 (Ch. Michel, *Recueil d'inscriptions grecques*, Bruxelles, 1900, nr. 333); cf. Al. Avram, Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte, 7, 1988, 2, p. 87–91.

[80] După G. Mihailov, „τε mihi non placet, sed aliud non video"; formula este însă absolut identică cu aceea din decretul callatian citat în nota precedentă.

[81] De remarcat că în r. 7 Sauciuc-Săveanu citește τις αὑτόν. Mărturisesc că nu am distins nimic pe piatră înainte de AYTON, dar dacă în momentul primei editări textul se putea citi mai bine în acel loc nu exclud posibilitatea ca literele EIEAYTON = [ἀ]εὶ ἑαυτόν să fi fost interpretate de Sauciuc-Săveanu ca ΤΙΣΑΥΤΟΝ = τις αὑτόν.

[82] Vezi exemplele citate mai sus.

[83] Completat în mod arbitrar de primul editor [Ἀρίστω]ν (cf. și Dacia, N. S., 2, 1958, p. 219), cu gândul la un celebru personaj callatian, mai recent însă cu cel puțin 150 de ani.

Traducere:

„Cutare, fiul lui Herakleidas, a propus: întrucât P[.....]n, fiul lui Ariston, din Elea, este plin de râvnă şi de bunăvoință față de cetate, îndatorează în fel şi chip poporul îndeobşte, iar cetățenilor ce se întâmplă să aibă nevoie de serviciile lui este gata să le stea la dispoziție întotdeauna cu folos de va fi solicitat, Sfatul şi Poporul să găsească cu cale să fie lăudat pentru aceste temeiuri P[.....]n, fiul lui Ariston, din Elea...".

După cum s-a remarcat[84], titularul decretului este originar din Elea din Eolida, situată lângă Pergam, la vărsarea râului Kaykos în Marea Egee[85]. Din păcate, nu cunoaştem motivele pentru care acesta va fi binemeritat recunoştinţa callatienilor. Explicația ar trebui căutată probabil în domeniul legăturilor comerciale dintre regatul Pergamului şi coasta de vest a Mării Negre, cu atât mai mult cu cât se ştie că portul eleat a fost sub Attalizi principala poartă de ieşire a produselor pergameniene[86]. Relațiile Callatidei cu zonele situate în apropierea Eleei sunt atestate deocamdată doar de două documente: o ştampilă de amforă produsă la Kyme, tot în Eolida[87], şi un decret din sec. III î.e.n. pentru frații Heronax şi Bacchios din Mytilene[88], de pe insula Lesbos.

6. Într-un fragment de decret publicat de Teofil Sauciuc-Săveanu (fig. 5)[89] Jeanne şi Louis Robert au identificat în r. 1–3: [ἐπαγγέλε]ταί τε καὶ εἰς τὸ λοιπὸν [ἀεί τινος ἀγ]αθοῦ παραίτιος ἐσσε[ῖσθαι], fără despărțire pe rânduri. Fragmentul conservă parțial marginea din stânga, ceea ce permite o apreciere a amploarei lacunelor şi o „paginare" pe măsură. Hortativul îşi găseşte, la rândul său, numeroase paralele într-un decret al thiasului callatian[90], ὅπως οὖν καὶ ὁ θίασο[ς] φανῆται τοὺς ἀγαθοὺς τῶν ἀνδρῶν şi în decretul deja citat SGDI, 3089, r. 15–18, ὅπως οὖν καὶ ὁ δᾶ[μος φ]αίνηται τοὺς εὐνοοῦντας ἑαυτῶι κα[ὶ καλ]ο[ὺς] καὶ ἀγαθοὺς ἄνδρας τιμῶν καθη[κόντ]ως, iar în afara Callatidei într-un decret de la Odessos, IGB, I², 43 (mijlocul sec. I î.e.n.), r. 21–23: ὅπως οὖν καὶ ὁ δῆμος φαίνηται τιμῶν τοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς τῶν ἀνδρῶν.

De aceea, textul poate fi restituit astfel:

_ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _ _

καν· ἀπ᾽ἀρχᾶς [.. cca 8–10 .. ἐπαγγέλε]-
ταί τε καὶ εἰς τὸ λοιπὸ[ν ἀεί τινος ἀ]-

[84] J. şi L. Robert, *loc. cit.*; cf. Emilia Doruțiu Boilă, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 246.

[85] O altă soluție teoretică ar fi Elea (= Velia), colonia fondată de foceeni în 535 î.e.n. în sudul Italiei, însă datorită depărtării acesteia față de Callatis, posibilitatea ca eleatul din inscripția de față să fie originar de acolo este greu admisibilă.

[86] M. I. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford, 1941, II, p. 565; L. Robert, *Études anatoliennes. Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*, Paris, 1937, p. 84 sqq. şi 201.

[87] Al. Avram, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 312, nr. 145.

[88] V. Pârvan, AA, 1915, col. 249–251, nr. 4 (cf. n. 17).

[89] T. Sauciuc-Săveanu, *Callatis* (cf. n. 2), foto pl. XLVI, fig. 88, în centru; idem, Dacia, 7–8, 1937–1940, p. 245, nr. 3 (foto fig. 28/8); cf. J. şi L. Robert, Bull. ép. 1943, 46.

[90] Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 10, nr. 16 (SGDI, 3090).

[γ]αθοῦ παραίτιος ἐσσε[ῖσθαι τῶι δά]-
4 [μωι]· ὅπως οὖν καὶ ὁ δᾶ[μος φαίνηται]
[τιμῶν το]ὺς ἀγαθ[οὺς τῶν ἀνδρῶν]
– – – – – – – – – – – – – – –

R. 1: ἀπαρχάς φα[– –] Săveanu, dar ultimele două litere nu sunt vizibile pe piatră, unde se păstrează doar o porțiune neconcludentă dintr-o hastă verticală; ἀπ᾽αρχᾶς Robb. – R. 1–3: rest. Robb. Celelalte întregiri îmi aparțin.

Traducere:

„...încă dintru început..., iar pentru viitor făgăduiește să fie mereu de folos poporului; pentru ca, la rându-i, poporul să se arate gata să-i cinstească pe bărbații vrednici...".

După scris, inscripția este din sec. I î.e.n.

7. Cu ocazia săpăturilor efectuate la Mangalia în 1959 [91] s-a descoperit o inscripție rămasă până acum inedită (Muzeul „Callatis" din Mangalia, inv. nr. 286). Este vorba de o placă de marmură spartă sus, la stânga și jos, lată de 0,12 m, înaltă de 0,11 m și groasă de 0,05 m, pe care, cu litere destul de regulate și adânc gravate, este dispus textul unui decret (fig. 6). Literele, cu excepția lui *omikron* (ca de obicei, mai mic), sunt înalte de 0,6 cm. După scris, inscripția se datează în sec. I î.e.n. Pe alocuri textul s-ar putea restitui după cum urmează:

– – – – – – – – – – – – – – – – –
[– – – – – – – – – – – – – –]ΟΣ. . . ψ– – – –
[– – – – – – – – – – – – – – ?ὡ]ς δυνατὸν ἦν αὐ-
[τῶι– – – – – – – – – – –]ν ποτὶ τοὺς συστρα-
4 [τάγους καὶ *e.g.* τοὺς ἄρχοντας] τᾶς πόλιος εὐσχη-
[μόνως ἀνεστράφη καὶ χρ]ηστότατι καὶ εὐνο-
[ίαι – – – – – – – – – –]δὲ πρὸ αὐτοῦ πα-
[– – – – – – – – – – – – – –]· δεδόχθαι τᾶ[ι]
8 [βουλᾶι καὶ τῶι δάμωι· ἐπαινέσαι μὲν] ἐπὶ τ[ού]-
[τοις –]
– –

R. 1: *psi* nesigur. – R. 3: ligatură N+Π.– R. 6: primele două litere nesigure, probabil *delta* și *epsilon*.

Cum marginea din dreapta a pietrei se păstrează – deși ușor ciobită, ultima literă din fiecare rând fiind doar parțial vizibilă – iar restituirea din r. 8 este obligatorie, cantitatea rândurilor poate fi estimată la cca 35–37 de semne.

În r. 3–4 συστρα[τάγους] mi se pare, totuși, preferabil unei soluții în direcția συστρα[τευομένους ὑπὲρ κτλ.] (sau ceva asemănător) [92]. Genitivul τᾶς πόλιος

[91] Cf. C. Preda, P. Diaconu, Em. Popescu, Materiale, 8, 1962, p. 439–455. De menționat că inscripția de față nu figurează printre cele menționate în raport ca fiind descoperite cu această ocazie. Dețin informația din fișa aflată la Muzeul „Callatis" din Mangalia.

[92] Mulțumesc și pe această cale profesorului Léopold Migeotte (Universitatea Laval din Québec) pentru sugestiile date în deslușirea parțială a acestei inscripții.

care apare după lacună lasă a ghici existenţa în spărtură a denumirii unor magistraţi ai cetăţii. Arhonţii – deşi caracteristici mai ales cetăţilor milesiene – sunt totuşi atestaţi la Callatis la intervale largi de timp: încă din prima jumătate a secolului al III-lea î.e.n. [93], apoi spre mijlocul secolului al III-lea e.n. [94]. O influenţă milesiană nu este exclusă [95], întrucât magistratura nu este de origine megariană.

În schimb, συστράταγοι sunt magistraţi atestaţi chiar sub această denumire la Megara. De la o epocă la alta colegiul de συστράταγοι cuprindea 5 sau 6 membri (IG VII, 106; cf. 25 şi 90) [96]. În epoca romană unul din aceştia, στρατηγὸς τῆς πόλεως, este chiar eponimul Megarei în locul tradiţionalului βασιλεύς [97]. Strategii sunt atestaţi la Callatis încă de la sfârşitul sec. II î.e.n. [98], pentru ca în ultimii ani ai erei păgâne să-i întâlnim într-o poziţie preeminentă, dispunând de largi prerogative, inclusiv de iniţiativa legislativă. Este vorba de un decret fragmentar adesea comentat de exegeţi (IGRRP I, 656) [99], a cărui iniţiativă aparţine strategilor: [ἔδοξε Καλλα]τιανῶν τᾶι βουλᾶι καὶ [τῶι δάμωι· οἱ στρατα]γοὶ καὶ σύνεδροι

[93] A. Aricescu, *op. cit.* (n. 33), r. 8–9: ἐπιμεληθῆμεν δὲ τοὺς ἄρ[χοντας]. Aricescu completase ἀ[γορανόμους], fără a exclude (în comentariu) ἄ[ρχοντας], în vreme ce J. şi L. Robert, Bull. ép. 1964, 287, întregesc ἄ[ρχοντας]. La rândul său, T. Sauciuc-Săveanu, SCIV, 18, 1967, 3, p. 501–507 = Klio, 51, 1969, p. 217-222, propune – fără temei –ἀσ[τυνόμους]. Verificând piatra, am constatat după A existenţa unui P parţial vizibil, ceea ce impune decisiv restituirea ἄρ[χοντας], care se potriveşte, de altfel, cu contextul.

[94] D. M. Pippidi, Dacia, N. S., 4, 1960, p. 511–514 = *Studii de istorie şi epigrafie*, Bucureşti, 1988, p. 229–232: ἄρχοντες οἱ περὶ Φλ(άουιον) Φάρον.

[95] Idem, *Studii de istorie şi epigrafie*, p. 230, considera că „arhonţii din inscripţia pe care o comentăm nu pot să constituie decât o inovaţie faţă de constituţia tradiţională a cetăţii, o particularitate a organizării ei în epoca imperială, probabil sub influenţa situaţiei existente în Histria şi Tomis, unde magistraţii astfel numiţi sunt atestaţi din epoca elenistică". Descoperirea ulterioară a decretului publicat de A. Aricescu (n. 33), prin care arhonţii sunt atestaţi (cf. n. 93) încă din epoca elenistică timpurie, arată că influenţa milesiană se va fi exercitat mult mai de timpuriu. Pe de altă parte, ἄρχοντες în coloniile milesiene sunt pur şi simplu deţinători de ἀρχαί, magistraţi în sens general, nicidecum membri ai unui colegiu de tipul celui atenian (cf. R. Werner, Historia, 4, 1955, p. 435 şi n. 1; N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*², Frankfurt/Main – Berna – New York - Paris, 1988, p. 208–210). De aceea, nu exclud ca şi arhonţii menţionaţi în inscripţiile callatiene să fie magistraţi (în sensul general şi colectiv, netehnic, al cuvântului), altfel spus „corpul de funcţionari". O asemenea accepţie s-ar potrivi foarte bine cu întregirea pe care o propun în inscripţia de faţă.

[96] Kr. Hanell, *op. cit.* (n. 42), p. 138 sqq. Vezi strategii menţionaţi în coloniile megariene Mesambria (IGB, I², 323, 324, 326 – toate aceste inscripţii din sec. I î.e.n.; colegii de câte 6 strategi), Kalchedon (*Syll.*³, 645 = *Die Inschriften von Kalchedon*, 1, r. 74 – cca 172 î.e.n.; strategi cvadrimensuali), Bizanţ (*Syll.*³, 349, r. 6–7 – cca 302 î.e.n.; cf. Kr. Hanell, *op. cit.*, p. 127–128 şi 158–159) şi, mai ales, la Chersones, colonie heracleotă (IOSPE, I², 418 – sec. III î.e.n.).

[97] Kr. Hanell, *op. cit.*, p. 145–146.

[98] SGDI, 3089 (cf. n. 39), r. 29–30: ἀποστεῖλαι δὲ τοὺς στρατα[γοὺς τὸ ἀ]ντίγραφον τοῖς Ἀπολλωνιατᾶν ἄ[ρχουσι].

[99] Gr. Tocilescu, AEM, 11, 1887, p. 33, nr. 32 (IGRRP, I, 656); cf. L. Robert, Istros, 2, 1935–1936, p. 1–5 = Hellenica, 2, 1946, p. 51–53; S. Lambrino, *Traces épigraphiques de centuriation romaine en Scythie Mineure (Roumanie)*, în: M. Renard (éd.), *Hommages à Albert Grenier*, Bruxelles–Berchem, 1962 (= Coll. Latomus, 58), p. 933–934; Emilia Doruţiu Boilă, Dacia, N. S., 15, 1971, p. 328–331; Al. Suceveanu, Pontica, 10, 1977, p. 113 = Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, 1977, 2, p. 85; Al. Avram, Dacia, N. S., 35, 1991, p. 116–117. În r. 6, unde Tocilescu completase στρατη[γός] (la fel IGRRP, I, 656), ultima literă vizibilă este *iota*, de unde στρατι[άρχης *uel* -ώτης] după Emilia Doruţiu Boilă. În ceea ce mă priveşte, prefer acum să întregesc στρατι[αρχήσας]; voi reveni curând asupra acestei inscripţii.

εἶπα[ν]. Inițiativa legislativă a strategilor – alături de σύνεδροι, menționați prin acest document pentru singura oară la Callatis, foarte probabil membrii Sfatului, oricum, de apropiat de πρόεδροι atestați la Chersones în epoca romană [100] – este un atribut ce depășește cadrul militar. Este drept că ambele documente cunoscute până acum în care apar strategi fac referiri directe la acțiuni militare: SGDI 3089 evocă ostenelile diplomatice ale apolloniatului Stratonax, fiul lui Lygdamis, întru „salvarea callatienilor" în timpul unui război purtat cu un neam barbar ce nu se lasă identificat cu precizie [101], iar decretul IGRRP I, 656 poate fi pus în legătură cu operațiunile lui P. Vinicius din anii 3–2 î.e.n. în *Thracia Macedoniaque* [102]. Cu toate acestea, cred că în aprecierea creșterii rolului strategilor în viața politică a cetății trebuie să ținem cont nu numai de eventuale soluții de emergență, ci mai degrabă de o evoluție a regimului politic spre o oligarhie temperată. Oameni ca Ariston, fiul lui Ariston [103], erau adevărați

[100] Pentru σύνεδροι ca membri ai Sfatului la Megara vezi IG, VII, 18, 20, 31 (cf. Kr. Hanell, *op. cit.*, p. 146). Uneori chiar Sfatul nu mai este numit în inscripțiile de epocă imperială βουλή, ci συνέδριον ca la Eretria: G. Kawerau, A. Rehm, *Das Delphinion in Milet (Milet. Die Ergebnisse der Ausgrabungen*, III), Berlin, 1914, p. 378–379; M. Holleaux *Études*... (n. 32), I, p. 66–67; L. Robert, Ἀρχ.Ἐφ.,1969, p. 46, n. 3. Pentru πρόεδροι de la Chersones (IOSPE, I², 354, 357, 359, 362 etc.) vezi B. Latychew, *op. cit.* (n. 52), p. 283 (cf. Kr. Hanell, *op. cit.*, p. 154), după care aceștia ar fi preluat în epoca imperială prerogativele deținute odinioară de αἰσιμνᾶται (pentru existența total nesigură a acestora vezi însă Al. Avram, Il Mar Nero, 1, 1994, p. 170–171). S. Yu. Saprykine, *op. cit.* (n. 52) concepe un Sfat de doar 24–25 de membri și oferă câteva explicații ingenioase cu privire la compoziția acestuia, însă nu tratează despre πρόεδροι. Neclar rămâne – cel puțin pentru mine – dacă σύνεδροι de la Callatis, respectiv πρόεδροι de la Chersones sunt în epoca imperială βουλευταί, *toți* membrii Sfatului sau numai o facțiune a acestuia de tipul proboulilor (vezi *supra*).

[101] SGDI, 3089, r. 10: ὑπὸ Ασαβιθ[_ _]. Ar putea fi vorba de scordisci, bastarni sau de vreun neam iranian (W. Crönert, JÖAI, 11, 1908, Beibl., col. 105–108, apropie ethnikonul „freilich nur der Form nach" de Ἀσπίσιοι, trib scitic).

[102] Vell. Pat., 2, 101, 3: *quod spectaculum... tribuno militum mihi uisere contigit: quem militiae gradum ante sub patre tuo, M. Vinici, et P. Silio auspicatus in Thracia Macedoniaque*. Pentru P. Vinicius onorat ca patron al cetății la Callatis vezi, în ultimă instanță, J. H. Oliver, GRBS, 6, 1965, p. 52; cf. Anna Aichinger, ArhVestnik, 30, 1979, p. 610–611, nr. 5; Th. Sarikakis, Ῥωμαῖοι ἄρχοντες τῆς ἐπαρχείας Μακεδονίας, II, Salonic, 1977, p. 38–39; B. Thomasson, *Legatus. Beiträge zur römischen Verwaltungsgeschichte*, Stockholm, 1991, p. 42. După părerea pe care am expus-o deja (Dacia, N. S., 35, 1991, p. 116–117) și pe care îmi propun să o dezvolt într-unul din articolele din această serie, κεντορίας (cuvânt care apare izolat de context din cauza spărturii în inscripția IGRRP, I, 656) sunt unități militare *(centuriae)*; cum acest decret se datează la cumpăna dintre ere, este foarte posibil ca titularul său să fi fost unul din subordonații lui P. Vinicius cu ocazia misiunii sale.

[103] Faptele lui Ariston „I" (spre a fi deosebit de fiul său omonim, Ariston „II") sunt arătate de trei decrete ale unor asociații votate în cinstea sa: a) Gr. Tocilescu, AEM, 11, 1887, p. 35, nr. 35 (decret fragmentar, restituit concomitent de Ad. Wilhelm, Anzeiger Wien, 1928, p. 138–140 = *Akademieschriften*, II, p. 226–228, și de L. Robert, RevPhil, 55 (3), 1929, p. 150–151 = *Opera minora selecta*, II, p. 1115–1116; b) T. Sauciuc-Săveanu, Dacia, 3–4, 1927–1932, p. 451–452 *b* (cf. P. Roussel, R. Flacelière, Bull. ép. 1936, p. 373); c) T. Sauciuc-Săveanu, Dacia, N. S., 2, 1958, p. 207–225. În toate aceste decrete Ariston I este numit εὐεργέτας. La acestea se adaugă două decrete votate de thiasul dionysiac pentru fiul său, Ariston II; d) O. Tafrali, RA, 21, 1925, p. 264–271 (vezi n. 69); e) D. M. Pippidi, *Epigraphica* (vezi n. 69), p. 51–64 (SEG, XXVII, 1977, 384). La data promulgării acestor ultime două decrete Ariston I era încă în viață și obținuse între timp titlurile de κτίστας τᾶς πόλιος, respectiv δεύτερον κτίστας τᾶς πόλιος. Pentru o evaluare a activității lui Ariston I în interesul comunității callatiene vezi Alexandra Ștefan, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 162–165 (ce e drept, cu unele inexactități cronologice, asupra cărora voi reveni).

„maîtres de la politique"[104], care, prin poziția lor preeminentă, suplineau adesea instituțiile democratice tradiționale, iar pe plan militar efortul lor pare a nu fi fost mai puțin spornic[105].

Cum decretul ce îmi prilejuieşte asemenea ipoteze datează şi el dintr-o epocă apropiată, nu văd nici o dificultate în a presupune că titularul îi va fi fost un asemenea bărbat vrednic, ce se va fi remarcat prin merite deosebite în colaborarea cu colegiul de strategi şi cu alți magistrați ai Callatidei. Verbiozitatea epocii elenistice târzii este manifestă, iar un cuvânt ca χρηστότης („mărinimie") este tipic pentru vocabularul timpului[106]. Probabil că în r. 5–7 se ascunde o formulare din care s-ar degaja următorul sens: mărinimiei (χρηστότατι) şi râvnei (εὐνοίαι) titularului (probabil o construcție a dativului cu εἰμί) i se datorează faptul că acesta se va fi dovedit egal sau mai presus de alți binefăcători dinaintea sa (πρὸ αὐτοῦ).

Deşi scurte şi fragmentare, textele decretelor – în parte inedite – pe care le-am reunit în această notă sunt în măsură să ne ofere informații interesante despre instituțiile callatiene în epoca elenistică, relațiile externe ale cetății şi unele aspecte ale istoriei politice ale coloniei doriene din Pontul Stâng.

ΚΑΛΛΑΤΙΑΝΑ (I)
DÉCRETS CALLATIENS D'ÉPOQUE HELLÉNISTIQUE

RÉSUMÉ

Comme modeste hommage apporté à la mémoire du Professeur D. M. Pippidi, qui l'avait chargé en 1989 de réaliser le *corpus* des inscriptions de Callatis (ISM, 3), l'auteur présente quelques résultats préliminaires de ses travaux. Il publie deux décrets inédits (n°s 2 et 7) et réédite avec de nouvelles lectures et restitutions cinq autres.

[104] Expresia aparține lui Ju. G. Vinogradov, în *Actes du VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9–15 septembre 1977)*, Bucureşti–Paris, 1979, p. 312. Fără intenția de a dezvolta un subiect întemeiat pe o bază documentară abundentă, mă mulțumesc să citez aici constatările unor mari învățați, care au studiat pe larg evergetismul epocii elenistice târzii, în preajma instaurării dominației romane. Astfel, L. Robert, RÉA, 62, 1960, p. 325–326 = *Opera minora selecta*, II, p. 841–842, observă că „la basse époque hellénistique a introduit la rhétorique de l'époque. Je crois que cela tient notamment à un fait social. De plus en plus l'évolution de la société enlève les affaires des cités à l'action souveraine de l'assemblée du peuple et de la démocratie et les met aux mains d'une minorité, plus ou moins héréditaire, de notables, qui assurent de leur fortune bien des services essentiels de l'État et reçoivent en retour des honneurs de plus en plus nombreux et éclatants". Mai recent, Ph. Gauthier, în M. H. Hansen (ed.), *The Ancient Greek City-State (Symposium on the occasion of the 250th Anniversary of the Royal Danish Academy of Sciences and Letters, July, 1–4 1992)*, Copenhaga, 1993, p. 223, conchide: „A partir du IIe s. a.C., l'affaiblissement puis la disparition des monarchies d'une part, l'établissement et le développement des relations avec les dirigeants romains d'autre part, favorisèrent l'émergence d'une minorité de notables, «grands évergètes», dont le rôle dans les affaires de la cité devint prépondérant. Avec ou sans transformation brutale des institutions, la démocratie se transforma peu à peu en oligarchie en maintes cités, ce qui ne put déplaire aux Romains".

[105] Vezi la Callatis, în aceeaşi epocă, decretul acefal publicat de Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 10, nr. 16 (SGDI, 3090), în care este vorba de faptele remarcabile ale titularului în timpul unor operațiuni navale: ναῦν μακρὰν κατασκευαξάμ[ενος] ἐκ τῶν ἰδίων τόν τε λιμένα κ[αὶ τὰς ἀκ]τὰς ἀπολεμήτους ἐτήρησε[ν κα]ὶ τὸ πλοῖον ἐδωρήσατο τᾷ πόλε[ι]. Este vorba, probabil, de raiduri piratereşti (pentru asemenea cazuri în epocă şi în zonă vezi Strab., 11, 2, 12; Ovid., *Ex Pont.*, 4, 10, 25–30; cf. P. Frisch, *Die Inschriften von Ilion* (IK 3), Bonn, 1975, 102 şi comentariul de la p. 207–208), iar titularul îmi pare a fi tot Ariston I, caz în care acest document s-ar adăuga la seria de inscripții citate în n. 103.

[106] Cf. *Syll.*[3], 761 (48/7 î.e.n.), r. 12: τὴν χρηστότητα καὶ μεγαλοψυχίαν αὐτοῦ; *ibidem*, 730 (decret olbian de la mijlocul sec. I î.e.n.), r. 21.

1. Décret *stoichèdon* de la fin du IVe s. av. J.–C. (bibliographie notes 1–5), réédité à la p. 310. Il s'agit d'un décret accordant des honneurs à deux frères qui avaient, semble-t-il, prêté aide aux Callatiens retournant dans leur patrie. L'auteur met en rapport les données de l'inscription avec la paix de 311 av. J.–C., située justement entre le premier (Diod., 19, 73) et le deuxième siège (Diod., 20, 25, 1), que Lysimaque avait mis devant Callatis. Comme il est connu qu'après le deuxième siège, qui finit par la défection des Callatiens, 1000 réfugiés callatiens furent accueillis par le roi du Bospore (Diod., 20, 25, 1), l'auteur imagine une situation semblable pendant le premier siège; ce serait le retour des premiers réfugiés qui est évoqué par l'inscription. D'autre part, par la restitution des dernières lignes, on gagne la plus ancienne mention concernant les proboules à Callatis.

2. Décret trouvé en 1992, dont le dispositif ressemble à SGDI 3089. Une discussion sur les proboules à Callatis arrive à la conclusion que ceux-ci étaient des membres du Conseil (estimé à 300 ou à 600 membres). A l'origine, cette institution mégarienne (Aristoph., *Ach.*, v. 754–756) était oligarchique; elle avait été transmise à Héraclée du Pont et, par celle-ci, à Callatis. En revanche, l'institution disparaissant à un certain moment à Héraclée, elle ne fut plus transmise à Chersonèse Taurique; par conséquent, l'auteur y trouve un argument supplémentaire pour une datation plus haute de la fondation de Callatis (fin du VIe s.?) par rapport à Chersonèse (422/1 av. J.–C.).

3. Décret (bibl. n. 60 et 62) pour un *étranger,* sur la foi de la nouvelle restitution (p. 315).

4. Décret (bibl. n. 68) en *koiné,* provenant sans doute d'une cité milésienne (e.g. *Histria)* et honorant peut-être un Callatien.

5. Décret pour un citoyen d'Élée en Éolide (bibl. n. 71–73), entièrement revu et restitué (p. 319).

6. Fragment de décret (bibl. n. 89) dans lequel on peut restituer l'hortatif.

7. Décret trouvé en 1959, qui mentionne les *systratèges* (un collège d'origine mégarienne) au Ier s. av. J.–C. Il est intéressant de constater qu'une autre inscription mentionnant les stratèges de Callatis (IGRRP I, 656) date à peu près de la même époque, à laquelle on remarque, semble-t-il, un rôle prééminent des stratèges dans la vie politique, dominée en outre par les grandes familles d'évergètes.

EXPLICATION DES FIGURES

1 Décret de la fin du IVe s. av. J.–C. (n° 1 dans le texte).
2 Décret du IIIe s. av. J.–C. (inédit); n° 2 dans le texte (détail).
3 Fragment de décret du IIe s. av. J.–C. (n° 3 dans le texte).
4 Fragment de décret du IIe s. av. J.–C. (n° 5 dans le texte).
5 Fragment de décret du Ier s. av. J.–C. (n° 6 dans le texte).
6 Fragment de décret du Ier s. av. J.–C. (inédit); n° 7 dans le texte.

CASTELLA DE LA URLUIENI

de IOANA BOGDAN CĂTĂNICIU

Pe platoul înalt de deasupra Cotmenii, la Afrimeşti, sat Urluieni, com. Bârla, jud. Argeş, într-o poziţie dominantă, cu vizibilitate în toate direcţiile, se află două fortificaţii romane: *castellum* de sud – **A** – cu un plan trapezoidal, determinat de configuraţia terenului, şi imediat la nord de el *castellum* **B** de formă aproape pătrată, cu laturile scurte paralele cu latura de nord a *castellum*-ului A (fig. 1).

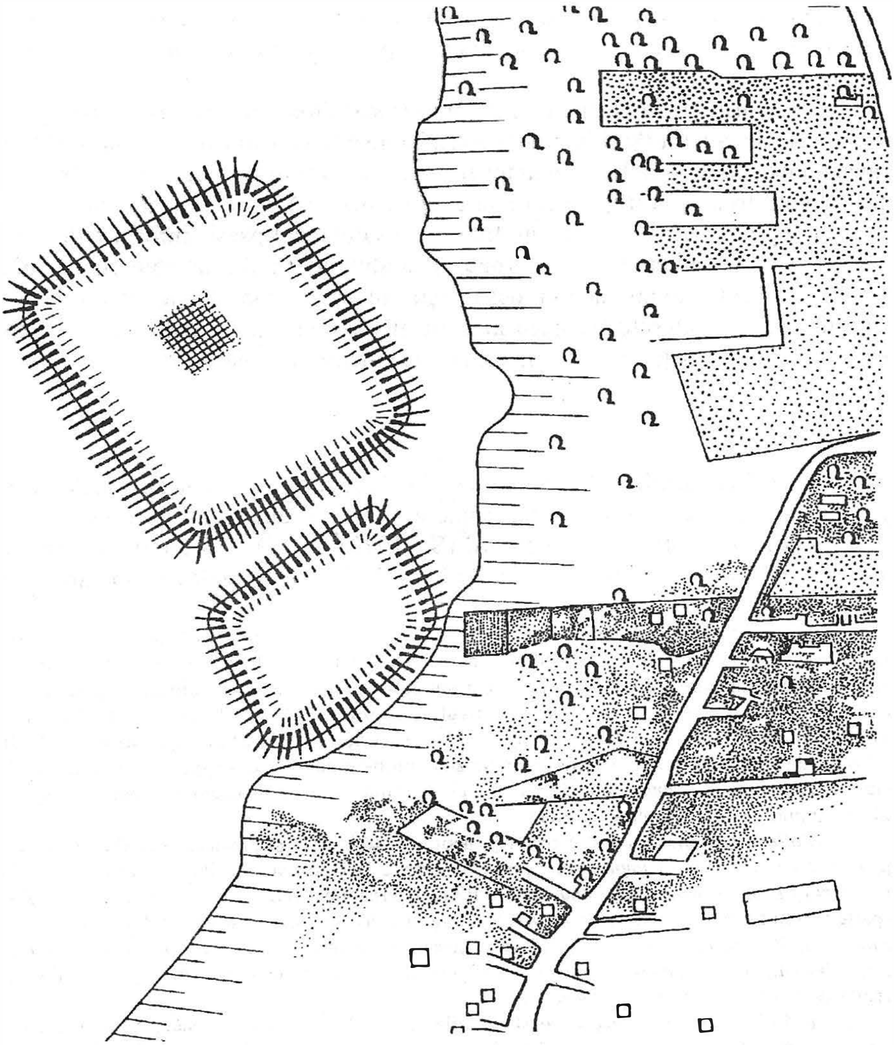

Fig. 1. Schiţa fotografiei aeriene, zbor 1983, realizată de I.G.F.C.O.T., Bucureşti.

S C I V A, tomul 45, nr. 4, Bucureşti, octombrie–decembrie 1994, p. 327–355

Accesul la *castella* este posibil numai dinspre nord-est şi sud-vest.

La cca 300 m nord de *castellum* B, în panta mai puţin înaltă a platoului, se poate observa urma unui drum; pe fotografiile aeriene, zbor 25 iunie 1983[1], drumul poate fi urmărit până în mijlocul laturii estice a *castellum*-ului mare B. Traseul drumului se relevă în fotogramă ca o dungă subţire neagră. Drumul coboară şi traversează valea Cotmenii; aşezarea modernă de la Urluieni se întinde pe malul stâng al râului şi a distrus parţial drumul şi *vallum*-ul transalutan[2], care a fost construit doar începând de la poalele pantei abrupte pe care sunt cele două *castella,* prin lunca largă a Cotmenii. *Vallum* transalutan se mai poate urmări pe scurte porţiuni, paralel cu drumul actual, şi apoi în momentul în care începe să urce, în diagonală, panta spre platoul înalt; din păcate, prin arăturile adânci din această zonă s-a aplatizat aproape complet, fiind vizibil doar în arătura proaspătă, marcat foarte superficial cu resturile de chirpic fărâmiţat.

Cercetările de la Urluieni şi-au propus stabilirea unor repere cronologice ferme pentru cele două *castella* şi implicit pentru momentul construirii sistemului de fortificaţii transalutane, ca ansamblu; prin amplificarea cercetărilor am preconizat obţinerea unor ştiri privind trupa sau trupele care au avut garnizoană în cele două *castella,* dat fiind că până în prezent pe parcursul liniei transalutane lipsesc informaţiile epigrafice privind trupele; cercetările şi-au propus şi studiul sistemului de construcţie specific în zona în care lipseşte aproape cu desăvârşire piatra de construcţie; se are în vedere şi determinarea caracterului propriu al culturii materiale în această parte a Imperiului roman, la interferenţa culturii materiale provinciale cu cea geto-dacă.

CASTELLUM A

În 1983 am secţionat latura de vest (S II) şi sud (S III) a lagărului A, iar în 1985 şi 1986 latura de est (S VII), în apropierea turnului din colţul nord-est (fig. 2).

Secţiunile peste laturile de nord (S I/1973)[3], est şi vest au avut rezultate similare, privind existenţa unui *agger* lat la bază de 6,10 m, suprafaţă sub care s-a păstrat

[1] Fotografiile aeriene, efectuate în 25 iunie 1983, au fost realizate graţie ajutorului pe care mi l-au dat, în condiţiile în care Institutele de cercetare nu aveau fondurile necesare pentru a efectua cercetările fotogrametrice, din profesionalism şi din dorinţa de a se stimula utilizarea fotografiilor aeriene şi în arheologia românească, membrii colectivului „Aerofotografiere" de la I.G.F.C.O.T, domnii ing. Marin Hanu, ing. Bogdan Lăzărescu şi ing. T. Mândescu de la secţia de cercetări aerospaţiale din fostul C.N.Ş.T.; din păcate condiţiile de efectuare ale zborului n-au putut fi alese special – soarele fiind la zenit s-au estompat toate diferenţele mici de relief; nici vegetaţia nu a fost în stadiul cel mai potrivit, iar o parte din fotograme au fost acoperite de nori.

[2] *Vallum* transalutan a fost cercetat în perioada 1971–1975 şi publicat în studiile noastre: *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman,* Disertaţie la Universitatea din Bucureşti, 1981; *Evolution of System of Defence Works in Roman Dacia,* BAR, International series 116, Oxford, 1981, p. 33–34 (mai departe prescurtat *Evolution);* în *Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines, Köln, 1974,* Bucureşti, 1974, p. 259–265 (mai departe prescurtat *Frontières romaines);* în *Limes, Akten des XI Internationalen Limeskongresses, Szekesfehervar, 1976,* Budapesta, 1978, p. 352, fig. 6, 7 (mai departe prescurtat *Limes Szekesfehervar).*

[3] În 1973 am iniţiat o secţiune peste laturile vecine ale celor două *castella,* cu convingerea că vom obţine, cu un minimum de cheltuială, date despre raportul cronologic dintre ele; din păcate situaţia nu a fost relevantă; în lipsa mâinii de lucru, cercetările au fost prelungite până toamna târziu şi apoi întrerupte. Cercetarea din 1973 a fost publicată în *Limes, Szekesfehervar,* p., 338, fig. 4, b. Abia în 1983, cu sprijinul primarului Marin Anca, am putut găsi muncitori şi de atunci cercetările se desfăşoară în bune condiţii,

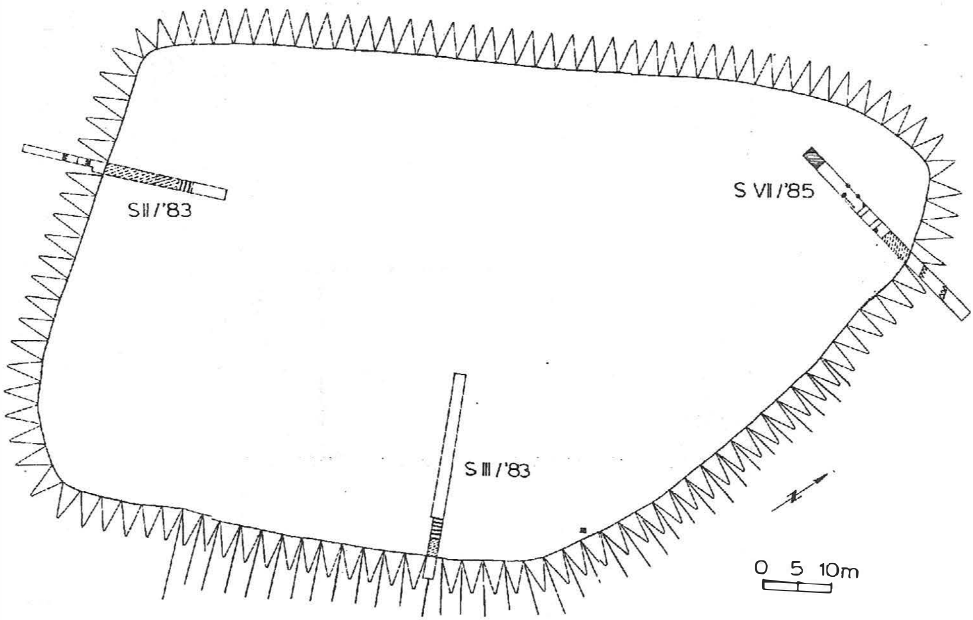

Fig. 2. Planul *castellum*-ului A de sud de la Urluieni.

stratul de humus antic, gros de 10cm[4]. *Via sagularis*, lată de 1 m, are două faze de existență: prima în ordine cronologică – A I – se află la – 0,85 m (fig. 3 a) și e acoperită cu pietriș, peste care au căzut bucăți de chirpic ars și țigle; cel de-al doilea nivel al acestei *via sagularis* – A II – se află peste un strat de pământ adus gros de 20–30 cm, pe acest nivel, bine diferențiat în suprafață, era răspândită o cantitate de cenușă și fragmente din corpul unei amfore. Pe *via sagularis* din această fază am descoperit un denar emis de Elagabal[5]. Moneda este, în acest moment al cercetării, un *terminus post quem* pentru distrugerea fazei A II a *castellum*-ului. De la acest nivel

chiar dacă în baremuri materiale modeste. Deși cercetările arheologice erau planificate, nu criteriile științifice stăteau la baza asigurării fondurilor; așa se explică faptul că mai bine de zece ani (1971–1982), în care în planul de cercetare „prioritar" al fostei Academii de Științe Sociale și Politice era studiul sistemului de fortificații transalutane și castrele din nordul Munteniei, anual am putut face câte o secțiune, maximum două, uneori cu fonduri rămase, toamna, necheltuite de pe alte șantiere! Din 1983 fondurile au sporit, dar fără să atingă niciodată suma necesară pentru urmărirea *da capo al fine*, într-o campanie, a unui obiectiv.

Nu este lipsit de interes să amintesc faptul că dotarea tehnică a institutelor de cercetare a rămas la stadiul de la începutul secolului, că lipsește un mijloc de transport, că fiecare arheolog se „descurcă", procurându-și instrumentele de lucru, făcându-și singur releveele, prelucrând singur materialul etc.

[4] Numai în secțiunea pe latura de vest cele două pante ale *agger*-ului au fost suficient de bine diferențiate pentru a corecta datele obținute prin sondajul din 1973 *(Limes Szekesfehervar*, p. 337–338), unde nu era o deosebire sesizabilă între *agger* și pământul din *agger*, scurs ulterior pe berma, motiv pentru care am considerat că valul era de 10 m la bază.

[5] Denar, descoperit în SII/83, caroul 1E, –0,55; indentificat de prof. Bucur Mitrea, căruia îi mulțumesc și cu acest prilej, pentru sprijinul dat pe parcursul deceniilor scurse de la intrarea mea în Institutul de Arheologie din București.
Av. *Imp Antoni/nus Pius/Aug. Imp.* laureat și drapat spre dr.; Rev. *Liberalitas aug. II; RIC*, IV, 2, p 35, nr. 100 – Elagabal, nedatat, atelier Roma. Totuși, valoarea monedei în aproximarea datei la care s-a

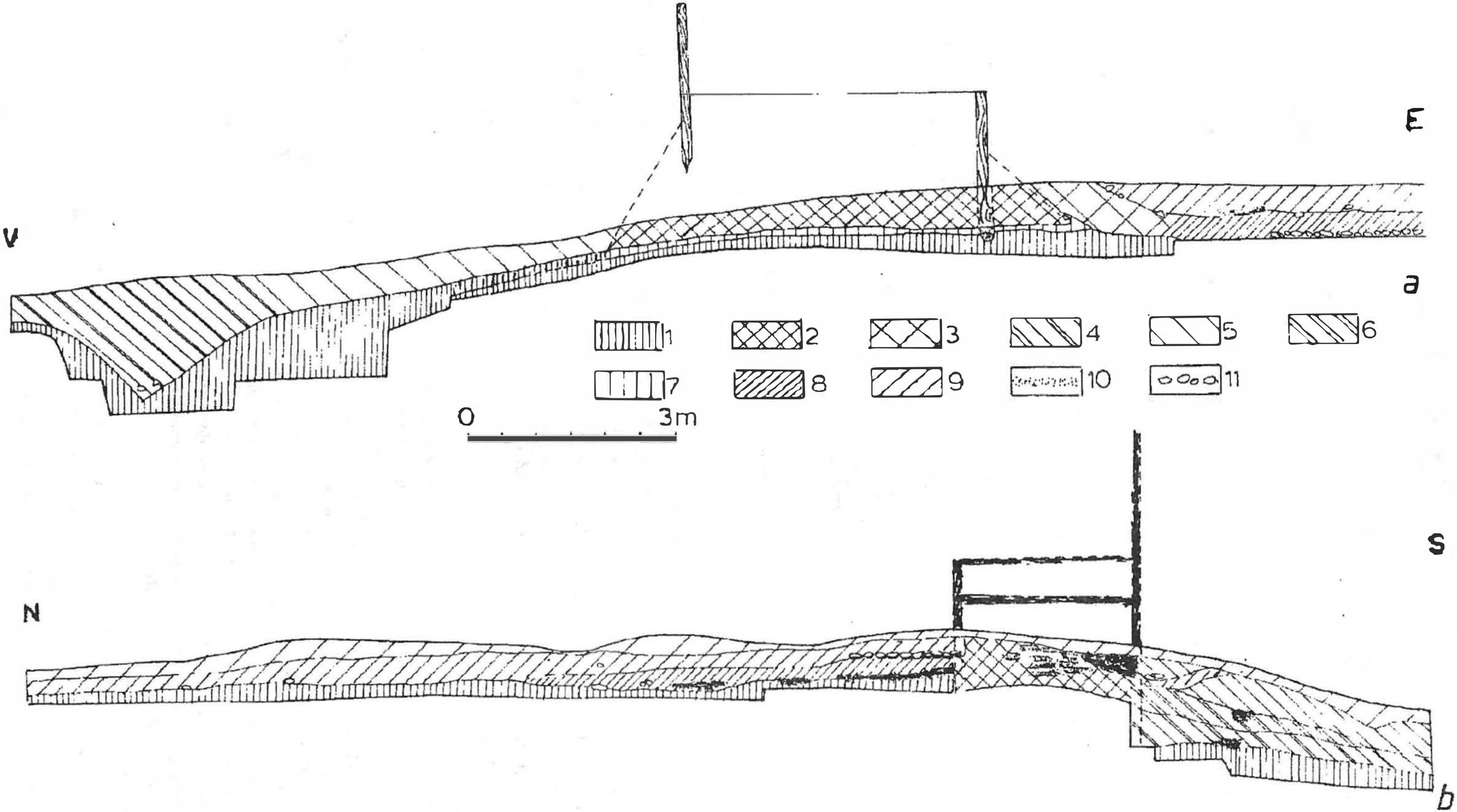

Fig. 3 a. Secțiunea peste latura de vest, S II, profilul de nord; b. Secțiunea peste latura de sud, S III, profilul de răsărit. Legenda: 1 pământ arabil; 2 pământul din *agger* în faza A I; 3 pământ din *agger* în faza A II; 4 pământ cu multe fragmente de țigle sau chirpic ars; 5 pământ cu material ceramic sporadic, căzut pe berma; 6 chirpic şi pământ; 7 humus antic; 8 strat de cultură A I; 9 Stratul de cultură A II; 10 arsură; 11 fragmente de țigle.

în S II se adânceşte ceea ce putem presupune că era substrucţia unei barăci; din păcate, în secţiunea de 1,50 m şi în condiţiile specifice de sol brun-roşcat nu am putut identifica structura de lemn pe care o presupune o baracă. În stratul de cultură din presupusa baracă am descoperit un fragment de opaiţ rotund, lucrat la roată, din pastă cenuşie, databil în sec. III–IV p.Chr.[6] (fig. 4/1).

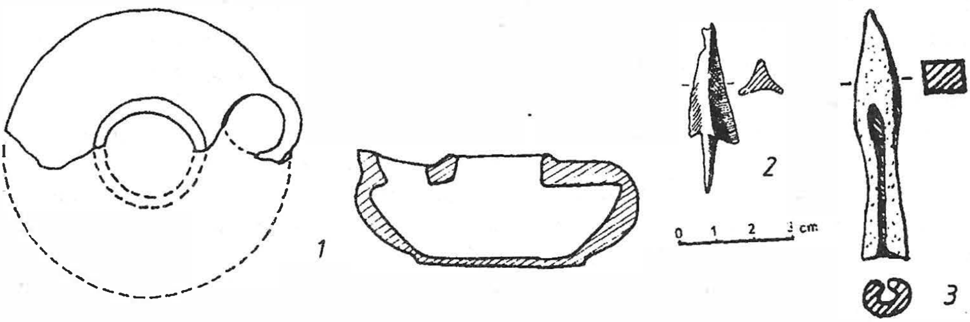

Fig. 4. Materiale arheologice descoperite în *castellum* A. 1 opaiţ lucrat la roată; 2–3 vârfuri de săgeţi şi de suliţă.

Pe latura de vest, berma este lată de 4,90 m, *fossa* este de 3,50 m lată şi 1,80 m adâncă. În faza A I între marginea de vest a ceea ce ar putea fi pavajul de pietriş pe care era amenajată o podea de baracă şi limita de vest a primei *fossa*[7] este o distanţă de 17,80 m, adică o jumătate de *actus*.

Secţiunea peste latura de sud a constituit o surpriză, căci pe latura aceasta, construită pe marginea cu pantă abruptă (cca 25 m diferenţă de nivel faţă de lunca largă a Cotmenii) a platoului a fost preferat un zid-palisadă *(Holz-Erdemauer)* şi nu un *vallum* de pământ; aici nu a mai fost necesară o *fossa,* dar a fost amenajată o berma.

abandonat lagărul trebuie privită în funcţie de constatarea făcută deja, privind o caracteristică a circulaţiei monetare din castrele şi *castella* din Dacia, *(Akten des 14. Internationalen Limeskongresses,* in Carnuntum, 1986, Viena, 1990, p. 813–814, fig. 2) şi anume, pătrunderea sporadică a emisiunilor monetare ulterioare lui Alexander Severus, şi o încetare cvasi totală a pătrunderii emisiunilor de după Philippus Arabs. Materialul arheologic descoperit este în măsură să facă din moneda lui Elagabal un îndepărtat *terminus post quem* pentru momentul încetării vieţii în *castellum* A.

[6] Opaiţ lucrat la roată, pastă foarte compactă, aproape zgrunţuroasă din pricina nisipului destul de mare, cenuşiu închis; d = 7,5 cm: h = 3 cm; Analogii la D. Ivanyi, LVI/8,4197, tip 22,4; E. Alram-Stern, în Carnuntum, 1989, nr. 599, p. 141,4; opaiţul e specific regiunilor dunărene şi se poate data în a doua jumătate a sec. III şi sec. IV.

În studiul publicat în actele congresului Limes de la Aalen, 1983 *(Studien zu den Militärgrenzen Roms, 13. Internationalen Limeskongress Aalen, 1983,* Aalen, 1983, mai departe prescurtat *Militärgrenzen Roms,* II, p. 461), ne punem problema dacă faza A II a durat şi paralel cu faza de cărămidă a lagărului B, pe care o consideram a fi de datat doar în epoca definită de monedele descoperite şi emise între Caracalla şi Gordian III (textul nostru a apărut „corectat", fără să se respecte sensul frazei: „Nous ne sommes pas encore en mesure d'établir si la deuxième phase A II cesse, ou le camp en terre continue à être occupé par une unité militaire pendant la période d'existance du camp en maçonnerie"). Evident, rezultatele cercetărilor noastre ulterioare au spulberat ipoteza pe care o elaborasem, privind apariţia târzie a fortificaţiei de cărămidă.

[7] Având la dispoziţie sume reduse, am renunţat să intersectez întreaga „vâlcea" din vestul *castellum*-ului de sud pentru a afla dacă a avut sau nu două şanţuri de apărare.

Şi în această secţiune (fig. 3, b) există o primă fază terminată printr-un incendiu, ale cărui urme s-au întins în strat subţire (probabil a fost parţial îndepărtat); în stratul de cenuşă şi cărbune s-au descoperit puţine resturi ceramice şi zgură de fier; un strat de nisip galben, lat de 1–1,5 m marca *via sagularis* aparţinând acestui nivel, pe ea s-au descoperit în afară de cărbuni şi cenuşă, bucăţi de chirpic ars (strat gros de 6 cm); *Agger*-ul are lăţimea maximă la bază de 3 m, spre nord e construit din pământ lutos brun-gălbui, iar spre sud pe o lăţime de 1 m era alcătuit din pământ în care se evidenţiau dungi subţiri paralele brun-închis (eventual, urme de *caespites)*. Berma corespunzătoare acestei prime faze se află la –1,20 m adâncime şi pe ea s-a răspândit în suprafaţă un strat de arsură cu mult chirpic.

La 0,20 cm deasupra drumului din spatele acestui zid-palisadă se află un strat de pietriş şi urme de mortar lat de aproape 2 m – *intervallum* A II.

Zidul-palisadă a fost refăcut, în front pământul folosit conţinea şi bulgări de chirpic ars provenit din faza anterioară. Berma de astă dată nu a fost clar marcată în suprafaţă, dar este plauzibil ca ea să fi fost în partea superioară a stratului de pământ impregnat cu cărbune, peste care s-au prăbuşit resturile incendiului final observat pe această latură a fortificaţiei.

Din cercetările sumare în *castellum A* putem trage câteva concluzii: *castellum*, măsurat pe coama valului, este de 110 × 70 m, şi a funcţionat de-a lungul a două perioade, ambele terminate cu incendiu (s-ar putea ca incendiul din faza A 1 să nu fi fost general, deoarece nu pare să fi afectat şi întăritura de pe latura de est – dacă nu cumva aici resturile lui au fost în întregime îndepărtate). Este remarcabilă folosirea celor două modalităţi diferite de construcţie ale incintei pe latura de sud şi pe cele de est, vest şi nord. Cele patru secţiuni au relevat o seamă de probleme pe care urmează a le rezolva prin cercetări viitoare, dar din păcate nu au avut darul să ne aducă indicii clare despre data la care a fost construită prima fază; fortificaţia se pare c-a fost în folosinţă o vreme, acum neprecizabilă, după domnia lui Elagabal.

Materialul ceramic este în general foarte fragmentar şi nu prezintă caracteristici proprii unei perioade strict delimitată în timp. Pe teritoriul acestui *castellum* am descoperit câteva piese ce se pot încadra în categoriile de material folosite de arcaşi[8] (fig. 4/2–3); desigur, prin secţionarea elementelor de fortificaţie, nu am depăşit faza de început a cercetărilor, aşa încât este hazardant să facem mai multe consideraţii privind încadrarea cronologică şi trupa care l-a construit.

CASTELLUM B

Ne-am concentrat cercetarea în *castellum* de cărămidă, deoarece programul de cercetare era determinat de natura culturii agricole, or, pe suprafaţa acestui *castellum* era cultivat grâu ce se recolta până la începerea campaniei arheologice şi aveam

[8] În secţiunea S XI (caroul 11 la –0,30 m) peste latura de est, lângă colţul de nord-est am descoperit un vârf de săgeată cu trei muchii, cu spin de înmănuşare, caracteristic pentru arcul reflex – E. Erdmann, în SaalburgJhb, 33, 1976, p. 5–10; J. L. Davies, în Britannia, 8, 1977, p. 2 – iar în S III (caroul 1, la –0,25) un vîrf de fier masiv, fragmentar, dreptunghiular în secţiune, şi cu tub de înmănuşare, care trebuie să fi fost destul de lung, căci porţiunea păstrată are gaura foarte mică; ar putea fi un vârf de suliţă de aruncat *(Wurfspeerspitze)* sau, mai puţin probabil, pentru maşini de aruncat – D. Baatz, BJ, 166, 1966, p. 205; W. H. Manning, *Catalog of the Romano-British Iron Tools, Fittings and Weapons in the British Museum.*, 1985, pl. 85, 250, p. 175, tip 1.

libertatea de a săpa; ulterior prin înțelegerea pe care ne-a arătat-o primarul Marin Anca din com. Bârla, chiar în situația în care era interzis, suprafața acestui *castellum* nu a mai fost arată și cultivată, constituind, neoficial, o rezervație arheologică.

Castellum B a constituit în anii '40 obiect al cercetării lui Vasile Christescu, care a lucrat cu „premilitarii", adică elevii din clasele mai mari conduși de învățătorul căpitan Marin Bădescu. Notele și materialele provenite din aceste cercetări nu ni s-au păstrat, pierzându-se la moartea profesorului Christescu.

Din amintirile foștilor muncitori am reținut că s-a săpat de-a lungul zidurilor, care la acea dată erau păstrate la o oarecare înălțime; se pare că a fost cercetat și colțul de nord-vest; din relatări am aflat că au fost descoperite numeroase monede, dar în afară de faptul că s-au păstrat o vreme la școala din sat și apoi la învățătorul Marin Dumitrescu, nu am izbutit să obținem alte informații; de asemenea, din descoperirile întâmplătoare strânse de prof. Nic. Tomescu și copiii din sat s-a alcătuit (prin anii '60) o nouă colecție la școală, despre soarta căreia nu mai există indicii (informație primită de la ing. Marian Dragomir Niculescu care își amintește că printre piese se aflau un sesterț Domitian, un vârf de „lance" și fragmente de marmură).

Deși săpăturile efectuate de V. Christescu se pare că nu au rămas descoperite, zidurile au constituit pentru săteni sursă de material de construcție, așa încât cu ocazia reluării cercetărilor am constatat că n-au mai rămas decât, pe alocuri, câteva cărămizi, și în general doar cele ce se aflau sub nivelul de călcare antic. În campaniile 1983–1985 am intersectat cele patru laturi cu o secțiune mediană S IV, orientată nord-sud și cu secțiunea S V latura de sud, iar cu secțiunea S X latura de est. Abia în campania 1987, având la dispoziție un fond de cercetare ceva mai mare, am putut trece la dezvelirea în suprafață a porții de pe latura de est, apoi a colțului de nord-est (1988) și am terminat de escavat poarta de nord. Începând cu campania 1989 am trecut la cercetarea în suprafață a clădirii comandamentului.

În condițiile în care tot solul este de culoare brun-roșcată, foarte dur și tasat, singura posibilitate de a înțelege planul unor construcții de lemn sau de cărămidă legată cu lut, distruse complet de gropi ce nu se pot delimita clar, a fost cercetarea, deosebit de migăloasă, în suprafață.

Elementele de fortificație sunt în general identice pe cele patru laturi: zidul de incintă a fost construit într-o groapă lată de 1,60–1,90 m, în care s-au așezat succesiv două straturi: nisip de Cotmeana și de pietriș de Vedea (râu care se află la o distanță de 3 km spre apus). Peste această pătură izolatoare s-a turnat mortar (este acel strat de „ciment" descris de V. Christescu, și descoperit de noi în secțiunea din 1973), în care s-au așezat cărămizi de fundație; doar în S IX am descoperit trei asize de cărămidă *in situ,* toate însă sub nivelul de construcție.

Nivelul de construcție B I* este marcat pe o lățime de 2,10 m de urme de mortar și sfărâmături de cărămidă la –0,75 m de nivelul actual (fig. 6); sub acest nivel de construcție fundația zidului, incluzând și stratul de pietriș pentru izolație era de 0,90 m. Suntem de părere că în prima fază de existență a zidului de incintă n-a fost construit un *agger* în spatele zidului, ci doar un drum de rond susținut pe stâlpi de

* Notăm fazele pentru fiecare *castellum individual,* căci ne lipsesc datele sigure pentru a putea stabili corelația lor cronologică.

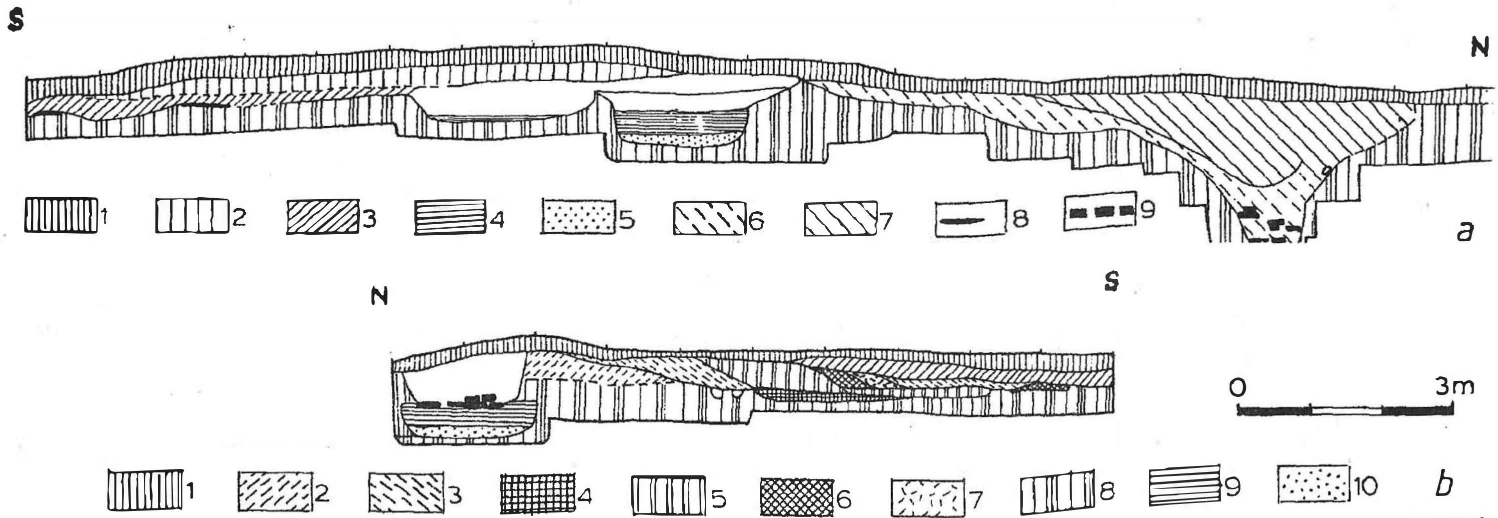

Fig. 6. a Secțiunea pe latura de nord, profilul de apus, Legenda: 1 pământ arabil; 2 strat de pământ cu material roman; 3 pământ brun-cenușos; 4 pietriș; 5 nisip; 6 dărâmătură din zidul de cărămidă; 7 pământ negru din *fossa* I; 8 arsură; 9 țigle și cărămizi. b Profilul de răsărit în porțiunea din spatele zidului.

Legenda: 1 pământ arabil; 2 pământ brun-roșcat cu mortar și cărămidă sfărâmată; 3 pământ galben; 4 pământ cenușiu cu arsură; 5 pământ galben brun; 6 bucăți mari de mortar; 7 dărâmătură cu mortar și cărămizi; 8 pământul brun roșcat fără material arheologic; 9 pietriș; 10 nisip.

lemn, lat de maximum 3 m, cât sugerează gropile umplute cu pământ amestecat cu cărămidă, moloz şi cărbune, surprinse în profilul de est al secţiunii S IV nord. În campania din 1984 şi 1985 am considerat că într-o a doua fază de existenţă s-a construit un *Wehrgang* pe „contraforţi”[9] de cărămidă, fiindcă în partea de vest a secţiunii am descoperit groapa de fundaţie a unui zid; groapa a fost săpată, fără legătură directă cu zidul de incintă; abia prin cercetarea în suprafaţă am putut descoperi elementele necesare pentru a deduce că zidul scos, perpendicular pe incintă, era de fapt zidul lateral al turnului de răsărit al porţii de nord. Este foarte sigur că groapa de fundaţie pentru turn a fost săpată după ce s-a săpat cea pentru zidul de nord al *castellum*-ului, fiind mai puţin adâncă şi mai îngustă decât aceasta, dar din observaţiile făcute în celelalte secţiuni, nu se poate considera că şi fundaţia de cărămidă a turnului a fost construită ulterior şi doar adosată celei de curtină.

Sub drumul de rond era un strat de pământ brun care fusese depus peste un strat de arsură pe care l-am notat B_0. Nivelul de călcare B I din interiorul fortificaţiei s-a păstrat, fiind marcat, în suprafaţă, de pietriş amestecat cu mortar; peste acest „pavaj” este căzută cenuşă şi un material arheologic relativ mai bogat. La un moment dat, poate ca urmare a unei distrugeri, care să fi provocat incendiul, sistemul de drum de rond pe stâlpi de lemn sau „contraforţi” de cărămidă[10] a fost abandonat şi s-a construit în spatele zidului un *agger* lat la bază de 4,40 m, din straturi succesive de pământ brun şi brun-roşcat.

În vecinătatea zidului şi a *agger*-ului s-a păstrat nederanjat cel de-al doilea nivel de existenţă – B II – al fortificaţiei. Resturile unui incendiu anterior au fost acoperite cu un strat de lut galben, gros de 15 cm, pentru a crea acest nou nivel de călcare. Stratul de cultură ce s-a constituit pe acest nivel de călcare este de culoare neagră, şi are suficient material ceramic în el.

Din păcate spre interiorul lagărului stratul de pământ de peste depunerea arheologică este atât de redus, că prin arături şi fertilizarea solului aceasta a fost aproape complet răscolită. Datorită distrugerilor moderne nu putem şti de unde provine marea cantitate de pietriş din zona aggerului, dar suntem înclinaţi să presupunem că a rezultat de la o *via sagularis* şi mai târzie.

Zidul de pe latura de sud (S IV, sud) este construit în acelaşi sistem ca şi pe latura de nord. S-au păstrat trei cărămizi din prima asiză de peste pietriş şi mortar; dimensiunile cărămizilor sunt 44 × 29,5 × 5 cm; nivelul de călcare se află cu 24 cm peste aceste cărămizi. Şi în această secţiune se află sub nivelul de construcţie al zidului un strat gros de cărbune şi cenuşă. Incendiul a afectat o mare cantitate de material lemnos. Peste stratul de incendiu este depus un pământ brun-ruginos şi un strat de pietriş fin de Cotmeana, peste care s-a construit un pavaj de cărămizi prinse în mortar, păstrat pe o lăţime de 2,20–2,30 m la nord de zidul de incintă; pavajul a fost distrus de groapa recentă de extragere a cărămizii.

Parţial s-a păstrat şi zidul de nord al turnului de la poarta de pe latura de sud, care era 4,85 m în spatele zidului de incintă.

Remarcabil este faptul că stratul de incendiu B_0 nu se întinde decât sub turnul porţii, mai spre nord fiind ori foarte superficial, ori îndepărtat în faza ulterioară.

[9] *Militärgrenzen Roms,* III Stuttgart, 1987, fig. 4, şi Raportul de săpături pentru campania 1981, prezentat la sesiunea naţională de la Braşov.

[10] Pentru a da un răspuns la această întrebare am escavat o suprafaţă paralelă cu zidul de incintă pe latura de est; o groapă, lată de 0,60 m, pe fundul căreia s-a păstrat o cărămidă, ar putea să fie rezultatul demontării unui zid de susţinere a drumului de rond, sau al unei platforme de curtină; putem lua în considerare că aceste ziduri de susţinere au fost demantelate chiar cu ocazia construirii *agger*-ului.

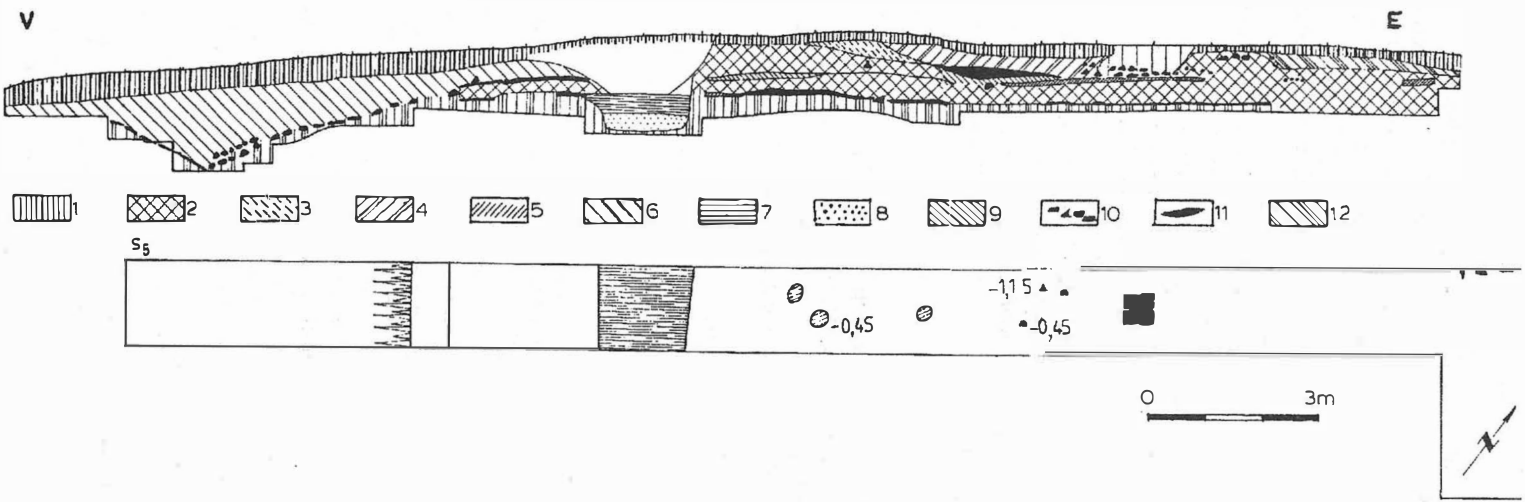

Fig. 7. Profilul secțiunii pe latura de vest, peretele de nord. Legenda: 1 pământ arabil; 2 pământ brun-roșcat; 3 pământ brun închis; 4 pământ afânat; 5 pietriș de pavaj; 6 umplutura șanțului; 7 pietriș; 8 nisip; 9 mortar de var și pietriș; 10 fragmente de țigle și cărămizi; 11 arsură; 12 strat de cultură roman.

Doar în secțiunea peste latura de vest (fig. 7) am obținut precizări despre faza B_0, pe care am considerat-o inițial un strat de incendiu de defrișare, pentru a face loc fortificațiilor; în secțiunea S V, am observat că peste podzolul fără urme arheologice este un strat de pietriș pe care s-a răspândit cenușă și cărbune; la acest nivel exista deja berma și *fossa*. Zidul de incintă nu putea exista deoarece, chiar dacă față de nivel groapa de fundație a zidului se adâncește 0,70 m, ea este umplută cu cele două straturi succesive de pietriș, asizele de cărămidă ar fi trebuit să înceapă doar la nivelul de călcare; deci considerăm, ca mai plauzibil, că în această fază B_0 să fi funcționat un sistem de zid-palisadă de lemn și pământ în a cărei structură își vor fi găsit rostul trei stâlpi, ale căror gropi s-au evidențiat în solul virgin, prin pământul amestecat cu cărbune și chirpic ars. Putem presupune că stratul de pământ galben care acoperă resturile de arsură a provenit tocmai din aplatizarea formei anterioare de fortificație.

Dacă zidul de incintă nu fusese construit încă, berma exista deja la nivelul la care în interiorul zidului-palisadă exista un nivel de pietriș, peste care a căzut arsura. În stratul de cenușă și arsură, am descoperit un fragment de fibulă Almgren 16[11] (fig. 8/1), databilă la începutul sec. II.

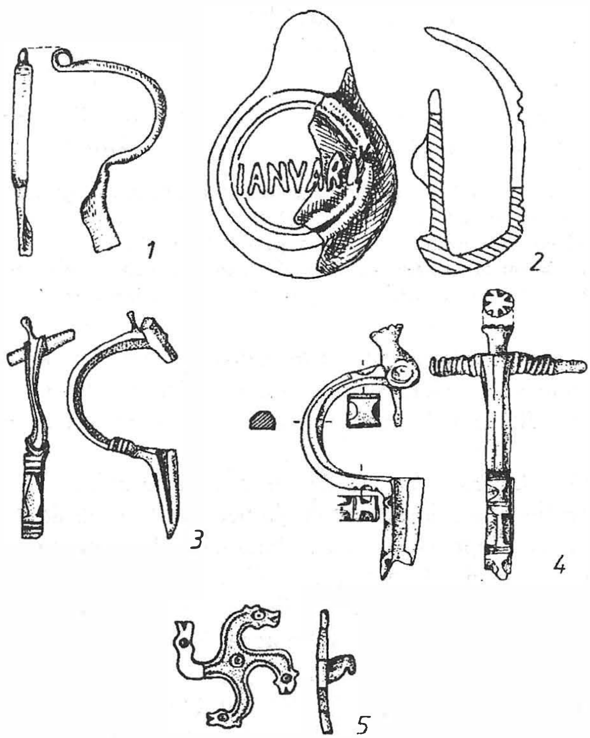

Fig. 8. Materiale arheologice descoperite în *castellum* B.

[11] Fibulă de bronz, fragmentară – corpul puternic curbat, din bandă în secțiune dreptunghiulară latura superioară ușor curbată, închidere cu resort, portagrafă plină, h = 5,5 cm, Almgren, 16; datată la sfârșitul sec. I – începutul sec. II; descoperită în S V, caroul 18 la –1,15 m. O. Almgren, *Studien über nordeuropäischen Fibelformen*, Leipzig, 1923, p l. 1, p. 16; A. Böhme, *SJ*, 29, 1972, p l. 5, p 315; D. Popescu, Dacia, 5–6, 1935–1936, p. 241, fig. 1/7.

Zidul de incintă pe latura de vest va fi construit în aceeaşi tehnică şi tot într-o groapă de fundaţie în care s-au pus cele două straturi de nisip şi pietriş. Acest gen de fundaţie a fost conceput pentru că solul, deşi compact, nu este permeabil şi cărămida din fundaţie ar fi fost distrusă de umezeală; nisipul asigură totodată şi stabilitatea şi soliditatea construcţiei; groapa de fundaţie s-a săpat de la un nivel de călcare – B I – amenajat la 0,20–0,25 m peste stratul de arsură – B_0. Considerăm că acum se înalţă şi nivelul bermei cu circa 0,30 m faţă de cel anterior; nici în accastă fază nu s-a

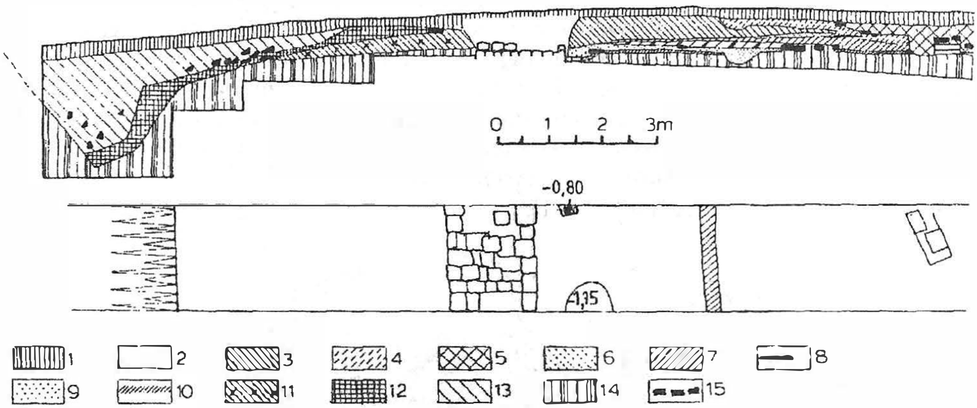

Fig. 9. Profilul secţiunii S X, peste latura de est. Legenda: 1 pământ arabil; 2 groapă de scoatere a zidului; 3 pământ din *agger;* 4 pământ amestecat cu cenuşă şi cărbune; 5 pământ brun cu material roman; 6 pământ cenuşos; 7 nivelul de călcare din pietriş şi pământ bătut; 8 arsură; 9 pământ afânat cu cenuşă şi cărbune; 10 lut; 11 pământ brun-roşcat cu material roman; 12 pământ cu dărâmătură; 13 umplutura *fossae*-i; 14 pământ viu; 15 cărămizi sau cărămizi nearse.

construit încă un *agger* de pământ. Ca şi în faza anterioară, spaţiul de sub drumul de rond, pe care trebuie să-l vedem susţinut tot pe stâlpi de lemn, nu era umplut cu pământ, deoarece un alt strat de cenuşă se observă peste acest al doilea nivel, chiar până la zid.

Etapa a doua a lagărului cu zid de cărămidă este evidenţiată prin construirea unui *agger* din pământ brun, amestecat cu galben, lat la bază de 4,40 m. Momentul refacerii – B II – poate fi aproximat, dacă fibula databilă în prima jumătate a sec. III, descoperită în S V[12], în pământul din care este alcătuit *agger*-ul, nu este o pătrundere ulterioară, pe care să nu o fi sesizat. Berma fazei anterioare va fi folosită şi pe parcursul acestei a doua etape, deoarece pe această bermă se află resturi de la dărâmarea finală.

Secţiunea pe latura de est (fig. 9) a dezvelit zidul de incintă, cu prima asiză de cărămizi din fundaţie păstrată, pe lăţimea de 1,60 m. Resturile fazei B_0 au constat dintr-un strat de pământ brun-galben, amestecat cu chirpic, pe primii trei metri din spatele zidului, şi chirpic în strat masiv mai spre vest.

[12] Fibulă de bronz în formă de *T,* cu balama, arcul triunghiular în secţiune, cu un cap de formă tronconică, îi lipseşte doar acul, h = 5,4 cm, datată la sfârşitul sec. II – începutul sec. III; analogii Copăceni – D. Popescu, Dacia, 9–10, 1941–1945, nr. 61–62; I. H. Crişan, ActaMP, 3, 1979, p. 299–300, pl. VIII/4; E. Riha, Forschungen in Augst, 3, 1979, tip 6. 3, p. 16.

Fossa exista deja şi avea o deschidere de 4,50 m; berma fazei B_0 era cu cca 1 m mai lată, în cazul în care zidul-palisadă, avea frontul sub zidul de cărămidă, pe care nu l-am secţionat pentru că s-au păstrat *in situ* toate cărămizile primei asize din fundaţie. Din structura drumului de rond, credem că făcea parte groapa de stâlp, umplută cu cărbune şi pigmenţi de pământ ars, cu diametrul de 0,70 m.

Pe berma din această fază, în faţa porţii de pe latura de est, am descoperit un sesterţ emis de Traian[13]. Moneda poate constitui un reper în datarea fazei iniţiale a fortificaţiei B_0.

Trei stâlpi cu diametrul între 0,30–0,60 m se aliniează pe direcţia stâlpului pe care l-am considerat a fi al palisadei; este de crezut că aceşti trei stâlpi sunt ai unei barăci la distanţa de 7,50 m de palisadă.

Zidul de incintă în faza B I nu are *agger*, ci un drum de rond, lat de 2,90 m, *via sagularis* din pietriş este lată de 5,9 m. Berma corespunzătoare este lată de 3,90 m.

Trebuie să constatăm că *fossa* nu se află la aceeaşi distanţă de zid pe toate laturile; lăţimea bermei pe latura de nord este de 5 m, pe cea de vest de 4 m, iar pe latura de sud de 10 m. Deschiderea primului şanţ de apărare este de 4,20–4,50 m, dar adâncimea variază între 1,90 şi 2,30 m, probabil datorită faptului că a fost succesiv curăţit pe parcursul unei perioade îndelungate; doar pe latura de vest adâncimea faţă de nivelul primei berme este de 1,40 m. Numai din cauză că fondurile de săpătură au fost întotdeauna „modeste”, nu ne-am îngăduit să le cheltuim pentru a intersecta şi cea de a doua *fossa*, pe care am sesizat-o printr-o semisecţiune în prelungirea secţiunii S IV, nord.

PORTA PRINCIPALIS SINISTRA

În campania 1987, cu un fond de cercetare sporit, am putut trece la dezvelirea porţii de pe latura de est[14] (fig. 10). Am ales ca sistem de săpătură carourile cu latura de 4 m, cu profile de 1 m între ele; în absenţa oricăror mijloace mecanice pentru evacuarea pământului, a trebuit să găsesc modalitatea de a-l depozita fără să cheltuim prea multă muncă şi, deci, bani.

Zidul de incintă şi poarta, flancată de două turnuri pătrate, s-a descoperit numai în negativ, deoarece au fost complet demantelate. La baza şanţurilor de fundaţie s-a mai păstrat în grosimi variabile pietriş şi nisip. Fundaţia a fost săpată neîntrerupt şi în zona porţii, ceea ce ne face să credem că a existat o structură de cărămidă pentru prag.

Turnurile porţii sunt de dimensiuni inegale; turnul de sud are dimensiuni exterioare 5,5 × 5,5 m; turnul de nord este doar de 4,7 × 5,5 m (frontul turnului este mai redus, ca lungime, decât al turnului de sud). Turnurile au un ieşind de 0,60 m faţă de linia exterioară a incintei[15]. Lăţimea fundaţiei zidurilor turnurilor este de 1,05–1,10 m; spaţiul interior al turnului era foarte redus, şi nu putem considera că era o încăpere propriu-zis, ci probabil adăpostea o scară de acces la nivelurile superioare. În turnul de sud am sesizat două momente de folosire – primul nivel din turn coincide cu cel

[13] Sestert în stare proastă de conservare, descoperit în S XII, caroul 8,50, la –0,95m; av. Traian spre dr, rev. împărat călare; AE, 17,95 g, 32 mm; indentificat de prof. Bucur Mitrea.

[14] Înainte de a fi cercetat *principia*, am fost înclinaţi să credem că pe această latură a fost *porta praetoria*. Raportul de săpături pentru campania 1989, prezentat la sesiunea naţională de la Sibiu.

[15] Trebuie avută în vedere situaţia decurgând din păstrarea tuturor zidurilor doar în negativ şi măsurarea elementelor făcute la nivelul fundaţiilor – gropilor de scoatere a zidurilor.

din afara porții, din momentul de construcție al acesteia, al doilea nivel se află cu 15–20 cm mai sus, iar peste el se află un pământ ars la o temperatură atât de ridicată că a primit o culoare liliachie; acesta este temeiul pentru care socotim că în interiorul turnului exista în afară de planșee de bârne și scânduri și o scară de lemn.

Pragul porții se află la 1,10–1,20 m, spre interior, față de frontul turnurilor.

Turnurile au fost acoperite cu țigle – *tegulae hamatae* –, descoperite în mare cantitate în S XIV.

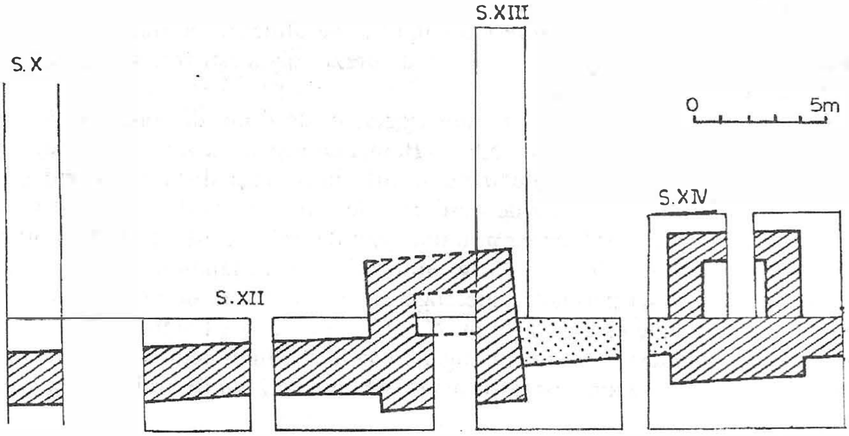

Fig. 10. Planul porții de est.

Cercetările în zona porții de est ne-au arătat o dată în plus faptul că pe locul *castellum*-ului B, anterior construirii fazei de cărămidă, a existat o fortificație de lemn și pământ, ale cărei urme incendiate nu au fost îndepărtate peste tot.
Pe nivelul de călcare de deasupra pământului viu am descoperit o cantitate de pământ ars, care dovedește că în zona zidului-palisadă au fost folosite cărămizi nearse, *lateres*, de 28–30 cm lungime și 10 cm grosime, care s-au prăbușit pe nivelul de călcare cu ocazia unui incendiu, când au și suferit arderea. Nu deținem suficiente elemente pentru a trasa planul fortificației de lemn și pământ și a-i stabili caracteristicile constructive. Moneda de bronz emisă de Traian este un element de datare pentru faza de lemn și pământ și în același timp un *terminus ante quem* pentru faza de cărămidă.

Poarta de cărămidă a funcționat de-a lungul a două momente cronologice: primul moment este sfârșit cu un incendiu, urmat de o refacere pe același plan; în stratul de depunere cu resturile aplatizate ale fazei B I am descoperit fragmentul unui opaiț produs de oficina *IANUARI* (fig. 8/2); caracterul literelor și absența ligaturii *–RI*, precum și aspectul îngrijit al formei și pastei, fixează opaițul la începutul seriei de producție al acestui atelier[16].

[16] Opaiț fragmentar din pastă gălbuie, fină, cu angobă bej-roșcată, descoperit în S XIII, caroul 6–8, la –0,65 m, în pământul cu cenușă de la vest de turnul porții. Oficina unui *Ianuari* funcționează în Italia în prima jumătate a sec. II; ateliere independente cu aceeași firmă apar în Pannonia, Moesia Inferioară și Dacia având o perioadă lungă de producție în tot sec. II și începutul sec. III. Exemplarul găsit de noi poate fi datat la mijlocul sec. II. N. Gostar, Arh. Mold, 1, 1961, p. 183, 193; D. Alicu, Dacia, N. S., 20, 1976, p. 205; M. Cicikova, Izvestiia Sofia, 37, 1987, p. 169–170.

Intrarea în *castellum* a fost complet distrusă prin exploatarea sistematică a cărămizilor din ziduri. O singură cărămidă *in situ* s-a păstrat, imediat lângă turnul de nord, ea poate face parte din prag sau mai degrabă din flancul porții propriu-zise. Indiferent dacă a existat o poartă cu două canaturi, sau o poartă ghilotină, ea trebuia încastrată într-un ancadrament de zid adosat turnurilor. Profilul de vest indică faptul că la distanța de 2,60 m de latura turnului de sud a putut exista un zid de cărămidă, al cărui negativ să fie groapa modernă (de scoatere?) plină cu dărâmături, ce ajunge până la nivelul fundațiilor. Acesta ar putea fi un zid despărțitor al pasajelor porții, care erau inegale ca lățime: cel nordic mai îngust, rezervat circulației pietonale, iar cel sudic vehiculelor; în cazul că groapa nu a scos un zid roman, poarta avea lățimea totală de 5–5,50 m; prima intrare pe poartă a fost nivelată şi acoperită cu un strat de lut galben, gros de 20–30 cm, peste care a fost cea de-a doua cale de intrare pe poartă.

Numai cercetările din S XIV au atins şi problema drumului de rond, care în faza B I putea fi lat de 1,33 m lângă zid; alături era *via sagularis* constând din pietriş gros de 7–10 cm. Abia după această fază se va construi un *agger* din pământ, care este lat atât cât a fost şi turnul. Stratigrafic se confirmă observațiile făcute pe celelalte laturi, şi putem data momentul la sfârşitul sec. II şi începutul sec. III p.Chr. (vezi nota 12).

Socotim că această constatare trebuie subliniată în mod special, căci în literatura română de specialitate este foarte frecventă impresia că toate *castella* de pământ au avut *vallum,* iar în faza de piatră – cea de cărămidă în zonele fără piatră de construcție – se foloseşte ca *agger.* Or, cel puțin pentru o parte din *castella* din Dacia se poate constata că prima fază a fost un zid-palisadă, iar la refacerea în piatră s-a recurs la un drum de rond susținut pe stâlpi de lemn sau zidiți; faptul are analogii în provinciile germane, unde *Holz-Erdemauer* este foarte răspândit, tocmai pentru că nu peste tot erau la dispoziție gliile de iarbă[17].

POARTA DE NORD

Secțiunea mediană peste laturile de nord şi sud a fost trasată tocmai pentru a surprinde şi porțile. După cum am spus (vezi mai sus), numai prin simpla secționare am ajuns la ipoteza falsă că zidul demantelat făcea parte dintr-un sistem de suporturi ale *Wehrgang*-ului; numai prin săpături în suprafață am obținut datele necesare pentru a determina planul porții.

Zidurile interioare ale turnurilor sunt în întregime demolate, iar gropile de fundație sunt mai înguste şi mai puțin profunde decât ale zidului de incintă. Nivelul de construcție al turnului de vest este marcat de un strat de pietriş, amestecat cu mortar; sub acest strat se aflau două cărămizi, rămase pe loc din faza B_0.

Agger-ul construit târziu este pe această latură lat la bază de 5,70 m, cu 2,50 m mai lat decât turnul (fig. 11).

În 1988 am săpat în suprafață şi colțul de nord-est al lagărului (fig. 12). În toată suprafața cercetată zidurile au fost distruse, traseul lor fiind stabilit datorită straturilor de pietriş din fundații. Este de subliniat că lățimea gropilor de fundații nu este riguros

[17] Anne Johnson, *Roman Forts of the 1st and 2nd centuries AD in Britain and the German Provinces,* Londra, 1983, p. 62; I. Bogdan Cătăniciu ActaMN, 26–30, 1989–1993, p. 63.

aceeaşi, nici chiar pentru aceeaşi latură. Colţul a fost rotunjit şi, probabil, zidul era mai gros decât pe curtină, lăţimea fundaţiei fiind de 2 m. O particularitate a sistemului de trasare a laturii de răsărit ne-a fost relevată aici, unde groapa de fundaţie aşternută cu pietriş şi nisip era mai lungă decât colţul cu câtiva metri – greşeală sau schimbarea planului iniţial al fortificaţiei?

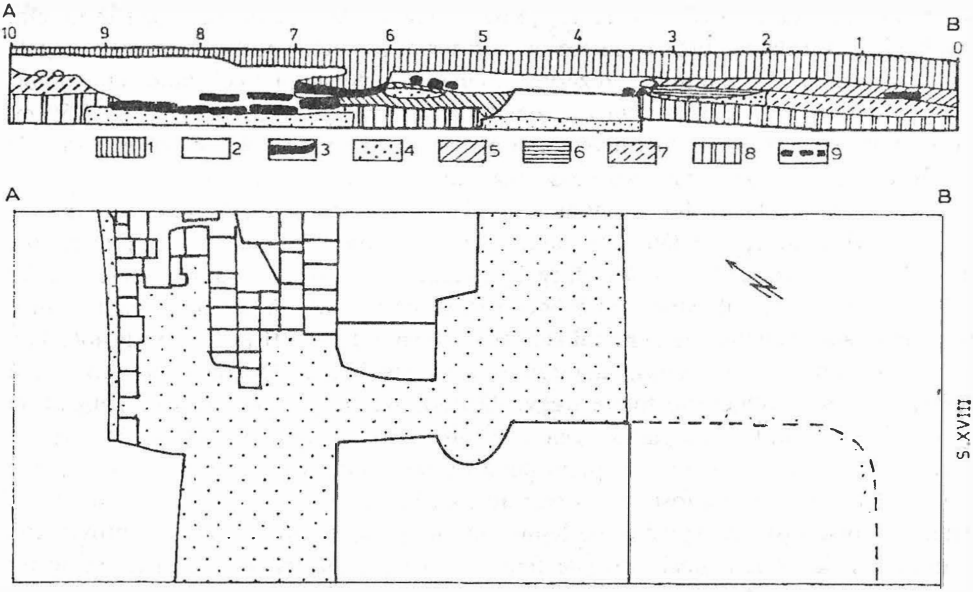

Fig. 11. Poarta de nord, secţiunea S XVII, şi profilul prin turnul de vest al porţii. Legenda: 1 pământ arabil; 2 groapă de scoatere a zidului; 3 pământ negru; 4 pietriş; 5 pământ brun cu material roman; 6 pământ cenuşos; 7 strat de cultură roman; 8 podzol; 9 cărămizi.

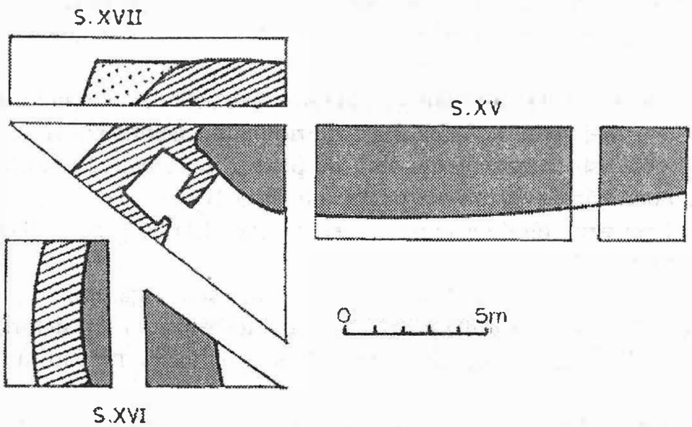

Fig. 12. Planul colţului de nord-est al *castellum*-ului B.

Turnul de colț este patrulater în spatele colțului rotunjit, după bunul obicei roman. Încăperea din turn este 2,40–2,60 × 1,50 m; nivelul în turn este marcat de câteva cărămizi și țigle așezate la –0,47 m. Deoarece stratul de pietriș al laturii de sud-vest este întrerupt pe o distanță de 1 m, considerăm că aici era practicată o intrare în turn. Turnul este înglobat în *agger*-ul mai lat de ambele părți. *Agger*-ul a fost construit peste faza cu drum de rond suspendat, fără umplutură de pământ sub el, căci și aici sub *agger* era un strat de pietriș, pe care erau urme de locuire.

Demn de remarcat că pe *via sagularis*, sub cărămizile și țiglele care marchează sfârșitul locuirii în *castellum* am descoperit o fibulă[18] (fig. 8/3), care se datează în al treilea sfert al sec. III; deci, avem deja un indiciu, care n-a rămas singular în cursul cercetărilor ulterioare, că viața în *castellum nu încetează nicidecum la Philippus Arabs, ba dimpotrivă continuă și după abandonarea oficială a provinciei*[19].

PRINCIPIA

În vara anului 1989 am început cercetarea prin suprafețe prelungi S XX, S XXI de 3 × 15 m și S XXII de 7 × 15 m, cu profile perpendiculare care alcătuiau casete 3 × 3. Sistemul mi s-a părut singurul aplicabil în situația în care nu aveam posibilitatea îndepărtării pământului altfel decât cu lopata. În 1990–1992 am efectuat secțiunile SXXIV–SXXVI, astfel trasate ca să cuprindă întreaga suprafață pe care consideram că se întinde edificiul.

Pe direcția est-vest *principia* sunt late de 29,80 m, incluzând și grosimea zidurilor în măsurători, iar pe direcția nord-sud, lungimea este de 31,5 m.

Imediat sub stratul de pământ arabil gros de 0,30–0,40 cm apare stratul de dărâmătură; numai pe alocuri s-a păstrat și nivelul de călcare roman, care în cea mai mare parte a fost îndepărtat prin arăturile din ultimele decenii. În general zidurile din *principia* au fost scoase, traseul lor păstrându-se doar prin stratul de pietriș pus la baza gropii de fundație, pentru a asigura drenajul și salubritatea construcției. Doar în câteva

[18] Fibulă de bronz, argintată, cu balama, arcul hexagonal în secțiune, la întâlnirea cu piciorul sunt trei dungi proeminente; piciorul ornat cu un romb, încadrat de linii orizontale; brațul scurt, cap fragil; tipul apare în sec. III și evoluează spre fibule cu bumbi în formă de ceapă; descoperită în S XV, 1988, caroul 1, la -0,35 m; D. Popescu, Dacia, 9–10, 1941–1945, pl. 7/70–71 cu loc de descoperire necunoscut; E Riha, *op. cit.* pl. 49, nr. 1437.

[19] Dacă atunci când V. Christescu a exploatat istoric implicațiile tezaurului descoperit la Ioneștii Govorii (Istros, 1, 1934, p. 75) și a tras concluzia că monedele din tezaur, emise între Septimius Severus și Gordian III (revizuire făcută de B. Mitrea, SCN, 4, 1968, p. 198 sqq.), ar coincide cu perioada de funcționare a „limesului" transalutan, concluzia sa putea fi motivată de faptul că cercetarea sistemului defensiv se afla în faza de preocupare științifică teoretică, acum, după ce s-au înmulțit cercetările, atât pe linia Oltului, cât și pe cea transalutană, este de neînțeles că se mai susține abandonarea liniei de fortificații translutane la Philippus Arabs cu aceleași argumente (C. Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior,* Craiova, 1986, p. 98–99).

Nu socot că argumentele noastre *(Evolution,* p. 32–37 și 53–54; ActaMN, 21, 1984, p. 137–140; *Militärgrenzen Roms,* III, p. 461–467) adăugate celor aduse de B. Mitrea *(op. cit)* trebuie să fie considerate absolute și convingătoare, dar expedierea lor fără a le discuta, fără a aduce argumente obiective mai bine fundamentate (Gudea, *Militärgrenzen Roms,* III, 1986, p. 497), denotă o lipsă de metodă științifică și, în fond, o desconsiderare a scopului oricărei cercetări – apropierea progresivă de cunoașterea unui fenomen istoric, a unui monument complex.

puncte s-au păstrat cărămizile din ultimul rând de peste fundație, iar în câteva locuri chiar șase asize de cărămizi. Toate dimensiunile vor fi deci ușor aproximative, dat fiind că pietrișul depus în groapă are dimensiunea acesteia, nu întotdeauna de aceeași lățime. Lățimea medie a fundației este de 1,09 m.

Curtea este 27,2 × 12,70 m și dacă luăm în considerație faptul că în S XXIII am descoperit două „baze" de cărămidă, eventual pentru un *porticus,* atunci și urmele sporadice de pietriș din S XXVI pot proveni tot de la portic. Putem chiar să ne imaginăm că, într-o a doua fază, aripa de vest s-a închis cu zid (dat fiind că pietrișul nu este discontinu, în această secțiune).

Curtea propriu-zisă avea dimensiuni 18 × 12,70 m, iar porticul pe laturile de est și vest de 3,70 și respectiv 4 m. Nivelul de călcare în curte este la –0,40–0,50 marcat de un strat de pietriș. Pe acest pavaj s-a descoperit o fibulă argintată târzic[20] (fig. 8/4).

Bazilica este 8,50 m lată și 27,20 lungă. În zona centrală s-au păstrat două fragmente de zid, cu cărămizi alunecate de pe locul lor și care ar putea alcătui o parte dintr-o platformă – tribunal sau pentru o statuie imperială. În colțul de nord-vest al bazilicii am descoperit o groapă de pivniță, 1,50 × 2,50 m, umplută cu tencuială, pământ cu fragmente de cărămidă și multă arsură cu cărbune; fundul gropii este marcat de pământ gălbui adus. În umplutura gropii s-au descoperit câteva bucățele de bronz de la aplice de centură. Adâncimea gropii est 1,60 m sub nivelul antic. Groapa a fost căpăcuită cu un strat de lut gros de 0,40 m; se pare ca zidul de cărămidă a fost construit după ce a fost umplută groapa, căci cărămizile au alunecat peste stratul de lut.

Cea de-a treia parte a edificiului este încă insuficient săpată, așa încât nu putem desluși divizarea ei. În SXXIV am avut surpriza ca distrugerile să fie mai mici și să descoperim pavajul de peste hipocaustul secționat în 1984. Deci, partea de răsărit a încăperilor din nordul clădirii era încălzită.

Consider necesar să amintesc faptul că hipocaustul a avut două faze diferite de existență. De asemenea este remarcabil că doar jumătatea de nord a încăperilor a avut pavajul așezat pe *pilae,* iar jumătatea de sud se sprijinea pe pământ. În încăperile cu hipocaust (probabil două) s-a construit un zid orientat est-vest, median, care s-a păstrat pe o înălțime de 0,50 m, fiind alcătuit din șase rânduri de cărămizi, zidul se pare că este alcătuit dintr-o singură lățime de cărămidă și este lat doar de 0,30 m.

Cărămizile sunt legate cu pământ, deși în partea superioară este folosit mortarul. Pandantul acestui zid secondează la 0,60 m zidul de nord din *principia,* fiind limita la care se înseriază *pilae* de susținere ale pavajului; substructura pentru pavaj s-a păstrat parțial, acoperind o suprafață de cca 15 m².

Dimensiunile cărămizilor diferă: 22 × 26,5; 42 × ? × 6; 30 × ? × 6 cm. Pavajul încăperilor trebuie c-a fost construit din cărămizi de 56 × 56 × 6,5 cm și 36 × 36 × × 7 cm, cum sunt cele două păstrate pentru că au alunecat într-o zonă în care s-a prăbușit pavajul. Construcția de hipocaust se desfășoară pe o lungime de 10,10 m și

[20] Fibulă de bronz, argintată, arcul masiv, poligonal în secțiune, ornat, cu spirală și buton masiv tronconic, pe a cărui parte superioară este incizată o stea cu 7 brațe, picior decorat. Face parte din tipul de fibule cu brațe lungi, care au în general balama – analogie cu o astfel de fibulă de la Apulum–Partos (I. H. Crișan, *op. cit.* p. 299, pl. X, 11); A. K. Ambroz, *Arheogiia SSSR,* Moscova 1966, p. 72–73); este un exemplar mai evoluat decât cel descoperit la Mătăsaru, tot cu resort și cu piciorul decorat în același mod (Gh. Bichir,Thraco-dacica, 2, 1981, fig. 1/8).

Fibula a fost descoperită în S XXVI, 1992, carou 12,90, la –0,40 m.

pe lățimea de 3 m. Lățimea încăperilor din nordul clădirii este de 6,40 m; un zid orientat nord-sud, păstrat de asemenea pe o înălțime de 0,50 m, despărțea în două zona cu hipocaust.

Zidul este construit din cărămidă de culoare roșie, bine arsă și foarte dură și dintr-o altă specie de cărămidă de culoare gălbuie, friabilă. Grosimea zidului este de 0,60 m; paralel cu acest zid la –0,85 m se află un fel de pavaj din sfărâmătură de cărămidă; nu putem ști ce va fi fost acest pavaj, lat tot de 0,60 m, care însoțește la cca 0,20 m zidul nord-sud; nu este exclus ca să fie traseul fundației unui zid de cărămidă anterior.

Dacă analizăm elementele pe care le deținem în acest moment, putem presupune că și la Urluieni *principia* aveau cinci încăperi, *aedes* ar putea să fi fost, în cazul unei simetrii perfecte de 6,40 × 5,50 m.

În secțiunea S XXV se pot face cele mai complete observații privind stratigrafia în *principia*. Nivelul inferior se află la –1,20 m și pe el se află răspândită o cantitate mare de cenușă și cărbune. Nu putem preciza dacă acest strat este rezultatul unui incendiu sau doar resturi ale unei vetre, ce se află în suprafața necercetată. Peste această depunere s-a adus un strat de lut galben gros de 0,40 m. La –0,85 m este pusă fundația zidului de est al clădirii; nivelul de călcare corespunzător trebuie să fie cel marcat la –0,35 m de un strat de dărâmătură de cărămizi și țigle. În exterior, spre răsărit, nivelul de călcare corespunzător este cu 0,20 m mai jos și este marcat de un strat de tencuială de var cu nisip fin, groasă de 5–6 cm, răspândită pe o zonă destul de întinsă. Deasupra acestei tencuieli este un strat de dărâmătură de țigle și olane. O *imbrex* întreagă este lungă de un *cubitus* (44 cm) și groasă de o *uncia* (2,5 cm). Pe ultimul nivel al bazilicii (SXXV), la –0,30 m, s-a descoperit o fibulă argintată în formă de svastică cu capetele de forma capetelor de cal[20 a] (fig. 8/5).

În ceea ce privește planul clădirii comandamentului, este clar că în ridicarea lui s-a folosit *pes monetalis,* că lățimea ei era de *centum pedes.* Atât dimensiunile cărămizilor și țiglelor, cât și ale elementelor de fortificație pot fi echivalate în măsurători în *pes monetalis.* Având în vedere că planul *castellum*-ului este ridicat prin adăugirea anuală a unei noi porțiuni săpate, dar, fără să dispunem de borne fixe, dimensiunile lagărului pot avea o eroare minimă; măsurând și lățimea zidurilor, pe direcția nord-sud sunt 123 m, iar pe direcția est-vest 104 m.

Materialul arheologic din *castellum* este în general foarte distrus, fragmentar; numai prin întâmplare am descoperit porțiuni ale stratului arheologic neafectat de lucrările agricole; putem afirma că piesele ceramice descoperite în săpăturile noastre

[20 a] Fibula fragmentară, îi lipsește cel de-al patrulea braț al crucii încovoiate, brațul pe care fusese balamaua și acul. Svastica are terminațiile în forma capetelor de cal cu ochii marcați cu cercuri concentrice, pe brațele crucii este reprezentată, prin incizii fine, coama. Spre deosebire de exemplarele din Muzeul Național de Antichități (D. Popescu, Dacia, 9–10, 1941–1944, nr. 96–97, fig. 9), exemplarul găsit la Urluieni nu are marcat centrul cu cercuri concentrice incizate; o fibulă, de aceleași dimensiuni cu cea de la Urluieni s-a descoperit și la Porolissum, dar nu în context arheologic definit (N. Gudea, ActaMP, 3, 1979, nr. 3212). Acest gen de fibule au o lungă epocă de folosire până în sec. VI–VII (V.Bierbrauer, Archäoligisches Korrespondenzblatt, 15, 1985, pl. 8/1.

sunt în general atât de fragmentare că nu putem întregi forma din care au făcut parte; fragmente ceramice mult mai întregi am „cules" cu ocazia perieghezelor făcute în deceniul '70, probabil exact după ce s-au început lucrările agricole intensive pe suprafața celor două *castella*.

Deoarece ne propunem publicarea integrală a cercetărilor din *castella* de la Urluieni, cu prezentarea stratigrafică a descoperirilor, vom face aici doar câteva observații asupra materialului arheologic.

Cele mai deficitare sunt descoperirile de material din primele două faze, îndepărtate cu grijă deja în antichitate de pe cea mai mare parte a suprafeței.

În ultimul nivel avem în general ceramică de uz comun, cea care datorită caracteristicilor pastei şi dimensiunilor pereților a rămas mai întreagă. Nu avem nici un ciob de *terra sigillata* cu firnisul păstrat – probabil din cauza acizilor din sol –; numai prin cercetări chimice, analiza pastei, vom putea afirma dacă cele câteva fragmente pasibile, după formă şi pastă, să aparțină acestei categorii sunt sau nu rezultatul acestei degradări, ori au fost imitații. Pe fragmentele de vase fine am observat urme de decor cu barbotină, s-a descoperit chiar şi un fragment de căniță cu „solzi".

Surprinzător, din săpături a fost strânsă o mare cantitate de fragmente de sticlă din pahare, boluri, unele lise, altele cu decor incizat, cu cercuri sau elipse.

În afara opaițelor descoperite în context definitoriu cronologic, despre care am vorbit mai sus, socotim necesar a aminti un fragment de opaiț din pastă fină, cărămiziu-orange, din nivelul B I[21]; s-au înregistrat şi exemplare produse local din pastă cărămizie, dar în tipare finisate neglijent; cele mai numeroase sunt, însă, opaițele lucrate la roată.

Amforele s-au descoperit în general foarte fragmentar, se constată în general forme caracteristice pentru sec. II–III; remarcăm două fragmente de buze de amfore, pe care doamna Maria Coja a avut amabilitatea să le identifice. Ele provin din amfore de Sinope - evident de pus în legătură cu faza incipientă a vieții în *castellum*. O categorie de amfore, bine reprezentată, sunt amforele cu corp alungit, gât îngust, cilindric, şi torți masive supraînălțate, datate în sec. III şi mai cu seamă în sec. IV p.Chr[22]. Urcioarele sunt reprezentate de câteva forme din pastă cărămizie. Cele mai multe fragmente provin de la străchini, care se deosebesc, pe categorii de pastă, în exemplare de lux şi uzuale; apar atât străchini din pastă cărămizie, cât şi din pastă gri-cenuşie; fragmente de străchini-castron au decor ştampilat cu palmete, rozete sau ghirlande de frunze stilizate.

Oala, de forme şi mărimi diferite, din pastă de cele mai multe ori zgrunțuroasă roşie sau cenuşie, este reprezentată de numeroase fragmente de buze; mai rar se poate reconstitui forma întreagă – subliniem că o bună parte din oalele cu buza răsfrântă,

[21] Capacul de opaiț descoperit în S X, caroul 20–22 la –0,80 m, are urme de firnis roşu intens şi se poate afirma că face parte din tipul X B – Loescke.

[22] D. P. S. Peacock, D. F., Williams, *Amforae and the Roman Economy*. Londra, 1986, class 47; Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pl. XV tipul 4 – socot că trebuie subliniat că alături de amforele cu pastă roşu intens am şi un exemplar din pastă cenuşie.

rotunjită, au imprimate „alveole” pe latura exterioară a buzei, trăsătură caracteristică pentru această categorie de vase descoperite în *castella* de pe cele două linii de apărare din estul Daciei[23].

Analiza materialelor arheologice aduce dovezi pentru a fixa începutul vieții în *castellum B* încă la începutul sec. II. Chiar dacă fazele B_0 şi B I se termină cu câte un strat de incendiu, aceste evenimente nu au fost urmate de o întrerupere a vieții în *castellum*, ci de reluarea ei în alți parametri. După cum se poate constata, în baza materialului descoperit, avem elemente suficiente să susținem ocuparea neîntreruptă a acestui *castellum* cel puțin până la părăsirea provinciei.

Echipamentul militar este bine reprezentat cu piese de bronz specifice pentru soldați: catarame, *pteryx,* aplice de bronz în forme variate de *pelta,* fragment de *Schwertriemenbeschlag* de bronz argintat.

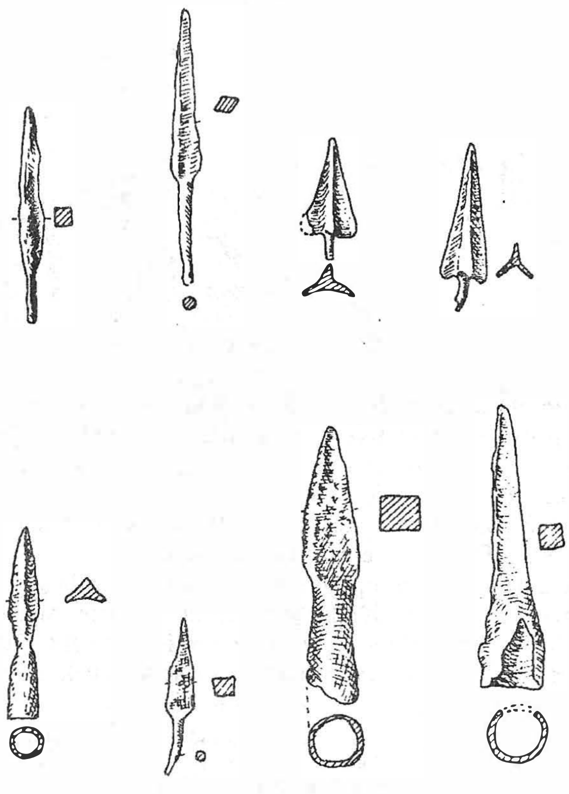

Fig. 13. Vârfuri de săgeți şi de sulițe, descoperite în *castellum* B.

[23] Gh. Popilian, *op. cit,* nr. 347–348, p. 88 – alveolele sunt imprimate după acest autor cu rotița; pentru noi nu este greu de crezut că această formă de oală romană a fost creată prin preluarea formei de buză îngroşată şi decorată cu alveole din ceramica dacică – vezi I. Bogdan Cătăniciu, ActaMN, 22–23, 1985–1986, fig. 1/12 c.

Ca arme, precumpănesc vârfurile de săgeți (fig. 13), începând cu tipul de fier[24] de mici dimensiuni cu spin, piramidal, cu patru muchii, descoperit în primul nivel din S X și în groapa de „pivniță", din S XXII, apoi câteva exemplare de vârfuri de săgeți cu trei muchii-aripioare, și eventual cu *Wiederhaken,* găsite în cele două faze B I (un exemplar) și B II (cinci piese). În ultima fază s-au descoperit și două săgeți plate, cu peduncul, și cu două aripioare – formă descoperită la Houstead în sec. IV (Manning, *op. cit.,* fig. 14, 42). În ultimul nivel din *castellum B* predomină vârfurile masive de fier, cu secțiune dreptunghiulară și cu gaură de înmănușare – este greu de precizat dacă sunt proprii unor sulițe sau sunt pentru mașini de aruncat[25].

Tot în ultimul nivel apar două exemplare de vârfuri tronconice cu gaură de înmănușare, pe care le considerăm a fi lance de aruncat tipică pentru trupele auxiliare și nu terminație întărită a lemnului de la *pilum*[26].

Arcul este ilustrat printr-o piesă de os – „reinforce from composite bows" – ca la Bar Hill, mijlocul sec. II[27] (fig. 13).

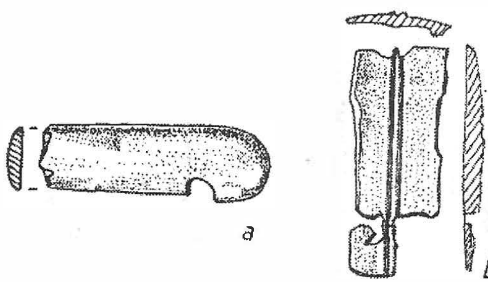

Fig. 14. Piese de os: pentru arc și buterolă.

Un fragment de buterolă de os, de formă dreptunghiulară cu motiv *pelta* perforat, obișnuit în provinciile vestice[28], ar fi singurul exemplar din această categorie și s-ar putea să provină, împreună cu alte diverse piese de os, dintr-un „atelier" de prelucrare a osului, intersectat de S X.

Un vârf de săgeată foarte scurt, piramidal, cu patru muchii, ar putea fi de la o săgeată de arbaletă – folosită exclusiv la vânătoare[29].

Între piesele de bronz descoperite în *castellum B* se află și unele de harnașament.

Dacă atunci când într-un sit apar și săgeți nu se poate trage o concluzie absolută că în acel punct s-au aflat *sagittarii,* căci arcul era folosit pentru antrenament și de alți soldați, în schimb, la Urluieni, unde precumpănesc vârfurile de săgeți, este firesc să

[24] Elisabeth Erdmann, SJ 33, 1976, p. 5 sqq; eadem, SJ, 37, 1982, p. 5 sqq.; J. L. Davies, Britannia, 8, 1977, p. 261 sqq.; J. C. Coulston, în *The Production and Distribution of Roman Military Equipment,* BAR; int. S, 275, Oxford, 1985, p. 264 sqq; W. H. Manning, *Catalog of Romano-British Ironwork in the Museum of Antiquities Newcastle u. Tyne,* 1976, p. 18–23.

[25] H. v. Petrikovits, Germania, 29, 1951, p. 198 sqq.; D. Baatz, BJ, 166, 1966, p. 194–205.

[26] Burlafingen – M. Mackensen, *Frühkaiserzeitliche Kleinkastelle Nersingen und Burlafingen an der Oberen Donau,* München, 1987, fig. 43/2.

[27] H. Russel–Robinson, *What the Soldiers Wore on Hadrian's Wall,* 1976; pentru reconstituirea arcului și diferitele variante de „întăritoare" – J. C. Coulston, *op. cit.* fig. 1,3, 49–12.

[28] J. Oldentsein, BeriRGK, 57, 1976, pl. 25, 157, p. 117.

[29] H. v. Petrikovits, *op. cit.* fig. 5/2, p. 206.

presupunem că trupa era alcătuită din arcaşi. La această încheiere trebuie ajuns şi dacă ţinem cont că linia de forturi din vestul Munteniei avea de făcut faţă unei populaţii compuse din daci şi roxolani – luptători cu arcul (fig. 15).

Între cărămizile descoperite în cele două *castella* nici una nu a fost marcată cu ştampila trupei; situaţia este comună majorităţii fortificaţiilor de pe linia transalutană, aşa încât nu ştim ce trupe le-au ocupat.

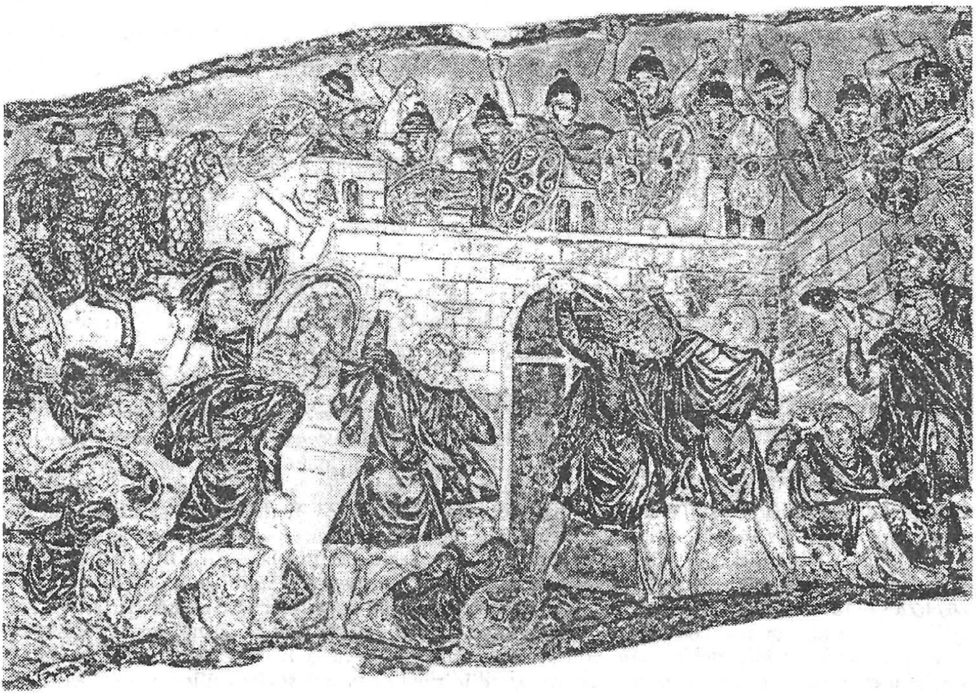

Fig. 15. Scena XXXII de pe Columna Traiană, reprezentând un atac daco-roxolan asupra unui lagăr roman; se remarcă folosirea arcului de către atacatori.

Singura inscripţie descoperită până în acest moment al cercetării este una punctiformă, pe o bandă de bronz, care întărea o „tolbă" cilindrică, cel mai probabil de piele; nici această inscripţie nu aduce elemente lămuritoare asupra trupei, aşa cum sperasem.

Rezultatele pe care le-am discutat până acum au darul să confirme, încă o dată, ipoteza noastră privind constituirea dintru început a graniţei Daciei inferioare pe cele două drumuri strategice (fig. 16) care asigurau legătura peste Dunăre cu imperiul[30]. Putem presupune chiar că faza B_0 este construită în vremea lui Traian, pentru a adăposti o trupă dintre cele care participaseră la războaiele dacice şi asigurau drumul peste pasul Bran.

[30] I. Bogdan Cătăniciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului roman*, Disertaţie, Universitatea, Bucureşti, 1981; *Evolution*, p. 30–37; ActaMN, 21, 1984, p. 134–136.

Faptul că nu am identificat pe toate laturile elementele de fortificație ale acestei faze ne sugerează posibilitatea ca lagărul de cărămidă să aibă alte dimensiuni decât prima fază, și deci să fi avut cu ocazia reconstrucției și o schimbare a trupei de garnizoană.

Se pare, însă, că în toate cele trei faze de existență aportul arcașilor la apărarea lagărului de la Urluieni, așezat la intersecția drumului din vestul Munteniei cu cel est-vest, oferit natural la limita între câmpia înaltă și zona de dealuri, este de luat în considerare.

În Dacia Inferior sunt atestate trupe de arcași: *cohors I Tyriorum sagittariorum* în diploma de la Palamarca[31] și *Suri sagittarii* transformați sub Antonius Pius în *numerus,* ilustrați prin descoperiri epigrafice răspândite la Bivolari, Racovița, Rădăcinești, Slăveni, Romula, cel ,puțin de la sfârșitul domniei lui Hadrian[32]. Dar este probabil că și *cohors I Fl. Commagenorum*[33] și *cohors I Thracum*[34] au fost trupe de arcași, căci trupele de orientali și tracii foloseau cu predilecție arcul.

Este o caracteristică a situației de pe linia Oltului, ca în acelaşi *castellum* să se descopere ștampile ale mai multor trupe; din păcate din pricina unor neglijențe în metoda de cercetare nu s-a precizat niciodată proveniența exactă a diferitelor ștampile și nici nu s-au pus în evidență modificări în organizarea internă a fortificațiilor, modificări ce ar fi trebuit să apară atunci când se schimbă trupa[35].

[31] B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 196 sqq. N. Lupu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu,* București, 1974, p. 219 sqq., publică o ștampilă fragmentară a unei *cohors I T ....,* pe care o întregește cu numele cohortei recrutate în Tyr, pomenită în diplomele Dacici Inferioare, localizând-o în *castellum* de la Boița; literele ștampilei de la Boița sunt desenate în același fel ca cele ale ștampilei fragmentare descoperite recent la Enoșești (vezi nota următoare), considerată de Al. Barnea și I. Ciucă a fi tipul 1 al ștampilei cohortei *I Thracum,* descoperită întreagă.

[32] CIL, III 12601, a = 13793 din anul 138, surri sagitt., la Bivolari; CIL, III, 12610, a de la Racovița; CIL, III, 12604, 12605, de la Rădăcinești; ștampile cu *N(umerus) S(urorum)* la Slăveni, CIL, III, 8074,28 și 14216, 30–31; ILS, 1403, pentru toată discuția privind trupa, vezi M. Speidel, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 172 sqq.; amintim doar că am pus în discuție afirmația generalizat acceptată, chiar în situația în care este contrară evidențelor produse prin cercetări arheologice, că la Romula există și un *castellum;* susținem că trupele ale căror ștampile s-au descoperit în zidul de incintă și alte edificii cu caracter oficial nu au avut garnizoană la Romula, ci au contribuit la construirea și reconstruirea orașului roman (I. Bogdan Cătăniciu, *Evolution,* p. 25–26, n. 226).

[33] Trupa recrutată în Commagene în epoca Flavilor, probabil cantonată chiar imediat la Dunărea de Jos (W. Wagner, *Die Dislokation der Römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus,* Berlin, 1938, p. 123–124) a staționat o vreme la Drajna de Sus (castru datat între 102–117/118), CIL, III 12530, și Dacia 9–10, 1941–1944, p. 124, ca apoi ștampilele ei să apară la Slăveni – CIL, III, 8074, 26; 14216, 26 și la Enoșești – CIL, III, 8074, 14, d.

[34] Trupa nu este atestată în diplomele Daciei Inferior și nu apăruse pe ștampilele din provincie. În cursul unor cercetări întreprinse de I. Ciucă din Slatina a descoperit în resturile din jurul fortificației de la Enoșești ștampila *Coh I Thracum* în două variante (Al. Barnea, I. Ciucă, SCIVA, 40, 1989, 2, 147–155) – pe care cei doi o localizează în faza de pământ a lagărului, pe care l-am cercetat în 1975, stabilind că a fost, spre est, mai larg decât cel de cărămidă (I. Bogdan Cătăniciu, SCIVA, 32, 1981, 4, p., 547–548 și în *Limes,* Szekesfehervar, 1978, p. 336; *Evolution,* p., 7, n 45,234). Cu ocazia acelor cercetări am descoperit ștampila *coh. III Gallorum* (ActaMN, 21, 1984, p. 136, n. 137) și un exemplar fragmentar *Coh I ...* pe care îl întregeam *Coh I Flavia Commagenorum,* dar poate fi întregit acum și cu numele *Coh I Thracum.*

[35] Situația pusă în evidență de noi la Enoșeșeti (vezi nota precedentă) s-a evidențiat prima oară Dacia intracarpatică la Gilău (D. Isac, Potaissa, 2, 1980, p. 29–54), apoi prin descoperirile de la Tibiscum, R. Petrovzsky, D. Benea, Germania, 65, 1987, p. 226, fig. I și de la Ilișua (D. Protase, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 250 sq).

Cu toate că nu este exclusă o dislocare rapidă a trupelor dintr-o parte în alta a provinciei, ni se pare mai plauzibil să fi existat mari ateliere de produs cărămidă, la care să fi lucrat simultan soldați din diferite trupe ale provinciei – de aici şi rostul marcării cu ştampile a cărămizilor produse[36]; în acest fel credem că se poate explica folosirea în construirea unui *castellum* a mai multor ştampile de trupe. Pe linia transalutană se pare că pe lângă fiecare *castellum* funcționa un mic atelier de produs cărămidă – la Urluieni, am curățit parțial un cuptor de ars țigle, pe care l-a afectat un torent ce şi-a făcut drum spre Cotmeana. Ştampilarea cu scopul de a aprecia numeric munca nu îşi mai găsea rostul.

Dacă, în schimb, ştampilarea cărămizilor ar fi fost sigur determinată de grija ca ele să nu poată fi folosite în construcțiile particularilor, fiind rezervate doar celor militare şi publice cu caracter oficial, atunci lipsa ştampilelor pe întreg sistemul transalutan s-ar datora absenței, deja semnalate, a locuirii civile, până în primele decenii ale sec. III p.Chr.[37].

Fără să putem demonstra că în toată perioada romană pe fortificațiile de pe drumul Flămânda–Bran–Râşnov au avut garnizoană trupele care şi-au lăsat urmele pe drumul Oltului, aducem ca argument exemplul micului *castellum* de la Rucăr, în care am descoperit ştampilele cohortei II Fl Bessorum de acelaşi tip cu cele descoperite la Stolniceni[38]. Dacă în perioada de extindere a Moesiei Inferior la nord de Dunăre trupele din armata provinciei erau dislocate pe cele două drumuri cu rost militar, nu credem că ar trebui să ne îndoim că trupele Daciei Inferior erau cantonate tot pe ambele linii din care s-a alcătuit granița romană pe sectorul de răsărit.

Deoarece nu avem deloc certitudinea că în *castella* de pe Olt dislocarea trupelor este cât de cât sigură, cel puțin pentru o scurtă perioadă, ne este greu să facem presupuneri care trupă era în garnizoană în cele două *castella* de la Urluieni.

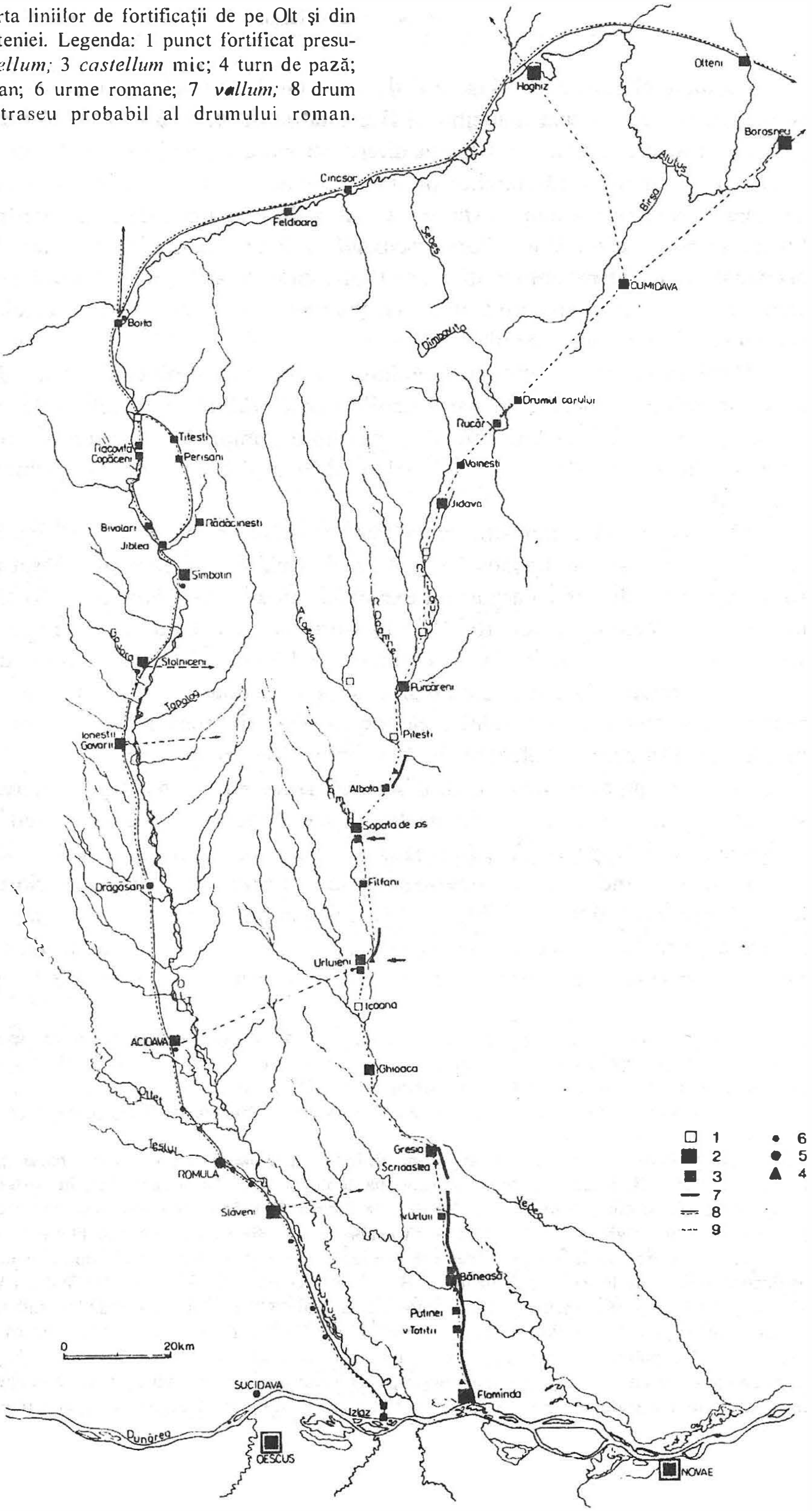
Urluienii fiind pe drumul ce lega Muntenia prin Acidava cu interiorul provinciei, ar fi plauzibil ca una din trupele ale cărei ştampile s-au găsit la Enoşeşti să fi fost cantonată pe malul Cotmenii. De asemenea credem că poate fi pus în discuție şi un *numerus Surorum,* dacă ținem cont că *Suri sagittarii,* au avut un efectiv mai mare

[36] G. Spitzlberger, SJ, 25, 1968, p. 81 sqq.; la p. 82 afirmă că, deşi nu se ştie exact care era motivul şi scopul ştampilării tegulelor, putea fi şi ca ele să nu fie folosite de civili; D. Baatz, SJ, 27, 1970, p. 47 sqq.; M. Hassal, în *Tile and Brick Making,* BAR, 68, p. 216 sq.

[37] I. Bogdan Cătăniciu, în *In memoriam C. Daicoviciu,* Bucureşti, 1974, p. 51–55,58; şi eadem, ActaMN, 21, 1984, p. 134–136.

[38] În SCIVA, 25, 1974, 2, 184, fig. 5, publicând primele date privind micul *castellum* pe care l-am indentificat în 1971, la Rucăr, am comparat ştampila descoperită în câteva exemplare în *castellum* cu cele descoperite la Stolniceni şi Bârseşti (fig. 5/c-d) şi la Cincşor (fig. 5/e), stabilind contemporaneitatea celor de la Rucăr şi Buridava (*op. cit.* p. 282; şi *Evolution,* p., 8); forma literelor ştampilelor de Cincşor se datează ele însele mai târziu – fapt ce permite să preconizăm venirea trupei aici după ce s-au abandonat fortificațiile traiane de la Rucăr şi probabil şi Buridava *(Evolution,* p. 30) – lui N. Gudea (ActaMP, 10, 1986, p. 196) i se pare o metodă „formidabilă, nemaiîntâlnită". Desigur, recenzia la studiul nostru l-a preocupat intens pe autorul celor câtorva „sinteze" despre limesul Daciei, dacă ținem cont că i-au trebuit cinci ani ca să o publice în revista „proprie"; nu am considerat necesar să luăm poziție în fața acestei creații compuse de cineva care se autodefineşte prin nivelul primitiv al limbajului şi conținutului, tocmai pentru că lectura textului nostru, bazat pe ilustrație şi cu trimiteri la argumentele concrete, îi infirmă „incriminările".

Fig. 16. Harta liniilor de fortificații de pe Olt și din vestul Munteniei. Legenda: 1 punct fortificat presupus; 2 *castellum;* 3 *castellum* mic; 4 turn de pază; 5 oraș roman; 6 urme romane; 7 *vallum;* 8 drum roman; 9 traseu probabil al drumului roman.

decât unitățile auxiliare, la fel ca și *Mauri gentiles* sau *Palmyreni ex Syria* din care s-au creat mai mulți *numeri* distribuiți în diferite puncte ale Daciei[39].

Mărimea *castellum*-ului B de la Urluieni permite ipoteza că a adăpostit o *cohors Ð*, dar este de presupus că era potrivit și pentru un *numerus*, în care să fi fost și călăreți[40].

Desigur aceste ipoteze ne vor sluji în formularea problemelor de urmărit în cursul săpăturilor viitoare.

CASTELLA D'URLUIENI

RÉSUMÉ

Quand nous avons entamé la recherche à Urluieni, nous avons choisi le site qui nous paraissait significatif pour le système de fortifications errigées par les Romains entre le Danube et la Transylvanie, parallèle à l'Alutus (Olt).

Les recherches commencées en 1973, mais poursuivies à peine après 1983, toujours avec des moyens insuffisants, nous permettent de présenter une image, incomplète, mais susceptible d'être claire.

Le *castellum* A (110 × 70 m), dominant, ayant son côté sud sur le bord haut (25 m) de la terrasse de Cotmeana (fig. 1,2), est construit en terre et en bois. Surprenant, mais non singulier, sur le côté sud il y a un mur-palissade, tandis que les trois autres côtés présentent des *agger* en terre (fig. 3, a-b).

Nous avons déterminé que la vie dans le *castellum* A s'est développée en deux phases, toutes les deux terminées par incendie. Une monnaie frappée par Elagabale (n. 5), qu'on a trouvée sur *via sagularis* de la phase A II, peut nous fournir un *terminus post quem* (nr. 4) pour l'incendie qui a détruit cette fortification, bien que sa valeur pour la date absolue doive être regardée avec précaution, si on examine les menus objets, parmi lesquels il y a une lampe plus tardive (fig. 4/1). Les résultats de nos sondages sont, pourtant, trop lacunaires pour nous offrir des arguments pour fixer la date de construction de *castellum* A. I.

[39] I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, I, p. 74–76. M. Speidel, *op. cit.* p. 171, afirmă că *Numerus Syrorum* este unul singur, cel din Dacia fiind indentic cu cel din Mauretania, contrar celor afirmate de W. Wagner, *op. cit.* p. 215; H. T. Rowell, RE, s. v. *Numerus,* 1937, col. 2553; Este posibil ca *Numerus Surorum* care a staționat o vreme în *castellum* de la Slăveni și care avea în efectivul său tineri recrutați din Romula vecină să fi fost transferat în armata nord africană, unde rămâne, fiind atestat prin urmașii săi, până în sec. V (Speidel, *op. cit.* p. 171); faptul că urme ale unui *Numerus Surorum* apar și ulterior epocii lui Septimius Severus (inscripția de la Piua Pietrii – CIL, III, 7493, și cărămizi cu ștampile ale trupei folosite la construirea zidului Romulei lărgite, în timpul lui Philippus Arabs – IDR, II, p. 383 cu bibliografia), ne dă dreptul să considerăm că trupa plecată în Africa nu a fost singura care s-a născut din *Suri sagittarii.* Toate considerațiile lui M. Speidel (p. 173) privind crearea „limesului transalutan" de către Septimius Severus, concomitent cu „ a major reduction of the provincial army of Dacia Malvensis" sunt, după cum credem c-a reieșit din descoperirile de la Urluieni, infirmate de situația obiectivă din zonă.

[40] V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane,* București, 1937, p. 130; D. Breeze, B. Dobson Archaeologia Aeliana, 47, 1969, p. 15–32; aceiași în *Roman Frontier Studies,* Oxford, 1969, p. 1974, și D. Baatz, *Der Römische Limes,* Berlin, 1974, p. 24–25; J. Bennett, în *Militärgrenzen Roms,* II, p. 707 sqq.

Nous nous sommes concentré sur l'étude du *castellum* B en maçonnerie, à force des circonstances.

En ce qui concerne la stratigraphie, il y a une première phase B_0, que nous avons imaginée au début seulement comme étape préliminaire, de défrichage; mais sur les côtés ouest (fig. 7) et est (fig. 9) du camp existaient déjà à cette époque les éléments de fortification et nous pouvons affirmer que l'enceinte était en guise de mur-palissade (en terre et bois). Il nous semble légitime de considérer que cette phase soit datée au commencemnment du IIe siècle ap. J.-C. en nous appuyant sur une fibule (n. 11) et un sesterce (n. 13) de Trajan.

· Le camp en maçonnerie (123 × 104 m) que nous avons découvert seulement en négatif, car les briques ont été enlevées par les paysans, avait le *murus* avec un „Wehrgang" soutenu sur poutres (phase B I).

On a érigé l'*agger* comme solution tradive (Phase B II), choisie, peut-être, pour consolider le mur après une période assez longue d'utilisation.

La porte de l'est – *principalis sinistra* (fig. 10), comme celle du nord (fig. 11), est flanquée par deux tours quadrangulaires, de petites dimensions, bâties avec une saillie de 0,60 m en face du *murus*.

L'édifice central – *principia* – fouillé partiellement, couvre une superficie de 29,8 × 31,5 m; il me semble que la cour avait sur deux côtés un *porticus;* au centre de la basilique, en face de l'*aedes,* il y avait les restes d'une construction (base de statue?). A l'est de l'*aedes,* deux pièces étaient réchauffées avec un système d'hypocauste, pour lequel nous avons établi deux phases de construction. Les fouilles qui ont dégagé la dernière phase de la *principia,* nous ont apporté des repères chronologiques pour appuyer la thèse que la vie dans le *castellum* B s'est prolongée au delà du milieu du IIIe siècle a. Chr. voir les notes 18, 20, 20a, 22).

Les résultats obtenus après cette première étape de recherche justifient la conclusion que déjà au temps de Trajan il y avait un *castellum* à Urluieni et que pendant une période indéfinie, durant les IIe – IIIe siècles a. Chr. ont coexisté les deux *castella* voisins; cette conclusion implique l'abandon de l'hypothèse de V. Christescu, à savoir que la ligne fortifiée transalutaine a été conçue et réalisée au temps de Septime Sévère, hypothèse généralisée, malgré la multiplication des preuves contraires (n. 19).

Quant aux troupes qui ont campé à Urluieni, il nous manque toujours les sources épigraphiques; mais il est évident en vertu de l'armement trouvé (fig. 13), que c'était une troupe de *sagittari* qui actionnait à Urluieni sur la ligne de fortifications avancée dans la plaine Valaque, occuppée par les Daces et les Sarmantes.

LISTE DES FIGURES

Fig. 1. Ebauche de la photographie aérienne, vol 1983, réalisée par I. G. F. C. O. T.

Fig. 2. Plan du *castellum* A, sud, de Urluieni.

Fig. 3. a. Section à travers le côté ouest, S II, profil du nord.

b. Section à travers le côté sud, S III, profil de l'est. Légende: 1 sol arable; 2 terre de l'*agger*, de la phase A I; 3 terre de l'*agger* de la phase A II; 4 terre mêlée de fragments de tuiles, de briques et de torchis; 5 terre avec de rares découvertes de matériel archéologique; 6 torchis et terre; 7 humus antique; 8 couche archéologique A I; 9 couche archéologique A II; 10 charbon et cendres; 11 tuiles fragmentaires.

Fig. 4. Matériaux découverts dans le *castellum* A.

Fig. 5. Plan du *castellum* B.

Fig. 6. a. Section à travers le côté nord, profil ouest. Légende: 1 terre arable; 2 couche avec du matériel archéologique romain; 3 terre brune-cendrée; 4 cailloutis; 5 sable; 6 débris du mur en briques; 7 terre noire qui a rempli la *fossa;* 8 charbon et cendres; 9 tuiles et briques. b. Profil est de la même section derrière le mur. Légende: 1 terre arable; 2 terre brune-rougeâtre avec du mortier; et des fragments de brique; 3 terre jaune; 4 terre noirâtre avec du charbon et des cendres; 5 terre jaune-brune; 6 mortier; 7 débris avec mortier et briques; 8 terre brune-rougeâtre sans matériel archéologique; 9 cailloutis; 10 sable.

Fig. 7. Profil nord de la section sur le côté ouest du *castellum.* Légende: 1 terre arable; 2 terre brune-rougeâtre; 3 terre brune foncée; 4 couche archéologique; 5 cailloutis de pavage; 6 terre de remplissage de la *fossa;* 7 cailloutis; 8 sable; 9 mortier et cailloutis; 10 tuiles et briques fragmentaires; 11 charbon et cendres; 12 couche romaine.

Fig. 8. Matériaux découverts dans le *castellum* B.

Fig. 9. Profil de la section S X à travers le côté est du *castellum.* Légende: 1 terre arable; 2 négatif du mur d'enceinte; 3 terre avec du charbon et de la cendre; 5 terre brune avec matériel romain; 6 terre cendreuse; 7 niveau en cailloutis et terre battue; 8 charbon et cendre; 9 terre avec des restes de l'habitat; 10 argile; 11 terre brune-rougeâtre avec du matériel romain; 12 terre avec débris; 13 remplissage de la *fossa;* 14 terre vierge; 15 tuiles et briques non cuites.

Fig. 10. Plan de la porte de l'est.

Fig. 11. La porte du nord, section S XVII et le profil à travers la tour ouest. Légende: 1 terre arable; 2 négatif du mur; 3 terre noire; 4 cailloutis; 5 terre brune avec du matériel romain; 6 terre cendreuse; 7 couche archéologique romaine; terre vierge.

Fig. 12. Plan du coin nord-est du *castellum* B.

Fig. 13. Pointes de flèche et de javelot.

Fig. 14. Pièces en os; renforcements pour l'arc et bouterole.

Fig. 15. Scène XXXII de la Colonne de Trajan, représentant une attaque Daco – Roxolane sur un *castrum* romain; on utilise l'arc et des flèches.

Fig. 16 Carte de fortifications romaines sur l'Olt et à l'est de la Valachie. Légende: 1 fortification présumée; 2 *castellum;* 3 petit *castellum;* 4 tour de guet; 5 ville romaine; 6 ruines romaines; 7 *vallum;* 8 route romaine; 9 trajet probable de la route romaine.

DOSARUL EPURĂRILOR DE LA UNIVERSITATEA „CUZA VODĂ" DIN IAŞI: CAZUL RADU VULPE (1945)*

de DĂNUȚ DOBOŞ

Radu Vulpe în 1939.

Istoria învățământului superior în primele decenii de după cel de-al doilea război mondial a fost influențată, în mod fatal, de evoluția social-politică a României în perioada respectivă, evoluție care a consemnat în principal suprimarea democrației şi instaurare regimului comunist-totalitarist. Universitatea „Cuza Vodă" din Iaşi nu a putut evita impactul comunizării societății româneşti, unul din primele efecte fiind provocarea unei instabilități foarte pronunțate în rândurile corpului profesoral, ce a avut drept consecință acțiunea reuşită de substituire a vechii elite universitare cu cadre noi, procomuniste.

În 1945, la Universitatea „Cuza Vodă" din Iaşi, un număr de 30 de universitari au fost îndepărtați abuziv de la catedre pe baza unor acuzații politice susținute juridic de câteva legi de „purificare" a administrației publice adoptate în spiritul prevederilor Convenției de Armistițiu. Legislația purificării administrației publice a țării reflecta, în ansamblul său, exclusiv punctele de vedere ale Partidului Comunist Român, prin reprezentantul său Lucrețiu Pătrăşcanu, ministru al justiției, promotor au unei epurări radicale în administrația publică românească.

Comisia de epurare de la Universitatea ieşeană a avut în componența sa pe profesorul Alexandru Myller, rectorul Universității, ca preşedinte, iar membri pe profesorii Iorgu Iordan (Facultatea de Litere şi Filosofie) şi Gh. Zane (Facultatea de Drept), ultimul fiind înlocuit la data de 24 ianuarie 1945 cu profesorul Andrei Oțetea

* În continuarea rubricii destinate a face cunoscute vederi critice asupra arheologiei şi istoriografiei perioadei antice a istoriei României şi a „istoriei" acestei istoriografii, publicăm acum Dosarul epurării profesorului Radu Vulpe din 1945, care prin osteneala şi competența d-lui dr. Dănuț Doboş a fost scos recent la lumină (REDACȚIA).

(Facultatea de Litere şi Filosofie). Fapt recunoscut şi la vremea respectivă, activitatea comisiei de epurare ieşeană a depăşit cu mult în ceea ce priveşte activitatea zelul comisiilor similare de la Bucureşti şi Cluj.

Se poate observa în continuare că, în majoritatea cazurilor, aşa-zisele investigaţii ale comisiei de epurare reprezentau în fapt o veritabilă campanie de discreditare şi marginalizare a profesorilor ieşeni, cărora le-au fost aduse acuzaţii de natură politică, probate cu fragmente din declaraţii şi articole care să permită acuzaţiile de fascism ori legionarism.

Memoriile justificative adresate de universitarii respectivi comisiei de epurare au reprezentat de fapt unica tentativă a acestora de a se disculpa şi apăra în faţa valului de licenţieri de la catedre. Aceste memorii nu au fost luate în consideraţie de către membrii comisiei. Se cuvine să subliniem că demersul justificativ avea drept obiectiv dovedirea nevinovăţiei în raport cu legile purificării administraţiei publice.

De la dosarul epurărilor de la Universitatea din Iaşi lipseşte procesul-verbal nr. 5 conţinând propunerea de licenţiere a profesorului Radu Vulpe de la Facultatea de Litere şi Filosofie. S-au păstrat însă, în ciornă, întrebările care i-au fost adresate universitarului ieşean cu ocazia audierilor din ianuarie 1945. Cu acest prilej profesorul Radu Vulpe a fost acuzat, printre altele, de a fi cerut într-un presupus Consiliu al Facultăţii de Litere şi Filosofie (mai 1944) „pedepsirea" profesorilor care semnaseră Memoriul universitarilor adresat Mareşalului Ion Antonescu. În cadrul aceloraşi „audieri" i-au fost imputate calitatea sa de membru al Consiliului de Administraţie al Postului de Radio „Moldova" din Iaşi, precum şi activitatea în cadrul Serviciului SCOD (Serviciul de Capturi Odessa) al armatei regale române.

Nu i-au fost iertate nici unele presupuse „facilităţi" şi „favoruri" deosebite obţinute la vremea respectivă din partea ministrului Ion Petrovici. „Judecătorii" săi, constituiţi în Comisia de Epuraţie (Al. Myller, A. Oţetea, I. Iordan), au opinat că profesorul Radu Vulpe fusese ilegal numit în funcţiile de decan al Facultăţii de Litere şi Filosofie şi membru în Consiliul de Administraţie al Teatrului Naţional[1].

Dintr-un anume punct de vedere, de altfel nu lipsit de importanţă, situaţia profesorului Radu Vulpe era comparabilă cu cea a profesorilor N. Deşcovici, Ştefan Berechet, Gh. Cristescu (Drept), Al. Boldur, P. Caraman (Litere şi Filosofie), Ioan Şandru (Ştiinţe), care activaseră în diferite etape ca trimişi ai Universităţii şi ai statului român pe frontul antisovietic. În contextul social-politic al anului 1945, acuzaţiile de antisovietism aduse universitarilor români, privitoare la participarea acestora la război pe frontul de răsărit, acuzaţii ce ar fi putut şi chiar au adus la arestarea unora dintre incriminaţi, nu au putut fi sprijinite documentar, dată fiind superficialitatea şi graba pe care s-au desfăşurat lucrările „Comisiei de epuraţie"[2].

Membrii comisiei nu s-au informat direct de la Marele Stat Major al Armatei – excepţie făcând cazurile Cristescu şi Şandru – cu privire la participarea efectivă a universitarilor în cadru serviciilor armatei pe frontul de răsărit.

Excesul de zel al epuratorilor a condus în final la incriminarea laturii publicistie a activităţii profesorului Radu Vulpe şi mai ales a conferinţelor, articolelor şi studiilor

[1] FAS Iaşi, Fond Universitatea „Al. I. Cuza". Rectorat, dos 9/1944–1945, f. 12.
[2] Idem, dos 10/1945, f. 39.

care afirmau răspicat drepturile inalienabile ale poporului român asupra teritoriilor răpite în anul 1940 de către sovietici, lansând totodată ideea necesității combaterii acțiunilor revizioniste ale „neprietenilor” țării noastre printr-o argumentație științifică, menită să sublinieze solidaritatea istorică dintre elementul românesc și spațiul geografic unde s-a dezvoltat acesta[3].

O acuzație importantă ce i-a fost adusă profesorului R. Vulpe, în lipsa oricăror evidențe, a fost aceea de a fi cerut Facultății de Litere și Filosofie să-și retragă propunerea de acordare a Premiului Nobel președintelui american Fr. D. Roosevelt imediat după bombardarea de către americani a Universității din București.

Primul care a demonstrat – încă din iunie 1945 – ilegalitatea licențierii profesorului Radu Vulpe a fost colegul său, profesorul Petru Caraman. În martie 1946 acesta făcea cunoscută situația materială disperată a profesorului Vulpe care odată cu decizia de licențiere primise asigurările profesorului A. Oțetea că „... nu va fi atins în drepturile sale materiale și nu va fi lăsat să moară de foame (...)”[4]. „Spre regretul meu -- declara D. Bădărău într-o ședință a Consiliului profesoral din 8 martie 1946 – și cred că al nostru al tuturora, aflu că dl. Vulpe nu primește nici un ban de nicăieri și că a fost lăsat pur și simplu să moară de foame. Nu este aceasta o chestiune care să ne facă onoare”[5].

Au urmat două tentative de reintegrare a profesorului Radu Vulpe la Universitate, ambele în aprilie, respectiv octombrie 1946, la propunerea Consiliului profesoral, însă nici una nu a primit avizul ministrului Ștefan Voitec[6].

Cu prilejul respectivelor tentative, unica împotrivire a fost aceea a profesorului C. Balmuș care declarase textual în martie 1946 cu privire la Cazul Vulpe „(...) am cerut îndepărtarea lui din învățământ pentru a nu mai fi în contact cu tineretul. Consider pe dl Vulpe primejdios pentru educația tineretului (...)”[7], ignorând în mod voit cele ce se petreceau la București, unde profesorii Tr. Herseni, V. Nitzulescu, Tr. Brăileanu – cunoscuți pentru simpatiile lor pro legionare și pro Antonescu –, fuseseră reintegrați la catedre.

Să amintim faptul că, în anul 1944, profesorul epurator C. Balmuș l-a acuzat grav pe colegul său de facultate Radu Vulpe, în două articole intitulate „Epurație în Universitate” și publicate în ziarul „Victoria”, unde cerea excluderea din învățământ a profesorului Radu Vulpe și chiar traducerea sa în fața Tribunalului Poporului[8].

În respectivele articole profesorul C. Balmuș aduce colegului său de facultate incriminări grave de genul „unul din servii cei mai devotați al regimului despotic impus țării de Antonescu”, „elev sârguincios al legionarilor”, „propagandist al unor idei de origine nazistă,” „în materie de politică externă imperialist”, atribuindu-i în același timp chiar o presupusă și ridicolă idee cu privire la „drepturile românilor asupra Constantinopolului”. După propriile mărturisiri, profesorul Radu Vulpe arăta în ianuarie 1945 că cea mai dureroasă învinuire care i-a fost adusă de colegul său de

[3] Ibidem, f. 42–53.
[4] Idem, Fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dos. 473 bis, f. 108.
[5] Ibidem.
[6] Ibidem, f. 132.
[7] Ibidem, f. 109.
[8] Idem, Fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dos. 10/1945, f. 42.

facultate era aceea de a fi fost, pasă-mi-te, „agent provocator în slujba dictaturii antonesciene şi deci în slujba nemţilor şi poliţist denunţător al propriilor săi colegi”, acuzaţii respinse categoric de către profesorul Vulpe[9].

Prin atitudinea sa de denunţător, manifestată într-o situaţie excepţională de război şi fără a se fi bazat pe probe clare şi veridice, profesorul C. Balmuş încălca astfel o tradiţie a vieţii universitare ieşene caracterizată de o puternică solidaritate a corpului profesoral, indiferent de diferenţele de opinie politică.

Dispariţia brutală din Universitatea ieşeană a profesorului Radu Vulpe poate fi explicată, printre altele, prin contribuţia şi zelul personal al membrilor comisiei de epurare. Faţă de profesorul R. Vulpe, atitudinea lui Iorgu Iordan este cât se poate de nedreaptă dacă avem în vedere un fapt memorabil petrecut în timpul prigoanei legionare. Atunci profesorul Radu Vulpe a intervenit alături de profesorul Andrei Oţetea – printr-un protest, în numele Consiliului Facultăţii de Litere şi Filosofie – faţă de arestarea, în septembrie 1940, a profesorului Iorgu Iordan de către poliţia legionară, atrăgându-şi prin acest gest „insinuări ameninţătoare” în presa ieşeană. În memoriul său justificativ din 10 ianuarie 1945, unde şi-a expus şi ideile mai sus enunţate, profesorul Radu Vulpe arată: „Cine a trăit acea atmosferă de la Iaşi ştie că un asemenea gest nu era lipsit de risc. Dl. Balmuş, în acea epocă, deşi se afla în localitate, se abţinea de a participa la funeraliile regretatului Petre Andrei, din teama naivă de a nu fi bănuit de idei democratice, ar fi cel mai indicat să aprecieze atitudinea mea de atunci ...”[10].

Deosebit de nedreaptă s-a dovedit a fi atitudinea rezervată sau chiar potrivnică faţă de Radu Vulpe a profesorului Andrei Oţetea. Un fapt mai puţin cunoscut este acela că, la sfârşitul unei şedinţe a Senatului universitar ieşean de la Alba Iulia din 24 mai 1944, unde universitarii ieşeni au propus nesusţinerea candidaturii la Premiul Nobel pentru Pace a preşedintelui american Fr. D. Roosevelt, profesorul Andrei Oţetea a iniţiat propunerea ca discuţiile respective să nu fie consemnate în procesul-verbal al şedinţei; reconstituirea tendenţioasă a acestora de către membrii comisiei de epurare a fost contestată de către cea mai mare parte a corpului profesoral. Profesorul Andrei Oţetea a participat şi la discuţia care a avut loc la Zlatna – Alba Iulia în data de 1 august 1944, discuţie în care s-au adus unele critici faţă de iniţiativa de realizare a unui memoriu către mareşalul Ion Antonescu. După afirmaţiile profesorului Radu Vulpe, reconstituirile ulterioare ale acestei discuţii – unul din capetele de acuzare invocate de către comisia de epurare – au fost la fel de distorsionate şi voit exagerate, reprezentând în realitate „o furtună într-un pahar cu apă”. Nici această a doua discuţie nu a fost consemnată în vreun proces verbal[11].

La fel de vinovat, faţă de epurarea profesorului Radu Vulpe, a fost şi rectorul Al. Myller, care a lăsat în permanenţă de înţeles că era convins de faptul că făcea un act de justiţie necesar la vremea respectivă. În scrisoarea de demisie a rectorului Al. Myller, datată 31 iulie 1945, acesta îi împărtăşea ministrului Ştefan Voitec surprinderea sa faţă de atitudinea profesorilor Facultăţii de Litere şi Filosofie în favoarea lui Radu Vulpe[12].

Excesele din activitatea comisiei de epurare au fost respinse chiar în data de 10 ianuarie 1945, anterioară epurării sale, de către profesorul Radu Vulpe. Astfel, el îi acuza pe colegii săi epuratori de lipsă de onestitate prin recurgerea la un procedeu

[9] Ibidem.
[10] Ibidem.
[11] Ibidem.
[12] Idem, Fond personal „Al. Myller”. Adrese şi scrisori oficiale, f. 104.

absolut „dezonorant”, folosirea în sprijinul acuzațiilor aduse persoanei sale a unor elemente din unele discuții prietenești, colegiale, făcute apoi publice prin presă, într-o manieră vădit exagerată; se dovedea astfel reaua credință în interpretări denaturate și chiar neadevărate sau chiar citate false interpuse între ghilimele[13].

Profesorul Radu Vulpe a fost epurat din învățământul superior la data de 25 ianuarie 1945.

ANEXA

Memoriul profesorului Radu Vulpe adresat Comisiei pentru „purificare” la data de 8 ian. 1945

Prof. Radu Vulpe
Facultatea de Filosofie
și Litere din Iași
evacuată la Zlatna

8. ian. 1945

MEMORIU
către Comisia pentru Purificarea Administrațiilor
Publice, de pe lângă Universitatea „Cuza Vodă” din Iași

Domnule Președinte,

Ca urmare la adresa Dv. circulară imprimată, trimisă prin Facultatea de Filosofie și Litere din Iași cu nr. 1124/944, cu privire la situația personalului Universității față de dispozițiile legii pentru purificarea aparatului de Stat, am onoarea de a vă declara cele ce urmează:

a) *Nu m-am pus niciodată în slujba hitlerismului și fascismului sub nici o formă, nici prin acțiuni proprii, nici din ordin și n-am slujit nici un moment interesele străine de acelea ale națiunii române.*

Activitatea mea publică, manifestată prin conferințe și prin scris, a fost de ordin academic. Dacă, prin natura preocupărilor mele, istorice, am fost pus în situația de a atinge probleme de actualitate (în lucrările și conferințele mele de caracter vulgarizator), a fost numai în legătură cu drepturile națiunii române, combătând acțiuni revizioniste de peste hotare și scoțând în evidență solidaritatea istorică dintre elementul românesc și spațiul geografic pe care el s-a dezvoltat. În asemenea manifestări publice, nu am militat pentru nici un concept social, pentru nici o acțiune politică internă sau externă și nici n-am afirmat atitudini antisemite ori rasiste. Iar la catedra mea de Arheologie și Preistorie n-am desfășurat decât o activitate strict științifică de specialitate.

Nu am avut o legătură, de nici un fel, cu vreo autoritate străină, militară, politică ori diplomatică. N-am făcut parte din „Asociația româno-germană”. În domeniul cultural, am întreținut legături strânse îndeosebi cu misiunea intelectuală franceză și cu institutele de cultură italiană din țară. Din Asociația culturală anglo-română din Iași, a cărei activitate a fost întreruptă de evenimente, mă consider încă a face parte. Cu institutele germane de știință din Iași și București am avut relații mai mult protocolare. În afară de hotare, n-am întreținut decât relații de corespondență de ordin științific cu învățații din specialitatea mea din Anglia, Germania, Franța, Italia etc.

b) *Nu am militat, sub nici o formă, în vreo organizație politică sau paramilitară, legionară sau fascistă sau hitleristă, nici nu am contribuit în vreun fel la instaurarea dictaturii în România*

Singura organizație politică din care am făcut parte, încă din 1930, e partidul național-liberal. Convingerile mele, indiferent de legăturile cu acest partid, sunt naționale și liberale, considerând că „Drepturile Omului” vor constitui totdeauna îndreptarul ideal al societăților. Am primit în tinerețe o educație cercetășească, pornind de la principiile liberale al lui Baden Powell și niciodată nu m-am abătut,

[13] Idem, Fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dos. 10/1945, f. 43.

în viaţa mea socială, de la etica acestor principii, bazată în primul rând pe respectul persoanei, părerilor, bunurilor şi drepturilor semenilor noştri, fără deosebire de clasă socială, de credinţă şi de avere. Ţinând foarte mult la libertatea mea de critică şi de opinii şi fiind adversar al oricărui spirit sectar, n-aş fi putut face parte niciodată dintr-o organizaţie de caracter extremist şi paramilitar. De asemeni, patriotismul meu, care nu se învoieşte cu amestecul străin în treburile lăuntrice ale ţării, m-ar fi împiedicat să am legături cu vreo organizaţie fascistă ori hitleristă.

c) *Nu am militat propagând idei contra principiilor democratice, nici nu m-am lăsat influenţat de asemenea idei* în exerciţiul funcţiunii mele, nici nu am săvârşit presiuni, acte de teroare, schingiuiri sau omoruri.

Respectuos faţă de opiniile altora, chiar dacă se opun convingerilor mele, n-am fost niciodată stăpânit de pasiuni politice ori sectare. Am ţinut să-mi îndeplinesc cu obiectivitate, legalitate şi umanitate însărcinările pe care le-am avut, fie la catedră, la examene, în consilii sau comisii, fie în calitate de comandă în organizaţia oficială „Frontul Naţional Studenţesc" (1939–1940), fie ca Prodecan al Facultăţii (1942–1944), fie ca Locotenent de rezervă mobilizat în cursul războiului la est de Nistru (1941–1942). În această ultimă calitate fiind încadrat în Serviciul de Captură al Armatei, unitate operativă de front, am făcut tot ce mi-a stat în putinţă ca să atrag atenţia forurilor superioare asupra necesităţii morale de a se respecta averea instituţiilor culturale din Transnistria, izbutind să reduc foarte mult ridicările de obiecte din Muzeul istorico-arheologic din Odessa, la care fusesem repartizat. Cu prilejul activităţii mele militare la Odessa, mi-am dat mari silinţe, ori de câte ori mi s-a prezentat ocazia, ca să uşurez situaţia cetăţenilor locali cu care am venit în legătură, fie procurându-le mijloace de trai, fie intervenind pe lângă autorităţile noastre pentru nevoile lor. În aceste privinţe, numerosul personal al Muzeului, cu deosebire, îmi datorează foarte mult. Destul de mulţi odessitani au a-mi aduce mulţumiri; nici unul n-ar putea să-mi aducă nici cea mai mică învinuire pentru vreo nedreptate suferită.

d) *Numirea mea ca profesor universitar a fost perfect legală*

Am fost numit profesor definitiv la Catedra de Arheologie şi Preistorie de la Facultatea de Filologie şi Litere din Iaşi, la 1 octombrie 1939, pe bază de concurs, prin Decretul Regal nr. 2831/1939 (cf. Mon. Ofic. nr. 167/1939. VII. 22, p. 4560 şi nr. 197/28. VIII. 1939, p. 5152–5156).

După numirea la catedră, n-am avut decât preocupări didactice şi ştiinţifice, ţinându-mă departe de orice fel de activitate politică. N-am primit decât însărcinări de ordin cultural. N-am deţinut nici o funcţie politică, niciodată, sub nici un regim. În cursul războiului actual, atât înainte cât şi după data de 23 august 1944, am înţeles să-mi fac datoria faţă de ţară şi de naţiune, urmând drapelul ţării şi arătând spirit de devotament şi de disciplină faţă de tron.

Primiţi, vă rog, Domnule Preşedinte, asigurarea înaltei mele consideraţiuni.

Prof. Radu Vulpe
Facultatea de Filosofie şi Litere
din Iaşi (evacuată la Zlatna)

Arh. St. Iaşi – *Fond Universitatea „Al. I. Cuza" – Rectorat* dos. 10/1945, f. 39–41.

LE DOSSIER DES „PURIFICATIONS POLITIQUES" DE L'UNIVERSITÉ „CUZA VODĂ" D'IAŞI: LE CAS RADU VULPE (1945)

RÉSUMÉ

L'auteur a examiné les documents par lesquelles le Professeur Radu Vulpe, qui a conduit à l'Université d'Iaşi, la chaire d'archéologie et d'histoire ancienne entre 1939 et 1945, a été destitué par le régime communiste récemment instauré. Ces documents étaient des déclarations mensongères ou malveillantes. L'auteur fait connaître aussi le mémoire que le professeur Radu Vulpe a rédigé pour se défendre, mais qui n'a pas eu de suite.

COMPLEXUL RITUAL DE LA ORĂŞTIE – DEALUL PEMILOR, PUNCT X_2 (JUD. HUNEDOARA)

de SABIN ADRIAN LUCA

Cercetări de suprafaţă desfăşurate în primăvara anului 1992 au dus la identificarea unui complex de locuiri ce acoperă cel puţin 500/500 m, în zona estică a oraşului Orăştie, pe o terasă ce se înalţă deasupra luncii inundabile numită de localnici „Dealul Pemilor"[1].

În vara anului 1992 au începute cercetările sistematice în punctul X_2 ce se află în dreptul staţiei PECO de pe drumul naţional Oraviţa–Vinţu de Jos.

Pentru cunoaşterea stratigrafiei sitului a fost trasată o secţiune magistrală ce a fost cercetată – în campaniile anilor 1992 şi 1993 – pe 72 m lungime; pe lângă aceasta, urmărind complexele arheolologice descoperite, au fost cercetate şi alte secţiuni şi casete[2].

Descoperirile din acest punct ţin de două epoci diferite: în primul rând avem o necropolă ce poate fi încadrată cronologic la începutul sec. XI p. Chr. Din ea au fost cercetate 9 morminte[3].

Aşezarea neolitică aflată tot aici are două niveluri şi aparţine culturii Turdaş. Nivelul II (nou) are locuinţe de suprafaţă cu podină de lut (platformă). Au fost săpate – parţial sau total – patru astfel de complexe. Din nivelul vechi (I) s-a dezvelit integral un bordei (B_1/1992–1993) şi un şanţ în forma literei *V*, cercetat pe aproximativ 7 m din lungime. Acesta pare a fi şanţul de fundaţie al gardului–palisadă ce apăra aşezarea[4].

Cu ocazia cercetării locuinţei de suprafaţă L_3/1993[5] am descoperit un complex de cult ce ţine de ultima locuire neolitică de la Orăştie–Dealul Pemilor, punct X_2, alcătuit din două statuete şi o protomă de vas de cult, toate antropomorfe.

1. *Statuetă* (fig. 1) din lut fin, bine ales; ardere bună; culoarea variază de la cărămiziu către galben şi cenuşiu, prezentând efectul cromatic denumit de obicei „flecuri", datorat incendiului ce a devastat locuinţa şi a dus la arderea secundară a statuetei; înălţime 11,9 cm, lăţime maximă 6,1 cm.

[1] S. A. Luca-A. Cosma, *Forschungen zur Volks-und Landeskunde,* 36, 1993, 2, p. 85–86.

[2] Secţiunile ce compun magistrala sunt: S_{1-2}/1992 de câte 20/1,5 m; S_3/1993 de 12/1,5m şi S_4/1993 de 20/1,5 m. Au mai fost executate secţiunile $S_{5\ a-b}$/1993 de 20/2 m fiecare şi caseta C_1/1993 de 8/4 m. Menţionăm că martorii păstraţi între aceste secţiuni şi casete sunt laţi de 0,50 m.

[3] Mormintele vor fi pregătite pentru publicare împreună cu d-nul Zeno Pinter de la Institutul de ştiinţe socio-umane Sibiu.

[4] Bordeiul şi şanţul au fost descoperite în secţiunea S_2/1992 şi în caseta C_1/1993.

[5] Aşezată, parţial, peste B_1/1992–1993.

S C I V A, tomul 45, nr. 4, Bucureşti, octombrie–decembrie 1994, p. 363–367

Personajul reprezentat este masculin. Sprijinim această afirmaţie pe lipsa atributelor feminine (sâni, steatopigie) şi pe singurele piese vestimentare: un brâu (redat prin trei incizii adânci în jurul şoldurilor), o apărătoare de sex (figurată prin şase incizii adânci) legată, printre fese, de brâu, cu un şnur (redat printr-o incizie)[6] şi trei coliere de lungimi diferite (incizii adânci, întretăiate, la intervale egale de tăieturi scurte). Ele sunt vizibile numai pe piept, la spate pierzându-se sub podoaba capilară[7].

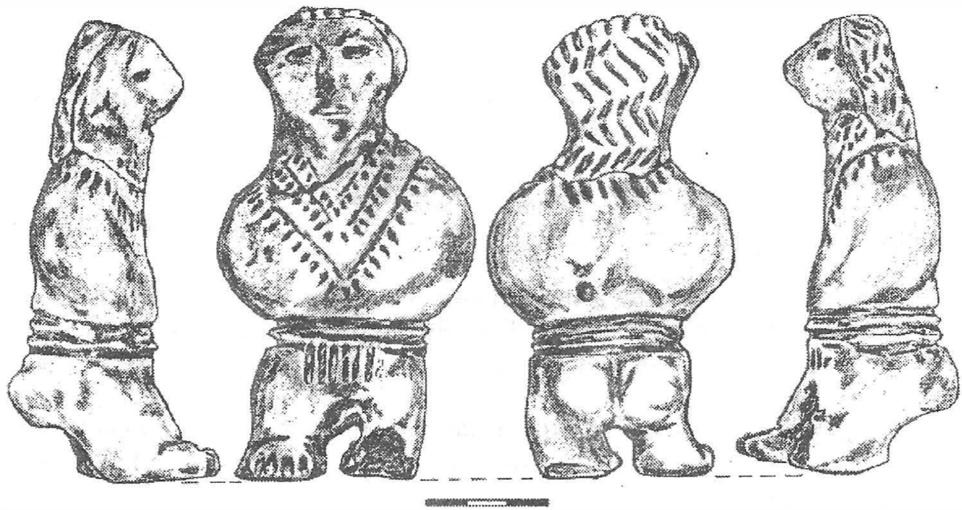

Fig. 1. Statuetă întreagă. Complexul de cult de la Orăştie.

Amănuntele anatomice sunt realiste. La piciorul drept, singurul căruia i s-a păstrat laba, au fost modelate cele cinci degete; fesele sunt bine figurate; mâinile sunt înfipte în brâul incizat; sunt redate amănuntele feţei: ochii, gura, nasul, care este de mari dimensiuni şi este realizat prin strângerea pastei moi între degete; părul este redat prin tăieturi scurte în zig-zag[8]. Un ultim amănunt ar fi prezenţa unei găuri rotunde, cu diametrul şi adâncimea de 0,5 cm, aflată pe spatele statuetei, în zona rinichiului stâng. Semnificaţia ei ne scapă.

[6] Astfel de apărători, ce uneori – atunci când sunt figurate de jur-împrejurul şoldurilor – pot fi fuste, sunt întâlnite pe reprezentările plastice din lumea vinčină: N. Tasić, *Neolitska Plastika*, Belgrad, 1973, T. V/17–18; VII/22; VIII/24; XV/49, 53; XVII/60; XXIII/77; XXXII/122; XXXVII/140; S. A. Luca, Banatica, 10, 1990, p. 20, poz. XXXIII, fig. 3/3 a-c (la nota 43 analogiile la Vinča după M. M. Vasić, *Preistoricka Vinča*, I (1928) şi III (1936)). Observăm că apărătoarea de sex – specifică personajelor de sex masculin – este foarte rar figurată: E. Comşa, *Neoliticul pe teritoriul României – consideraţii*, Bucureşti, 1987, p. 117–118.

[7] Dr. Silvia Marinescu-Bâlcu şi Fl. Medeleţ sunt de părerea că ultimul rând de incizii ce reprezintă părul la spatele piesei ar fi, de fapt, colierul mare.

[8] Moda figurării în acest fel a părului este de găsit încă din cultura Starčevo-Criş: Donja Branjevina – S. Karmanski, *Neolito novijih nalaza ...*, Kikinda, 1989, T I/1–3; *Ibidem*, partea a doua, T III/1–3, 5; V/1; Idem, *Donja Branjevina*, Odžaci, 1989, fig. 4–5; idem, *Rezultaţi novijih istraživanja ...*, Odžaci, 1988, T I/8; P. şi J. Korošec, *Le site préhistorique Barutnica (dans le village Amzibegovo à Macedonien)*, Prilep, 1973, T XI/11; M. Girić, Materialj, 10, 1974, T III/1; I. Kutzián, *Á Körös Kultura*, Budapesta, 1944, pl. XLIII/8; XLIV/8, 10; O încercare de sinteză pe această temă: E. Comşa, Cultură şi civilizaţie la Dunărea de Jos, 2, 1986, p. 51–60

Personajul este redat în mişcare, cu piciorul şi umărul drept înainte[9].

2. *Statuetă* (fig. 2/2) fragmentară (capul) modelată în lut bine ales, degresat cu nisip fin, bine arsă, de culoare galbenă către roşcat sau cenuşiu, pe porţiuni mici, din cauza arderii secundare. Înălţimea 3,9 cm, lăţimea 2,9 cm.

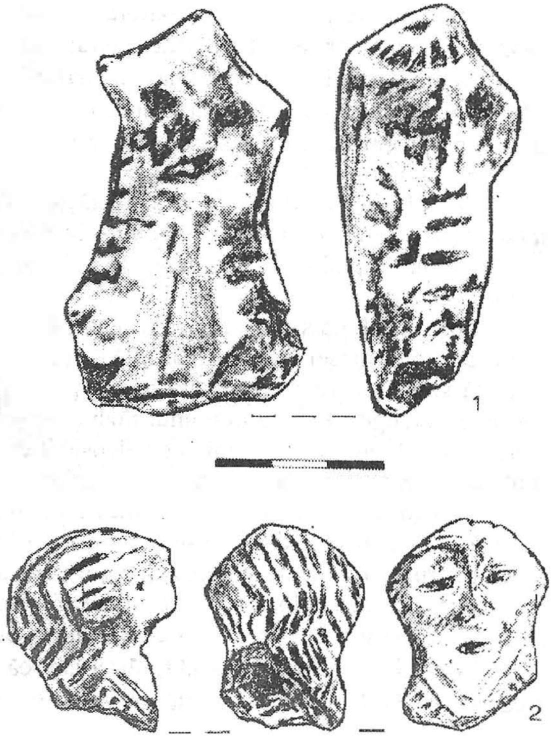

Fig. 2. 1 protomă de vas din complexul de cult de la Orăştie. 2 cap de statuetă. Pereche feminină (?) a piesei de la fig. 1.

Faţa statuetei este lucrată ca şi cea a piesei nr. 1, nasul fiind obţinut tot prin strângerea între degete a lutului moale, părul este realizat tot prin incizii (mai fine decât la piesa precedentă). La gât are, de asemenea, colierc[10].

Considerăm că acesta ar putea reprezenta perechea feminină a primei statuete, deoarece partea păstrată – capul – este de dimensiuni mai mici şi cu trăsăturile feţei mai fin redate. Această idee rămâne la nivel de supoziţie.

Se pare că acest mod de redare este specific neoliticului transilvănean, după cum arată descoperirile de la Tărtăria-Groapa rituală: N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj–Napoca, 1976, p. 40, fig. 6/1–2, 8; aceste materiale sunt recent reluate: Gh. Lazarovici şi colab., *Cultura Vinča în România*, Timişoara, 1991, cat. 91–92, 96. Şi între vechile descoperiri de la Turdaş există astfel de materiale: M. Roska, Publicaţiile Muzeului judeţean Hunedoara, 3 (XXV), 1927, fig, 21/4–5; 24/3; Idem, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, T CXXXIX/19–21, 9; CXL/1; De altfel, acest mod de reprezentare a părului ajunge, tot sub influenţă vinciană, departe, în Transdanubia: M. Károlyi, *Az újkükori falu (Das neolithische dorf)*, Szombathely, 1982, copertă.

[9] Dr. Silvia Marinescu-Bâlcu a avansat ideea că această piesă s-ar putea rezema de un scăunel. Credem că actualul dezechilibru al piesei este dat însă de lipsa labei piciorului stâng.

[10] Coliere de acest tip se găsesc la Turdaş: M. Roska, *op. cit.*, T CXL/12. De altfel, la planşa T CXL/14 pare a fi cea mai bună analogie şi pentru apărătoarea de sex.

Reținem în final că fața statuetelor nu este acoperită cu o mască, așa cum este la atâtea piese aparținând epocii neolitice[11].

3. *Protomă de vas* (fig. 2/1), antropomorfă, din pastă fină, degresată cu nisip și mâl, ceea ce o face făinoasă la pipăit, aspect dat și de căderea slipului piesei. Arderea foarte bună (evident secundară), culoare roșie. Înălțimea 7,5 cm; lățimea 4,5 cm.

Protoma are părul prins. Coafura este reprezentată prin trei „gurguie", două la tâmple și unul în creștet. Pe părțile laterale ale gâtului câteva incizii reprezintă, probabil, cozile părului, ca o continuare a coafurii. În jurul „gurguiului din creștet, părul este reprezentat radiar, cu ajutorul unor incizii adânci, late (excizii?). Starea piesei ne face să nu putem fi siguri că descrierea respectă întru totul starea inițială a obiectului[12].

Complexul de cult de la Orăștie–Dealul Pemilor, punct X_2, se încadrează – în contextul cronologiei interne a stațiunii – în faza II (ultima) de locuire neolitică. Materialele ceramice indică o fază târzie a culturii Turdaș[13], contemporană cu faza C a culturii Vinča[14].

Complexul era situat în poziție centrală în locuința L_3/1993, piesele fiind grupate. Poate că restul piesei nr. 2 se mai află – încă – în profilul dintre S_2/1992 și C_1/1993. Această supoziție va fi verificată în campania anului 1994[15]. În aceeași locuință au mai fost descoperite greutățile unui război de țesut, fragmente de topoare neperforate și perforate. Materialul ceramic este deosebit de variat. O parte din resturile locuinței sunt tasate într-o groapă a nivelului anterior – bordeiul B_1/1992–1993.

Credem că acest complex de cult reprezintă – cum am mai afirmat – o „trusă magică"[16]. Acest grupaj de piese de cult nu a fost evacuat de locuitorii locuinței din cauza distrugerii violente și părăsirii precipitate a așezării[17]. În cazul în care statuetele reprezintă o pereche, după cum presupunem, ne aflăm în fața unei descoperiri de genul celei de la Cernavodă[18] sau – în conformitate cu motivația spirituală – ca la Parța[19].

În ceea ce privește piesele, observăm că acestea au cele mai bune analogii în așezarea de la Turdaș[20], la Tărtăria[21] sau în așezări ale culturii Vinča[22]. Modul de

[11] Pentru tipologia măștilor în cultura Vinča vezi: N. Tasić, *op. cit.*, fig. II; E. Coșma, Banatica, 11, 1991, p. 125–131; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, fig. 7/1–14; 8/tip I (a-c), II (a, d), VI (a). Despre mascare în neolitic: S. A: Luca-I. Dragomir, Banatica, 9, 1987, p. 40 (n. 23).

[12] Cea mai apropiată analogie pentru modul de redare a capului pare a fi cea de la: M. Roska, Publicațiile Muzeului județean Hunedoara, 3 (XXV), 1927, fig. 21/2.

[13] Nivelul în care s-au găsit statuetele este mai nou decât cele două niveluri turdășene descoperite cu ocazia săpăturilor noi de la Turdaș întreprinse în anii 1992–1993.

[14] Locuirea de la Orăștie se încadrează către mijlocul acestei faze, când apar și elemente care vor fi caracteristice în cultura ulterioară – Petrești.

[15] Totalul suprafeței nedezvelite din această locuință nu depășește 20% din ea.

[16] S. A. Luca, Apulum, 26, 1989 (1990), p. 53.

[17] Toate materialele ce provin din locuințele de suprafață ale nivelului superior sunt arse secundar. Această observație ne face să credem că toată stațiunea ce aparține acestui nivel a pierit violent.

[18] Un exemplu al perechii de sex opus: D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966, p. 8–13, fig. 1–3.

[19] Statuia monumentală de aici ne indică aceeași antinomie bărbat-femeie: Gh. Lazarovici și colab., Banatica, 8, 1985, p. 22–23, fig. 8.

[20] Vezi supra, notele 8, 10, 12.

[21] Vezi supra, nota 8.

[22] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979, fig. 7–8.

schematizare a feței indică un orizont târziu al culturii Vinča[23]. Considerăm că aceste statuete nu au fața acoperită cu o mască având bune legături – prin modul de redare a feței și prin atitudine – cu culturile Precucuteni[24] și Gumelnița[25]. De altfel, importurile Precucuteni I–II descoperite în ultima vreme în contexte stratigrafice sigure la Mintia[26] şi Turdaş[27] demonstrează o simultaneitate între nivelurile contemporane cu faza C a culturii Vinča şi materialele precucuteniene citate mai sus[28]. Nivelul cercetat la Dealul Pemilor (contemporane cu complexul de cult) reprezintă, până în acest moment, cea mai târzie manifestare culturală de tip Turdaş cunoscută în sud-vestul Transilvaniei[29].

DER KULTKOMPLEX AUS ORĂŞTIE – PÖHMERBERG STELLE X_2 (JUD. HUNEDOARA)

ZUSAMMENFASSUNG

Es wird ein Kultkomplex dargestellt, der aus drei Fundstücken besteht: einem vollständigen, männlichen (Abb. 1), einem zweiten, bruchstückhaften, weiblichen (?) (Abb. 2/2) sowie einem antropomorphen Gefässprotom (Abb. 2/1). Der Kultkomplex wurde in einer Oberflächenwohnung mit Lehm-fussboden gefunden, die der II (jüngeren) Schicht der hiesigen Turdaş-Siedlung angehört. Der chronologische Horizont, dem die Funde angehören, kann mit der Phase Vinča C in Verbindung gebracht werden.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

23 Orizontul cronologic este, în general, Vinča C–D.

24 S. Marinescu-Bâlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, Bucureşti, 1974, fig. 83/2 (Precucuteni I). Această piesă are atribute prin care se apropie ca expresie de piesele publicate în prezentul articol.

25 Mai ales în modul de realizare a feței.

26 Fl. Draşovean-S. A. Luca, SCIVA, 41, 1990, 1, p. 14, 16, fig. 3/4.

27 La Turdaş, în bordeiul B_2/1993 (nivelul I – vechi), şi suprafața S_1/1992 nivelul II (intermediar) au fost descoperite două fragmente ceramice ce pot fi atribuite fazei Precucuteni I. Materialele sunt inedite.

28 Această observație este întărită de descoperirile de la Pianul de Jos-Podei: I. Paul, StComB, 14, 1969, p. 42, 47–48, 50, pl. III.

29 Vezi supra, nota 13. Lipsa importurilor, la Orăştie, face grea paralelizarea cu aşezarea de la Pianu. Aceasta este, oricum, încadrabilă în faza C a culturii Vinča.

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XIII, 1993)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Anul epigrafic 1993 consemnează îndeosebi reapariția câtorva publicații ale unor mari muzee (Acta Musei Napocensis, Apulum, Pontica). Pe lângă studii epigrafice și note, unele reluând monumente deja publicate, remarcăm prezența câtorva inscripții inedite (precum cele de la Tomis, conținând date noi privitoare la *fasti* provinciei Moesia Inferior).

GENERALITĂȚI

611. Prosopografie: La o jumătate de secol de la apariția cărții lui A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien* (Diss. Pann., I, 12, Budapest, 1944), semnalăm contribuția lui I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae, I. Die senatorische Amtsträger* (Antiquitas, I, 43), Bonn, 1993. Vezi și C. C. Petolescu, *Les légats de la Dacie sous Trajan,* ActaMN, 26–30, 1989–1993, p. 45–48 (comunicare prezentată la colocviul „Dacia în timpul lui Traian", Cluj, 29–30 mai 1992).

612. *La politique édilitaire dans les Provinces de l'Empire Romain (IIème–IVème siècles après J.C.). Actes du Ier Colloque Roumano-Suisse, Deva, 1991* (ed. Dorin Alicu – Hans Bögli), Cluj, 1993. De reținut dintre comunicările prezentate: R. Ardevan, *Les édiles de la Dacie romaine,* p. 21–27; M. Bărbulescu, *Les inscriptions d'un temple de Potaissa,* p. 49–64 (versiunea românească s-a publicat de M. Bărbulescu și Ana Cătinaș, în EN, II, 1992, p. 111–124; vezi CEpR, XII, 1992, nr. 597–601); A. Diaconescu – I. Piso, *Apulum,* p. 67–82; A. Paki, *Les constructions à Ulpia Traiana Sarmizegetusa telles qu'elles sont enregistrées dans les inscriptions,* p. 111–121; Adriana Rusu – Eugen Pescaru, *Germisara daco-romaine,* p. 201–214 (mențiuni ale lotului de piese epigrafice publicate de I. Piso și Adriana Rusu, în Revista Monumentelor Istorice, 59, 1990, 1, p. 9–17; vezi seria precedentă a cronicii noastre: CEpR, XII, nr. 582–600).

613. István Szamosközy (Stephanus Zamosius), *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum 1593; Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Juliae et circa locorum 1598.* Sub acest titlu, Mihály Balász și István Monok publică la Szeged, 1992, două contribuții ale cunoscutului umanist transilvănean (a trăit între cca 1565–1612), prima apărută la Padova, cealaltă păstrată până acum în manuscris. Ediția este precedată de două studii: M. Bărbulescu, *Les aspects épigraphiques des „Inscriptiones Romanae"* (p. 9–23); András Kovács, *Contributions des épigraphistes humanistes à la topographie de Alba Iulia (Gyulafehérvár) au Moyen Âge et au début de l'Ère moderne* (p. 25–35). Vezi de asemenea M. Bărbulescu, *Inscripții inedite din Dacia într-un manuscris zamosian,* EN, 3, 1993, p. 169–183: cinci inscripții de la Apulum; le semnalăm doar în această cronică, deoarece se așteaptă apariția unui nou volum din seria *Inscripțiile Daciei Romane,* cuprinzând inscripțiile (lapidare) de la Apulum, pregătit de I. Piso.

614. Marius Grec, *Noi interpretări ale unor ștampile tegulare din Dacia,* EN, 3, 1993, p. 185–188; discuția pornește de la câteva ștampile tegulare, prezentate cu mai mulți ani în urmă de N. Branga, *Urbanismul Daciei romane,* Timișoara, 1980.

Ștampila *FANIVS* de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (IDR, III/2, 555 a) este identică într-adevăr cu alta de la Drobeta (IDR, II, 112 = Doina Benea, Apulum, 16, 1978, p. 207, nr. 199, fig. 26; vezi și Em. Popescu, IGLR, 408); numai că autorul omite (probabil doar din neștiință) să menționeze nota noastră din SCIVA, 35, 1984, 2, p. 196, nr. 5, în care atrăgeam atenția asupra identității textului ștampilelor. Dar nu este vorba de produse ale cărămidăriilor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, comercializate tocmai la

Drobeta (cum pare a crede M. Grec), ci de materiale din Transilvania aduse de Al. Bărcăcilă pentru Muzeul Porților de Fier (vezi în această privință și observațiile noastre din SCIVA, 25, 1974, 4, p. 597 598, nr. 5); aceeași proveniență s-ar putea să aibă și altă ștampilă de la Drobeta (IDR, II, 108).

De asemenea, ni se pare pripită contestarea lecturii *[Dr]ub(eta)* (pl. I/5 și 7 în articolul lui N. Grec), doar pe baza unor desene (după cartea lui N. Branga) (a se avea în vedere tegulele cu ștampila *DRVBETA*, publicate de D. Benea, *loc. cit.*, p. 207–208, nr. 213–216, fig. 30, precum și cele din *quadriburgium* de la Hinova: Mișu Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, București, 1989, p. 36–37, fig. 8 g-h). Cât despre ștampila *[...]G.SAB*, ne miră iarăși că autorul ignoră comunicarea noastră publicată în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1976, p. 297–302 (vezi încă RESEE, 18, 1980, 1, p. 115–116).

615. Adela Paki, *Epigraphica minora (I)*, ActaMN, 26–30, 1989–1993, p. 291–299; de reținut: mic altar votiv de la Apulum (publicat de C. Pop, Apulum, 9, 1971, p. 561–563), purtând (după autoare) literele *MHNI* (?); fragment de *milliarium* de la Suceag (jud. Cluj) păstrând doar câteva litere (nerelevante pentru stabilirea numelui împăratului); fragment de ștampilă de fier *(signaculum)* descoperită la Gherla, purtând doar litera *C*; alt *signaculum* (bronz) de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, purtând literele *TIB.C.C.*

616. R. Ciobanu, *Peintres et commanditaires dans la Dacie romaine: témoignages épigraphiques*, Apulum, 27–30, 1990–1993, p. 251–257.

617. Creștinism: I. Barnea, *Considerații privind cele mai vechi monumente creștine de la Tomis*, Pontica, 24, 1991 (apariție: 1993), p. 269–275; P. Năsturel, *De la o inscripție creștină de la Tomis la pătimirea Sf. Teogene, ibidem*, p. 283–286 (în legătură cu inscripția IGLR, 22).

618. Amfore ștampilate: Livia Buzoianu, *Tipuri de amfore din sec. VI–IV descoperite la Tomis*, Pontica, 24, 1991, p. 75–96; alte descoperiri sunt comunicate de M. Irimia, *Noi mărturii arheologice privind a doua epocă a fierului în Dobrogea*, în aceeași revistă, p. 97–121.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

A) DACIA

619. Grădiștea Muncelului. Fragmente de vase (cupe?), descoperite pe terasa VIII, purtând gravate, pare-se înainte de ardere, câteva litere grecești: Λ, Δ, Η.

Gelu Florea, EN, 3, 1993, p. 104, fig. 6/3–5 (desene).

620. *(a* = VIII, 1988, 468). *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* În raportul general privind săpăturile arheologice efectuate între anii 1985–1989 (D. Alicu – C. Pop – S. Cociș, ActaMN, 26–30, 1989–1993, p. 435–458), ni se semnalează descoperirea, cu ocazia unui sondaj (1987) la amfiteatrul roman: *a*, placă refolosită la pragul unei intrări având inscripția *LOC(us) MENSO[r(is)]* (p. 444); *b*, bancă având gravate distanțate literele *M O* (vezi IDR, III/2, 41), considerate a abrevia numele unui *M. Opellius* (p. 446).

621. (= V, 1985, 330). *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Altar de marmură; dimensiuni: 0,74 × 0,365 × 0,20 m. Litere înalte între 2,5–3 cm; inscripția, gravată pe șase rânduri, reprezintă un distih.

I. Piso, ZPE, 99, 1993, p. 223–226 (publicare cu toate datele și amplu comentariu).

Caelestis mul/sa propria / placabitur ara /
hac divis aliis / tura merumq(ue) / damus

622. *Apulum.* I. Piso – M. Blăjan, *Monumente romane descoperite la Alba Iulia*, Apulum, 27–30, 1990–1993, p. 227–238: cele mai multe piese sunt fragmentare; întrucât ele își vor găsi locul în volumul cu inscripțiile de la Apulum (pregătit de I. Piso), reținem pentru această cronică:

Bază de statuie de marmură descoperită întâmplător, în punctul „Lumea Nouă". Dimensiuni: 0,80 × 0,56 × 0,44 m. Inscripția este gravată pe fața principală (partea finală obscură) și pe latura dreaptă; litere înalte de 3–5 cm.

I. Piso – M. Blăjan, *loc. cit.*, p. 236–238, nr. 16, fig. 8–9 (foto).

Textul din față:

C(aio) Cerveni[o]
Pap(iria tribu) Sabino, q(uaestori)
col(oniae) Dac(icae), dec(urioni) mun[i-]
[c]ipi Apul(ensis), patron(o)
[c]ollegi fabr(um) col(oniae)
[et m]unicipi s(upra) s(criptorum), pa-
[tro]no causarum
[piis]simo, am[ico]
[ra?]ris[simo]

Textul de pe latura dreaptă:

[ob] cuius
[sta]tuae dedi-
[cat]ionem Lu-
[ci]a Iulia uxor
[C]ervini(i) I...
omnes I.......

623. *Ibidem.* V. Moga, *Cercetări recente în castrul de la Apulum. Palatul Apor Alba Iulia*, Apulum, 27–30, 1990–1993, p. 209–222, fig. 7–8 (desene): ștampile ale legiunii XIII Gemina (tipuri cunoscute).

624. Micești (com. Tureni, jud. Cluj). Material roman, între care tegule ștampilate (16 exemplare) descoperite în cursul unor săpături de salvare (a. 1987).

D. Alicu – S. Cociș – A. Paki, ActaMN, 26–30, 1989–1993, p. 497 și pl. VI (desene).

L(egio) V M(acedonica)

Imprimare pozitivă sau inversă.

625. Gilău (jud. Cluj). Trei fragmente dintr-o lespede cu chenar (colțul inferior, dreapta) descoperite în anul 1981, în cursul săpăturilor din *principia* castrului. Dimensiunile nemenționate. Literele înalte de 5,5–5,7 cm.

D. Isac, EN, 3, 1993, p. 189–195, fig. 1 (desen-reconstituire).

[Iuliae Au-]
[gustae ma-]
[tri sanctiss-]
[imi piissimi-]
[que Antonini]
[Augusti et]
[castroru]m
[sena]tusq(ue)
[ac] patriae
[al]a Sil(iana) An-
[to]niniana

Reconstituirea este propusă prin analogie cu alte două inscripții din castrele de la Cășei și Porolissum (D. Isac, *loc. cit.*, cu desenele de la fig. 2 și 3).

626. Gherla (jud. Cluj). Fragment de lespede funerară (nu se indică piatra), descoperită în anul 1983 cu ocazia unor lucrări de salvare în zona castrului roman. Dimensiuni: 0,52 × 0,53 × 0,085 m. Litere înalte de 6,5 cm. Muzeul din Cluj; inv. V 34433.

R. Ardevan, ZPE, 99, 1993, p. 220–222 (cu un desen-reconstituire și foto: pl. XIV b).

....
eques al[ae II Pannon-]
iorum v[ix(it) ann(os)...]
Dines si[gnifer alae]
ac cu[rator................

Este lespedea funerară a unui călăreț din trupa staționată în castrul de la Gherla; refolosită ca material de construcție, probabil ulterior mijlocului sec. III e.n.

B) MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

627–630. Maria Bărbulescu-Munteanu – A. Rădulescu, *Contribuţii privind seria guvernatorilor Moesiei Inferioare în secolul III p. Chr.*, Pontica, 24, 1991 (apariţie: 1993), p. 123–141: patru stâlpi miliari descoperiţi întâmplător în anul 1982 la Constanţa, cu prilejul săpării fundaţiilor unui bloc de locuinţe; reutilizaţi, se pare, la construcţia unui mormânt. Se păstrează la Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie din Constanţa (inv. 32351–32354).

627. *Tomis.* Stâlp de calcar gălbui; se păstrează aproximativ jumătatea superioară a coloanei. Î = 1,83, diam. 0,38–0,50 m. Litere înalte de 3,5–4 cm; r. 5 martelat, în ultimul câteva litere deteriorate.

M. Bărbulescu-Munteanu – A. Rădulescu, *loc. cit.*, p. 123–126, nr. 1, fig. 1 a-c (foto, desenul inscripţiei).

Imp(erator) Caesar L(ucius) Septimi-
us Severus Pius
Pertinax Augus-
tus Arabicus Adi-
abenicus Parthi(cus)
max(imus) pont(ifex) max(imus)
trib(unicia) pot(estate) VIII imp(erator) XI p(ater) p(atriae) et
Imp(erator) Caesar M(arcus) Aurelius
Antoninus
Aug(ustus) trib(unicia) p[o]test(ate) II et
[[P(ublius) Septimius Geta]]
Caesar Aug(ustus)
rest[i]tuerunt
per C(aium) Oviniu[m]
Tertullum, leg(atum) pr(o) [pr(aetore)]

Anul 200 e.n.

„Deoarece pe miliarul de faţă nu a fost trecută distanţa, presupunem că el a fost pus în preajma zidului de incintă al Tomisului, în punctul care marca drumul reparat în anul 200 pe litoral, socotind după un exemplar descoperit în acelaşi loc, pe care figurează *M.P.I.*" (cel reprodus în cronica noastră, mai departe, nr. 630).

Despre C. Ovinius Tertullus, guvernator al Moesiei Inferioare între 198–201, vezi B.E. Thomasson, *Laterculi praesidum,* I, Göteborg, 1984, col. 139, nr. 107.

628. *Ibidem.* Stâlp de calcar gălbui, cu baza patrulateră; fusul coloanei spart, aproximativ la jumătate, pe diagonală. Î = 2,57 m, diam. 0,47–0,51 m. Litere înalte de 5–6 cm; în r. 7–9, numele guvernatorului a fost martelat (martelarea începe din interiorul literei *C)*.

M. Bărbulescu-Munteanu – A. Rădulescu, *loc. cit.*, p. 126 şi urm., nr. 2, fig. 2 a-d (foto, desen).

Imp(erator) Caes(ar)
M(arcus) Antonius
Gordianus
Pius Felix
Invictus
Aug(ustus) restitu-
it per C..................
....

Discuţii în legătură cu posibila identificare a acestui guvernator cu numele martelat şi enigmaticul *C. Pe...,* atestat de miliarii de la Hârşova (CIL, III, 7606–7607 = ISM, V, 98–99) şi altarul de la Lomec (Bulgaria) (CIL, III, 1430), eventual şi pe placa atestând reconstruirea unui *macellum* de la Histria, sub acelaşi împărat (D.M. Pippidi, ISM, I, 168).

629. *Ibidem.* Stâlp din calcar alb, sfărâmicios, deteriorat în partea superioară; coloana spartă în trei bucăţi. Î = 2,38 m, diam. 0,32–0,38 m. Începutul inscripţiei lipseşte, iar în partea păstrată primele rânduri sunt aproape complet şterse; în partea dreaptă, textul slab conservat; litere înalte de 2,8–3,5 cm.

M. Bărbulescu-Munteanu – A. Rădulescu, *loc. cit.,* p. 132–136, nr. 3, fig. 3 (foto, desen).

[Imp(eratoribus) Caes(aribus) P(ublio) Lici-]
[nio Valeriano et P(ublio)]
[Licinio] Galḷ(i)en‹i›-
[‹an›o p]iis fel[ic]is (sic)
i[nvictis] Aug(ustis) ag-
ente praes(ide) pro-
vinc(iae) C(aio) Iul(io) Victore
Metropolis Tomi-
[ta]norum

Vezi şi inscripţia următoare.

630. *Ibidem.* Stâlp de calcar friabil; baza lipsită. Î = 1,67 m, diam. 0,27–0,34 m. Inscripţia se păstrează în întregime; litere înalte de 4,5–5 cm.

M. Bărbulescu-Munteanu – A. Rădulescu, *loc. cit.*, p. 136–139, nr. 4, fig. 4 a-b (foto, desen).

Imp(eratori) Caesari
M(arco) Aurelio Clau-
dio Pio Felici
Invicto Aug(usto)
agente praes(ide)
prov(inciae) Titio
Saturnino
Metropolis
Tomitano-
rum m(ille) p(assuum) I

Cei doi guvernatori *(praesides)* sunt probabil personaje de rang ecvestru, aşa cum apare M. Aurelius Sebastianus, *v(ir) p(erfectissimus), p(raeses) p(rovinciae),* pe timpul împăratului Aurelian (PIR², A 1605; B.E. Thomasson, *Laterculi praesidum,* I, 1984, col. 146, nr. 149).

CRONICA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE EFECTUATE DE INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN" DIN BUCUREŞTI ÎN 1993

Cronica de faţă are nevoie de un preambul, chiar dacă ea conţine, ca de obicei, toate corectările efectuate de membrii Institutului, aparte ori în colaborare, situaţia din urmă cuprinzându-i pe colaboratori şi cercetările acestora.

Mai întâi, această notă trebuia să anunţe cu mulţumire împlinirea unei dorinţe şi nevoi pe care le-am exprimat mai de mult: s-a editat (în 1994, în broşură) *Cronica cercetărilor arheologice, campania 1993,* cu prilejul celei de a XXVIII-a Sesiuni Naţionale de rapoarte arheologice de la Satu Mare (12–15 mai 1994). S-a preluat, extinzându-se pentru toată ţara, modelul folosit de noi în ultimii ani în SCIVA şi a apărut sub egida Comisiei Naţionale de Arheologie, în special graţie eforturilor Dnei Cornelia Stoica de la Direcţia Patrimoniului din Ministerul Culturii. Acum şi de aici înainte, până la publicarea îndeobşte anevoioasă a unor rapoarte detaliate, acest sistem rămâne cel mai bun mijloc de informare pentru *toată* lumea – uneori singurul pentru multe cercetări – fapt pentru care propun reluarea în Dacia sau SCIVA a acestei cronici naţionale.

Un al doilea motiv al introducerii prezente este participarea efectivă a unor cercetători din Institut la săpături din afara graniţelor României de azi. Am ţinut, cu acordul autorilor, să introducem în cronica de faţă două astfel de cercetări – printre primele efectuate după război în Basarabia de arheologi din România – în cazul de faţă la două monumente româneşti importante pentru istoria comună a acestor ţinuturi: Mânăstirile Căpriana şi Vărzăreşti. Citez aici prezenţa coordonatorului acestor săpături, Dl. Nicolae Constantinescu, unul dintre cei mai valoroşi specialişti pe care-i avem în materie de arheologie medievală românească: „Situate la NV de Chişinău (cca 35 şi respectiv 50 km) în ambianţa faimoşilor codri ai Lăpuşnei, respectiv în vechiul judeţ Lăpuşna, obiectivele cercetate arheologic în anul 1993 au comun faptul că sunt *vetre mănăstireşti,* chiar dacă destinul lor istoric a fost cât se poate de diferit. Ca domeniu tematic, aşadar, avem de-a face indiscutabil cu o premieră în ceea ce priveşte spaţiul românesc răsăritean, al Republicii Moldova, supus atâta vreme ocupaţiei ţariste şi apoi represiunii sovietice" ... (ms.; restul textului apare la vocile respective din Cronică). Dealtfel, aceste cercetări, aşa cum se poate observa în broşura mai sus semnalată, au fost în 1993 destul de numeroase, iar raportarea lor s-a adăugat celor din ţară şi la Sesiunea de la Satu Mare.

Sperăm ca astfel de colaborări să continue – practica există şi pentru alte instituţii de specialitate din Iaşi, Bucureşti, Brăila ş.a. – spre binele adevărului istoric atât de mutilat în ultimele decenii, uneori până în zilele noastre.

A.B.

★

Pentru orientarea mai lesnicioasă a lectorului, am introdus siglele indicelui cronologic în text, la fiecare localitate.

Idem.

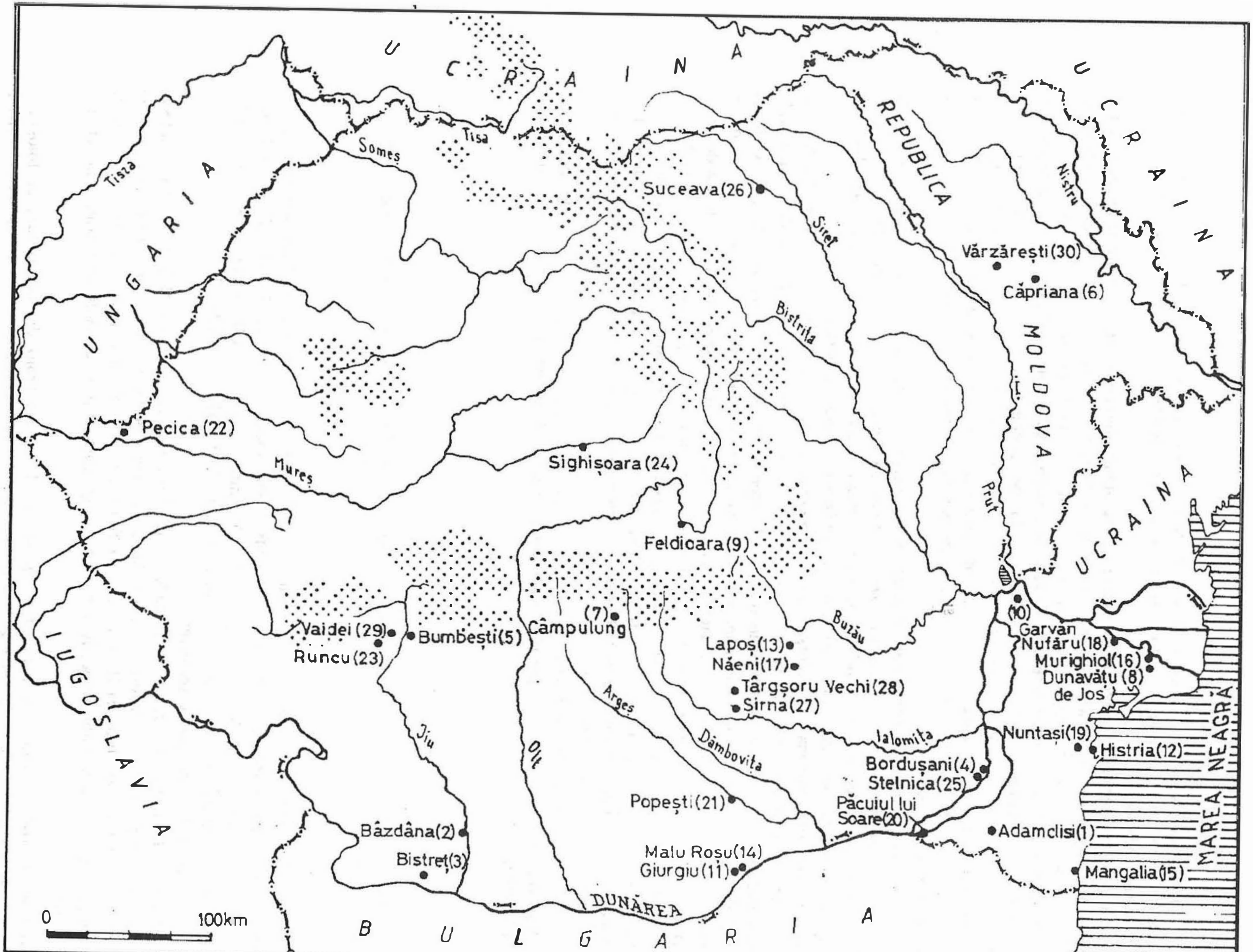
I. **Adamclisi,** *Tropaeum Traiani,* jud. Constanţa. **(V, VII, VIII).** Alexandru Barnea, IAB, responsabil; arh. Monica Mărgineanu Cârstoiu, Adrian Popescu, IAB; Ioana Bogdan Cătăniciu, IAIAC; Gheorghe Papuc, MINAC; Mihai Ionescu, MCM; Nelu Zugravu, FII; Margareta Arsenescu, FIB; studenţi de la FII şi FIB. Coordonator ştiinţific consultant, prof. I. Barnea. Fonduri IAB, IAIAC, MINAC, FII.

Cercetări în următoarele sectoare:

Bazilica D; AB, MMC, AP; parţial MA şi studenţi FIB şi FII. Încă cinci secţiuni N–S la S de bazilică (S6–10), paralele cu precedentele. A fost reperată la SE de edificiu o porţiune dintr-o construcţie absidată către S, probabil mai veche decât bazilica şi care va fi folosit cu unele modificări, inclusiv un pavaj de cărămidă, drept anexă la colţul respectiv al bazilicii. Fragmente de plăci cancelli din marmură în dărâmături (AB).

Turnul nr. 4. IBC. În stratul de dărâmături, tezaur de 14 monede bronz din ultima fază de folosire a turnului; în stratul următor, cu fragmente mari de cărămizi, fragmente a trei schelete umane (IBC).

S C I V A, tomul 45, nr. 4, Bucureşti, octombrie–decembrie 1994, p. 375–385

U C R A I N A
REPUBLICA
MOLDOVA
U C R A I N A
U N G A R I A
IUGOSLAVIA
B U L G A R I A
MAREA NEAGRĂ
Tisa
Someș
Siret
Nistru
Bistrița
Prut
Mureș
Buzău
Ialomița
Argeș
Dâmbovița
Jiu
Olt
DUNĂREA
Suceava (26)
Vărzărești (30)
Căpriana (6)
Pecica (22)
Sighișoara (24)
Feldioara (9)
(10)
Garvan
Nufăru (18)
Murighiol (16)
Dunavățu (8) de Jos
(7)
Câmpulung
Vaidei (29)
Runcu (23)
Bumbești (5)
Lapoș (13)
Năeni (17)
Târgșoru Vechi (28)
Sirna (27)
Nuntași (19)
Histria (12)
Bordușani (4)
Stelnica (25)
Păcuiul lui Soare (20)
Popești (21)
Adamclisi (1)
Bâzdâna (2)
Bistreț (3)
Malu Roșu (14)
Giurgiu (11)
Mangalia (15)
0
100km

Anexa fortificată de la SE cetăţii. AB, MI. Prin două secţiuni perpendiculare între ele, s-a determinat existenţa, forma (circulară) şi, parţial, evoluţia turnului de la NE al anexei. Prin sondajul V–E, s-a înregistrat fragmentul unei construcţii masive de zidărie identificate pentru prima dată, în imediata apropiere a drumului actual (AB).

Basilica coemeterialis. AB, NZ, studenţi FII. S-a completat, prin sondaje, planul basilicii către V şi colţul de SE. La V de basilică s-a descoperit parţial fundaţia unei construcţii funerare romane monumentale anterioare basilicii, cu urmă de boltire în plin cintru E–V şi cu intrarea dinspre V. Mormântul a fost dezafectat din vechime; dealtfel, parte din atrium îl suprapune (AB).

Basilica extra muros (V de cetate). Gh. P. Cum s-a mai arătat, este o basilică paleocreştină cu trei nave, pavate cu cărămizi (în nava centrală de 60 cm sau jumătăţi tăiate în diagonală). S-a observat prin extinderea cercetării existenţa a două anexe adosate navelor laterale, diferind între ele ca dimensiuni şi, probabil, moment al construcţiei. Potrivit ultimelor cercetări, bazilica a început să funcţioneze în timpul lui Iustinian (Gh. P., AB).

Alte cercetări. MI şi, parţial AB, MA, NZ. Verificări la apeductele cetăţii şi cercetări de teren, în special pe platoul de la ESE de cetate, în vederea deschiderii unui sector nou; avem în vedere aşezarea autohtonă preromană ori (şi) contemporană cu aceasta la începutul epocii Principatului (AB).

2. **Bâzdâna** Calopăr, jud. Dolj, punctul „La Cetate" **(III, V).** V.V. Zirra, IAB; fonduri IAB. Între a doua jumătate a lunii iulie şi începutul lunii august 1993 au fost reluate săpăturile în punctul „La Cetate", după ce câtiva ani fuseseră întrerupte prin dispariţia regretatului coleg C.M. Tătulea, care cercetase vestigiile preistorice ale locului timp de 8 campanii, între anii 1980–1987. Graţie eforturilor sale fuseseră puse în evidenţă importante resturi de locuire din două perioade distincte: 1. epoca timpurie a bronzului (cultura Coţofeni), 2. epoca getică, la rândul ei cu două faze mai uşor sesizabile; a. sfârşitul (a doua jumătate) a sec. IV a.Chr., b. sec.I a.–I post Chr.

Reluarea cercetărilor s-a făcut printr-un sondaj de proporţii în vederea acomodării cu specificul aşezării şi pentru determinarea cu precizie a mai vechilor secţiuni practicate de C.M. Tătulea. Secţiunea mediană (SI/1993) a străbătut pe aproximativ 120 de m suprafaţa care mai poate fi cercetată (o parte considerabilă a întinderii aşezării este ocupată de viile localnicilor, mai cu seamă fortificaţia). S-a întâlnit către extremitatea estică a aşezării o depunere consistentă din epoca timpurie a bronzului, între altele o locuinţă incendiată, păstrată parţial şi o altă depunere cu materiale getice, prezentă practic pe tot parcursul respectivei săpături. Importanţa acestei din urmă depuneri este inegală, ea fiind vădit mai redusă pe terasa vestică, adică în apropierea vechii fortificaţii care a ieşit la iveală în SII/1993. E vorba de un zid de cărămizi arse din care s-a păstrat un singur parament, parte răvăşit, parte *in situ.* S-au efectuat şi periegheze care au verificat existenţa unor informaţii deja publicate. În punctul „Cucuioava" (din preajma aceleiaşi localităţi), precum şi lângă cătunul Voita (com. Brabova, jud. Dolj) au fost observate vestigii în aparenţă similare celor de la Bâzdâna şi Coţofenii din Dos) (VVZ).

3. **Bistreţ,** jud. Dolj, insula Ostrovogania **(III, IV).** Ion Chicideanu, IAB, responsabil, Monica Şandor-Chicideanu FIB, Nikolaus Boroffka, FUB şi studenţii Constantin Ciuculescu, Rodica Marghitu, Sorin Oanţă şi Florin Ridiche, FIB. Fonduri: IAB. S-au continuat cercetările în necropola de incineraţie de pe grindul Ostrovogania, punctul „Malu mare", fiind descoperite încă 5 morminte ale culturii Gârla Mare, în total fiind cercetate 69 de morminte. Dintre acestea M.67 şi 69 aveau oasele depuse în groapă, cu vasele adiacente în jur şi câte un os (humerus) de animal netrecut prin foc. M.68 era dublu, adult şi copil, la mormântul de copil, alături de ceaşca-urnă aflându-se şi un idol de lut feminin. Concomitent au fost continuate şi sondajele începute în 1992 pe grindul Prundu măgarilor, în punctul „La rampa boţogului", unde au fost descoperite resturile unor morminte de incineraţie Gârla Mare, distruse de apă, resturi de locuire Bistreţ-Işalniţa şi un complex hallstattian târziu. În urma unor cercetări de suprafaţă în punctul „Cabana de metal", pe malul de S al lacului, în faţa satului Plosca, au fost găsite câteva morminte de inhumaţie, distruse de apă, alături de care se găsea multă ceramică Coţofeni, fără ca asocierea să poată fi sigură. În aceeaşi zonă s-au mai descoperit şi numeroase materiale Gârla Mare, Hallstattiene timpurii şi Basarabi (IC).

4. **Borduşani,** jud. Ialomiţa **(II, V).** Silvia Marinescu-Bîlcu, IAB (responsabil); Gheorghe Trohani, Dragomir Popovici, Radian Andreescu, MNR; Gheorghe Matei, MIS; Cătălin Bem; Florin Vlad, studenţi FIAC. Fonduri: IAB, MNR, MIS. S-au continuat săpăturile pe Popina aflată în fosta baltă a Ialomiţei prin extinderea cercetării şi în suprafaţa β, situată la 4m V de suprafaţa α. Aici au fost identificate resturile

a trei locuinţe de suprafaţă dispuse paralel şi la distanţă de 1,50–2 m una de alta. Dispuse într-un şir bine stabilit, demonstrează o preocupare urbanistică, putându-se vorbi de o tramă stradală. În acelaşi timp, au fost cercetate în suprafaţa α resturile locuinţelor 9 şi 10, gumelniţene, precum şi trei vetre de un interes mai special. În caroul 13, sub nivelul locuinţei nr. 10, s-au descoperit şi resturile scheletice (puternic deranjate) aparţinând unui copil (SMB).

5. **Bumbeşti-Jiu,** jud. Gorj **(VII).** Mariana Marcu şi Liana Oţa, IAB. Fonduri salvări şi IAB.

Sector A. Între 19 aug.–17 sept. au continuat săpăturile arheologice în aşezarea civilă a castrului roman, reîncepute în anul 1991. S-a continuat dezvelirea casetelor 6, 9 şi 10. În caseta nr. 6 a fost descoperită o nouă groapă-atelier (gr. 8), cu un diametru de 3, 80 m şi cu un fund plat, aflat la adâncimea de 1 m. În timpul dezvelirii acestui complex s-a observat că acesta a putut avea două faze de folosire, aşa cum indică un strat de arsură şi chirpici, între adâncimile de 0,60–0,75 m. În umplutura acestei gropi-atelier au fost descoperite două monede romane imperiale (de argint şi de bronz), multă ceramică, fragmente de vase de sticlă, fragmente de vase şi obiecte de bronz, unelte de fier, mulţi bulgări de zgură, arsură, cenuşă şi cărămizi fragmentare. În caseta nr. 9 a fost găsită o groapă-atelier (gr. 11) din care nu a putut fi cercetată decât jumătatea sa estică. Diametrul acestei gropi este de 3 m. Fundul gropii este plat şi se găseşte la adâncimea de 0,90 m. În umplutura acestei gropi-atelier s-au găsit ceramică, fragmente de vase de sticlă, unelte şi obiecte de argint, bronz şi fier, un opaiţ de lut fragmentar, mulţi bulgări de zgură, fragmente de cărămizi, arsură, cărbuni şi cenuşe.

În secţiunea de control nr. 9, care desparte caseta nr. 9 de caseta nr. 10, a fost descoperită o altă groapă (nr. 9). Acest tip de groapă are formă cilindrică, foarte adâncă, şi pereţii căptuşiţi cu pietre de râu. Adâncimea gropii nr. 9 depăşeşte 1,60 m şi urmează a fi cercetată în continuare în campania anului 1994. Au rezultat: o fibulă de bronz, ceramică, bulgări de zgură, fragmente de vase de sticlă, obiecte de fier şi bronz. Menţionăm descoperirea în c.10 a unui cap de statuetă feminină din teracotă, un opaiţ fragmentar de lut şi o cărămidă având amprentele a două picioare de copil imprimate înainte de a fi fost arsă (MM).

Sector B (cuprins între şoseaua naţională nr. 66 şi calea ferată Tîrgu-Jiu – Petroşani). Prin două secţiuni, s-a dezvelit o porţiune din substrucţia unui drum roman (lăţime variabilă între 2,98–5,60 m). În SIB/1993 s-au cercetat parţial urmele unei locuinţe de suprafaţă, cu o podea de cărămidă aşezată pe un strat de pietre (cu o latură de 2,80 m). În interiorul acesteia s-au găsit câteva fragmente ceramice romane (LO).

Notă: La Bumbeşti (gară, Vârtop şi Porceni-Pleşa, cercetările au fost continuate de MJG şi MNM (AB).

6. **Căpriana,** mănăstire pe râul Isnovăţ, raionul Străşeni, Republica Moldova (**XII**). Menţionată ca atare în 1429, biserica principală cu hramul Adormirii Maicii Domnului (Uspcnia), zidită de Petru Rareş (cca. 1541–45) a fost radical transformată în 1819–20 de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Alte construcţii din epocă se adaugă, inclusiv un paraclis la SE de biserică (1839-40), apoi casa Stăreţiei (1862), la E de biserică, ca în 1903 în colţul SE să se construiască o impunătoare biserică în stil rusesc, având hramul Sf. Gheorghe. Mănăstire închinată în 1698 celei athonite, de la Zograful – Căpriana a jucat un rol important în cultura medievală din Moldova (să amintim de cronicarul Eftimie egumen de Căpriana). Dezafectată de regimul sovietic – Mănăstirea Căpriana e reînfiinţată în anii '80, iar un proiect de restaurare se află în curs de realizare. Cercetările arheologice decurg din acest proiect, fondurile fiind asigurate de Ministerul Culturii şi Cultelor, prin IAIV şi firma „Getica" S.R.L.–Chişinău. La solicitarea IAIV, un Protocol de colaborare cu IAB se încheie la 12.02.1993.

Efectiv, în teren, săpăturile practicate la Căpriana (17–23.05 –23.08.1993), în număr total de 28 secţiuni şi suprafeţe, au permis definirea principalelor registre stratigrafice din incinta principală şi mai ales faptul important că actuala biserică, înălţată în sec. XVI, se sprijină pe fundaţiile celei anterioare, ctitorită sub Alexandru cel Bun (cca 1425), păstrând chiar configuraţia planimetrică a edificiului mai vechi. A existat un cimitir în jurul ambelor locaşuri, necercetat însă în detalii; resturi de construcţii, pavaje, conducte de apă şi de canalizare, precum şi un însemnat lot de materiale arheologice din sec. XV–XVIII, sau mai târzii, scot în evidenţă rolul aşezământului monastic în epocile menţionate – nu mai puţin şi necesitatea ca investigaţiile arheologice să fie continuate, inclusiv în interiorul bisericii principale. Colectiv de cercetare: Gheorghe Postică, IAIV; Nicolae Constantinescu (în special Căpriana) şi Adrian Ioniţă (în special Vărzăreşti), IAB. Au colaborat: Vlad Ghimpu, MNC; Igor Cereteu, Ghenadie Cebac, Galina Matei, Serghei Tabuncic, Vladimir Vornic, IAIV; Marian Romaniuc, UICC; arh. Andrei Prepeliţă; studenţi ai FI–UICC. (NC; v. şi Vărzăreşti).

7. **Câmpulung,** jud. Argeş, punctul Jidova **(VII).** C.C. Petolescu, IAB; Teodor Cioflan, MAP. Fonduri IAB şi MAP. În anii 1990 şi 1992–1993, au început cercetările în zona barăcilor militare din *retentura.* S-a săpat în zona dintre *horreum* şi latura de N a castrului, unde s-a identificat partea de V a două barăci militare. În baraca dinspre *horreum,* s-a păstrat aproape intact pavajul de cărămizi al unei camere (protejat de noi *in situ,* cu încălzire de hipocaust). Pe una din cărămizi sunt imprimate ţintele unei *caliga,* precum şi o inscripţie realizată în pasta crudă (înainte de ardere) cu numele unui soldat din *cohors I Flavia Commagenorum.* Monedele descoperite provin de la împăraţii din dinastia Severilor. Baraca a fost distrusă de un puternic incendiu, produs probabil cu ocazia cuceririi pe timpul lui Filip Arabul a castrului de către carpi (CCP, TC).

8. **Dunavăţu de Jos,** com. Murighiol, jud. Tulcea, punctul „Cetatea Zaporojenilor" **(VIII).** Alexandru Barnea, IAB şi M. Zahariade, IITM. Fonduri IITM, *manu militari.* La aşa-numita „Cetatea Zaporojenilor", mica fortificaţie de zid romano-bizantină, un sondaj efectuat în colţul de N–E al incintei i-a precizat conturul în acel punct; s-au adăugat şi câteva detalii constructive din zona porţii, către interior (AB).

9. **Feldioara,** jud. Braşov. **(II–V, VII, XI, XII).** Colectiv: Adrian Ioniţă, responsabil (sector „Necropolă"), IAB; lt. col. Dan Căpăţână, responsabil (sector „Cetate medievală"), MNM şi studenţii: Ghenadie Dulea şi Simion Câlţia de la FIB. Fonduri de la: IAB, DMASI şi MAp.N. S-a continuat în sectorul D (necropolă) prin cercetarea a 32 de morminte din sec. XII, având ca inventar: 2 monede romane, una denar anonim maghiar şi un inel de buclă cu capul în formă de „S". S-a ajuns la un număr de 105 morminte. Nivelurile de cultură de epoca bronzului, din Hallstatt – La Tène, urmate de vestigii consistente de epocă romană şi medievală sec. XII–XVIII. În sectorul F (Cetate medievală) s-a urmărit precizarea fazelor de construcţie prin cercetarea zidurilor exterioare pe latura de sud, capela şi construcţiile anexe din interiorul cetăţii. Niveluri de cultură: neolitic – foarte puternic, bronz, Hallstatt, La Tène – foarte mult, roman foarte subţire, medieval începând cu sec. XIII (AI).

10. **Garvăn,** *Dinogetia,* com. Jijila, jud. Tulcea **(VII, VIII).** Alexandru Barnea, IAB, responsabil; fonduri, IA. Prelungirea secţiunii S3 în exteriorul fortificaţiei către V a arătat intervenţia masivă până la temelie lângă zid şi apoi şi pe o distanţă apreciabilă în exterior, în sec. X–XI, precum şi existenţa unei locuiri extramurane în aceeaşi perioadă, după amenajarea fortificării. S-au obţinut detalii noi privind configuraţia terenului în perioada menţionată. Cercetări de teren efectuate în zona înconjurătoare, mai ales către şosea şi către sat, au dus la identificarea şi salvarea unor vestigii de locuire şi din necropolă, databile în sec. X–XI şi respectiv sec. II–III (AB).

11. **Giurgiu,** jud. Giurgiu **(XI, XII).** Colectiv: lt. col. Dan Căpăţână, responsabil de la MNM; Adrian Ioniţă, de la IAB şi studenţii: Ghenadie Dulea şi Dan Avasiloaie de la FIB. Fonduri: MAp.N şi Muzeul Independenţei Giurgiu. După patru ani de întrerupere s-au reluat săpăturile la cetatea medievală de pe Canalul Cama prin dezvelirea zidurilor în partea de sud şi est. S-a ajuns la talpa fundaţiei a fazei „Mircea cel Bătrân" şi s-a constatat că aceasta stă pe o fundaţie mai veche care se „ţese" cu cea a turnului considerat a fi bizantin după structura paramentului (AI).

12. **Histria,** com. Istria, jud. Constanţa **(VI–VIII).** Responsabili: Petre Alexandrescu şi Alexandru Suceveanu, IAB. Fonduri IAB şi parţial MINAC. *Bazilica episcopală.* Alexandru Suceveanu, responsabil, IAB; Crişan Muşeţeanu MNIR; Octavian Bounegru, FII; Gh. Poenaru-Bordea, IAB. Fonduri IAB. S-au epuizat 4 casete începute anul trecut şi s-au început alte 3 casete (care, de asemenea, nu au putut fi terminate). Săpăturile s-au concentrat – prin noile casete – în partea de E a bazilicii, încercându-se o corelare cu clădirea Domus III (fost V). Ceramică, obiecte de bronz şi fier, piese de arhitectură, 11 monede de bronz (AS).

Sector „DOMUS". Campania 1993. Octavian Bounegru, FII, responsabil; Virgil Lungu, MINAC. Fonduri FII şi MINAC. S-au cercetat mai multe puncte ale edificiului roman târziu de tip vilă urbană (în special latura de V), precum şi două străzi, una care mărginea la E edificiul, iar alta spre V, în următoarele puncte: A) latura de V a clădirii (casetele C1, C2); B) Latura de E a clădirii; C) Strada α' (sondajul VI); D) Strada γ. Observaţii mai importante:

A. În cercetarea prin casete, datele stratigrafice arată că ultimul nivel este încadrabil în primul sfert al sec. VII;

B. S-a observat o deschidere către stradă, cu portic, unde era amenajată o fântână şi un mic bazin pentru stocarea apei. Vila („Domus 4") nu are curte interioară şi nici peristil ci doar, eventual, o curte aliniată către strada γ. Împreună cu „Domus 2", casa va fi format un complex omogen, grupat de o parte şi de alta a străzii α'.

C. Prin sondaj, trei niveluri ale străzii databile începând din ultima parte a sec. II a.Chr. până la finele sec. VI p.Chr.
D. Strada a fost cercetată pe un segment de cca. 12 m, până la ultimul ei nivel de funcţionare (OB, VL, AB).

Sector X. Catrinel Domăneanţu, responsabil, IAB; Carmen Rogoveanu, profesor istorie, Bucureşti. Fonduri IAB. S-a urmărit mărirea suprafeţei cercetate prin trasarea a patru noi casete I, J, K, L. S-a procedat la curăţirea săpăturii efectuate de Suzana Dimitriu, X 1966–1968, pentru a putea corela construcţiile cu temelii olbiene, găsite de noi în anii trecuţi, cu marea construcţie prevăzută cu astfel de fundaţii descoperită în săpătura sus-amintită. Rezultatele sunt următoarele:

După înlăturarea stratului de pământ depus din sondajele vechi (foarte gros în I şi J), a apărut în casetele I, J, şi K un strat de dărâmătură datând din sec. II – începutul sec. I a.Chr. (fragmente de boluri cu decor în relief; toarte de amfore rodiene, toarte cu pastilă), care pare să aparţină unei construcţii demantelate aproape în întregime. În caseta L a fost identificat un nivel de stradă – pavată cu pietricele mărunte şi fragmente ceramice, aparţinând aceleiaşi perioade.

În săpătura X 1966–1968 a fost descoperită o dărâmătură masivă de ţigle şi chirpici arşi, care suprapune nivelul construcţiei cu temelie olbiană.

Fragmente ceramice, diverse obiecte de lut şi fier, 10 monede de bronz (CD).

Sectorul „Cuptoare" (SG). Mircea Angelescu, responsabil, IAB; Livia Buzoianu MINAC; Pierre Dupont, CNRS-Lyon. Fonduri IAB şi MINAC. A fost extinsă spre S o casetă pentru a surprinde intersecţia străzii E–V, descoperită anterior, cu strada I care mărgineşte platoul. A fost începută o nouă casetă care nu a putut fi terminată. A fost continuat sondajul din colţul de S–V şi a fost îndreptat şi înregistrat profilul de N al SG. Trei morminte romane timpurii fără inventar. Ceramică greacă clasică şi elenistică, obiecte de bronz şi fier, 10 monede de bronz (MA).

13. **Lapoş**, jud. Prahova, „Poiana Roman" **(I. II).** Marin Cârciumaru, responsabil, Corneliu Beldiman, IAB; Aurelian Cosma, MG; studenţi FIA Tg. Fonduri IAB. Au fost reluate cercetările (desfăşurate între 1959 şi 1966 de către Fl. Mogoşanu) în marea aşezare-atelier databilă în paleoliticul superior târziu şi mezolitic, în scopul obţinerii de date relevante pluridisciplinare privind încadrarea culturală, geocronologică şi specificul sitului. S-au efectuat sondaje în diferite puncte (SI–II; SIV–VI: casete de 3×1 şi 2×1 m) şi s-au deschis două suprafeţe (SIII: 4×4, în sectorul F/estic; SVII: 2×2 m, în sectorul D/nord-estic). Săpăturile au atins adâncimea de 0,60 m; din punctul de vedere al stratigrafiei geologice s-au distins patru unităţi (notate de sus în jos I–IV), iar sub raport arheologic trei niveluri suprapuse direct (notate de jos în sus I–III). Numărul total al pieselor litice recuperate – marea majoritate din opal, câteva zeci din silex şi gresie silicioasă – este de peste 2700, dintre care cele tipice (unelte) reprezintă cca 90 (3%). În SI–VI inventarul litic nu se constituie în structuri coerente; în SVII s-au surprins parţial resturile a două complexe (mici ateliere) de cioplire a opalului „in situ", aparţinând nivelului I (–0, 35–0,55/0,60 m); ele au livrat 600 de piese, majoritatea nuclee în diverse stadii de reducere, aşchii masive şi două percutoare. Pe baza studiului tipologic şi tehnologic preliminar al inventarului litic, nivelurile I–II sunt atribuite culturii aurignaciene retardate; nivelul III ridică probleme de atribuire culturală, el fiind remaniat de lucrările agricole din ultimul secol – fapt neremarcat de vechile cercetări. Aici au fost descoperite atât piese de tip aurignacian, de tip specific tardenoazian (SIII–IV, VI), cât şi fragmente ceramice aparţinând culturii Starcevo-Criş, faza târzie (exclusiv in SVI/ sector A, nord-vestic); lămurirea acestui aspect foarte important va sta în atenţia viitoarelor cercetări. Au fost prelevate multiple probe pentru analizele chimice, granulometrice/sedimentologice, paleopedologice, polinice şi de radiocarbon (MC şi CB).

14. **Malu Roşu** – Giurgiu, jud. Giurgiu **(I, II, V, X–XI).** Alexandru Păunescu, IAB; Emilian Alexandrescu, MNIR. Fonduri IAB şi MNIR. În aşezarea paleolitică, una dintre cele mai mari din Câmpia Română, reluarea cercetării (200 mp, între 1992–1993) a permis înregistrarea stratigrafică până la cca –3 m. Urme ale culturilor Dridu, Basarabi, Gumelniţa, Boian şi un nivel clar geto-dacic; aurignacian II şi I a-c. Industria litică a stratului aurignacian I este foarte bogată (AP, AB).

15. **Mangalia,** Callatis, jud. Constanţa **(VI–VIII).** Constantin Preda, CNAR, responsabil. Colectiv: Alexandru Avram, IAB; Elena Bârlădeanu, Mihai Ionescu, MCM; arh. Anişoara Sion, DMASI. Fonduri: Camera Română de Comerţ şi Industrie.

În urma preluării de către Camera Română de Comerţ şi Industrie a Hotelului „Scala", situat pe faleza Mangaliei, la sud de Cazino, beneficiarul şi-a exprimat intenţia de a renova şi extinde construcţia, ceea ce a impus efectuarea de săpături de salvare a acestei zone situate în perimetrul anticei Callatide.

Săpăturile au fost executate – cu întreruperi cauzate de condiţiile meteorologice şi de evoluţia şantierului de construcţii – începând de la 2 aug. 1993 şi vor dura până în iulie 1994. Hotelul „Scala", construit în 1959 exact pe poarta şi latura sudică a zidului de incintă callatian din sec. II–VII e.n. (cf. C. Preda, Materiale, 8, 1962), a sustras cercetării o parte din sit. Cu toate acestea, au putut fi parţial cercetate turnul estic al porţii de S (date noi despre fazele constructive) şi un tronson al paramentului interior al incintei. În zona intramurană a fost dezvelită o suprafaţă de cca 400 mp dintr-un cartier de locuinţe din sec. VI e.n. Cartierul se modulează după un ax de străzi – una orientată E–V, cealaltă aproximativ N–S – de aspect monumental (cca 7 m lăţime; traversate longitudinal de canale bine conservate). În cele patru *insulae* determinate de trama stradală s-au descoperit edificii domestice (unele cu anexe, curţi şi chiar beciuri pentru depozitarea chiupurilor), prezentând în mod coerent două momente constructive: prima jumătate a sec. VI (momentul IV a) şi a doua jumătate a sec. VI (momentul IV b), precum şi o mică instalaţie balneară, alimentată de un sistem de canalizare perfect conservat.

Prin sondaje care nu au afectat monumentele târzii, s-au cercetat depunerile mai vechi. S-a constatat un moment urbanistic anterior, datat pe baza evidenţei numismatice şi a câtorva descoperiri ceramice post 378 e.n. (sistem stradal şi de canalizare, câteva edificii dezafectate ulterior şi suprapuse de clădirile din sec. VI e.n.). În schimb, straturile de epocă romană timpurie lipsesc în totalitate, aceasta datorită amplasării unor fundaţii foarte adânci de locuinţe în epoca târzie şi nivelărilor impuse de aceste operaţii. În două puncte s-au putut determina două straturi elenistice nederanjate (prima jumătate a sec. III, respectiv sec. II–I î.e.n.: ziduri fragmentare, vetre, gropi menajere etc., datate cu ştampile amforice, ceramică atică şi boluri cu decor în relief). După toate evidenţele, zona fusese slab locuită în epoca elenistică şi romană timpurie, chiar şi după construirea prin anii '70 ai sec. II e.n. a zidului de incintă. Abia după 378 se amenajează reţeaua stradală şi cartierul de locuinţe, pentru ca apoi, în prima jumătate a sec. VI, să asistăm la o reconstrucţie totală, care nu preia decât parţial vestigiile anterioare. Remarcăm apoi o ultimă amenajare (stradă paralelă cu incinta încă în funcţiune, fântâni etc.) datată sub Phokas (două monede descoperite sub ultimul pavaj), ceea ce indică dăinuirea cartierului până spre începutul sec. VII e.n.

Toate aceste monumente vor fi conservate, restaurate şi integrate subsolului vizitabil şi parţial vizibil printr-un planşeu de sticlă de la nivelul parterului hotelului în cadrul proiectului de modernizare a hotelului „Scala", întocmit de arh. Gabriela Radocea (Institutul de Proiectare „Carpaţi" – Bucureşti). Autorii săpăturii şi proiectantul pregătesc un amplu studiu monografic, care va cuprinde şi soluţiile de conservare a sitului într-o formulă de pionierat în România (AA).

Notă. Menţionăm descoperirea unui mormânt elenistic cu boltă şi dromos la V de Mangalia, cca 5 km către Albeşti; Constantin Preda, CNAR; Valeriu Georgescu-Cheluţă, MCM şi Elvira Safta, MNIR (AB).

16. **Murighiol,** Halmyris, jud. Tulcea. **(VII, VIII).** Alexandru Suceveanu, IAB şi Mihail Zahariade, IITM, responsabili; Florin Topoleanu, ICEMT. Fonduri, IITM, *manu militari.*

Sector P (poarta de N şi latura de NE a incintei). În spaţiul dintre T1 şi T2 s-au înregistrat patru faze constructive care corespund şi amenajărilor stradale din afara incintei. Prin secţionarea străzii extramurane s-au observat 12 niveluri de refacere (MZ, AB).

Edificiul din centrul fortificaţiei. A continuat cercetarea prin casetele Y17–20; S-au observat trei faze ale clădirii şi s-a descoperit o fântână construită pe un nivel de la jumătatea sec. VI p.Chr., adâncă de 5,70 m (FT, AB).

17. **Năeni,** jud. Buzău **(III).** Ion Chicideanu, IAB, responsabil; Monica Şandor-Chicideanu, FIB şi studenţii Corina Borş, Olimpia Dobre, Camelia Drăgan, Rodica Marghitu, Claudia Niţu, Sorin Oanţă, Anca Popescu şi Florin Ridiche, FIB. Fonduri: IAB şi MJB. Au continuat săpăturile pe „Cetăţuia 2" a complexului de locuire al culturii Monteoru de pe creasta Zănoaga. Au fost cercetate nivelele de locuire aparţinând fazelor Monteoru-Zănoaga şi Monteoru Ic4–I de pe panta de E, iar pe platou au fost cercetate mai multe gropi din sec. 4 p.Chr. Către marginea de V a platoului a fost descoperit un mormânt triplu de înhumaţie cu un inventar constituit dintr-un topor de piatră refolosit, două ceşti cu o toartă, o pixidă tronconică. În umplutura gropii mormântului au fost descoperite fragmente mari de la circa 10 vase, un askos mare întreg, bucăţi masive de chirpic puternic ars, resturi de lipitură de vatră, oase de ovi-caprină, bolovani. Inventarul ceramic indică faza Monteoru IIb (IC).

18. **Nufăru,** jud. Tulcea **(XI).** Colectiv: Oana Damian, IAB; Corneliu Andonie, MMN; Paul Damian, MNIR. Fonduri: IAB, ICEMT. S-a continuat cercetarea tronsonului din incinta estică a cetăţii bizantine,

descoperit în campaniile anterioare în curtea dispensarului uman şi degajat în cadrul S6, obţinându-se noi date de ordin stratigrafic şi constructiv. S-a recoltat un material arheologic compus din ceramică uzuală şi smălţuită, podoabe din sticlă, obiecte de uz casnic, monede de bronz. (OD).

19. **Nuntaşi,** com. Istria, jud. Constanţa **(VI).** Catrinel Domăneanţu, responsabil, IAB; Carmen Rogoveanu, profesor istorie, Bucureşti; Fonduri IAB. În cursul campaniei din vara anului 1993, cercetările efectuate în aşezarea greco-indigenă Nuntaşi II, aparţinând *chorei* Histriei, s-au concentrat în continuare pe studierea straturilor arhaice, urmărindu-se epuizarea lor în suprafaţa dată. Rezultatele.confirmă observaţiile făcute în anul 1992 şi anume că există aici patru niveluri de locuire arhaică.

Primul este reprezentat de podeaua unei locuinţe de suprafaţă datată la sfârşitul sec. VII – începutul sec. VI a.Chr. (bol grecesc-oriental cu rozeta din puncte – tip vechi).

Al doilea – de colţul unei construcţii cu zidărie din pietre legate cu pământ, aproape complet distrusă de o groapă elenistică cu amfore (amfore de Chios şi Heracleea Pontică, sec. IV a.Chr.).

Al treilea – de o construcţie asemănătoare, de mari dimensiuni, orientală nord-vest – sud-est, având o încăpere absidată (mijlocul sec. VI a.Chr.).

Al patrulea reprezentat tot de o locuinţă, parţial dezvelită, având aceeaşi orientare, prevăzută cu o vatră rectangulară, lângă care s-a găsit o mică groapă cu grâu ars (ultimul sfert al sec. VI, cupe Kassel şi Droop).

Menţionăm că zidurile acestor construcţii se suprapuneau parţial, permiţând o cronologie relativă. Ceramica fragmentară, fusaiole lut, vârfuri de săgeţi din bronz (CD).

20. **Păcuiul lui Soare,** com. Ostrov, jud. Constanţa. **(VIII, XI).** Colectiv: Petre Diaconu, Oana Damian, IAB; Daniel Munteanu, FIB. Fonduri: IAB. S-a continuat cercetarea nivelurilor arheologice din SIT (sec. X–XI), descoperindu-se pavajul cetăţii în zona porţii, complexe de locuire, gropi menajere, instalaţii de foc, precum şi un material arheologic variat (ceramică uzuală şi smălţuită, obiecte de podoabă, de port şi de cult, din sticlă, bronz şi plumb, vârfuri de săgeţi, piese de uz casnic din metal, os şi corn, monede romane, bizantine şi medievale din bronz) (OD).

21. **Popeşti,** com. Mihăileşti, jud. Giurgiu. **(V).** Alexandru Vulpe, responsabil, Nona Palincaş, Adriana Stoia, IAB. Fonduri: IAB. În sectorul Σ s-a continuat săpătura în zona valului de apărare şi într-o mică porţiune din şanţ (pentru o secţionare completă a acestuia din urmă neavând mijloacele necesare). S-au făcut observaţii noi asupra structurii valului şi asupra aspectului unei părţi a marginii interioare a şanţului. Din val şi de la baza lui s-au luat 15 probe pentru analize C_{14}. În sectorul Y s-a făcut un control al observaţiilor stratigrafice anterioare (AV).

22. **Pecica,** jud. Arad **(XI–XII).** Radu Heitel, IAB. Fonduri, DMASI. La cca 9 km V de comună, pe malul drept al Mureşului, în punctul denumit „Hăblău", în lunile august-septembrie au fost executate săpături de salvare în urma unor observaţii preliminare datorate d-nei Suzana Heitel. Au fost interceptate resturile unor fundaţii aparţinând unui monument ecleziastic databil – pe baza unei serii de fragmente de sculptură în piatră şi a unor fragmente ceramice caracteristice – în sec. XII; un pilon masiv, construit din blocuri de piatră şi materiale litice refolosite, aflat pe malul actual al Mureşului (cap de pod?), a cărui datare rămâne încă deschisă. Oricum, deoarece ultimul strat arheologic, care acoperă întreaga gamă a descoperirilor efectuate în acest loc este databil, cel mai târziu, în secolul al XVI-lea, masivul pilon este ulterior secolului al XIII-lea şi anterior secolului al XVI-lea. Dată fiind deosebita importanţă a descoperirilor, atât din punct de vedere arheologic cât şi istoric, săpăturile vor trebui, obligatoriu, continuate (RH).

23. **Runcu,** jud. Gorj, „Peştera Popii" **(I, II).** Marin Cârciumaru, responsabil, Corneliu Beldiman, IAB; Carol Căpiţă, FIB; studenţi FIATg. Fonduri IAB. Peştera a fost cercetată în 1992 (v. Cronica, SCIVA, 44, 1993, 4, p. 403); într-o nişă din peretele nordic au fost descoperite mai multe reprezentări picturale schematizate în culoare neagră, de atribuit foarte probabil culturii Coţofeni, foarte bogat ilustrată în zonă. În 1993 a fost realizată documentaţia completă grafică (relevee la scara 1/1) şi fotografică (alb/negru şi diacolor) (MC şi CB).

24. **Sighişoara,** jud. Mureş. Punctul „Dealul Viilor". **(III, IV, IX, X).** Radu Harhoiu, IAB, responsabil; Antal Lukacs, FIB; Nikolaus Boroffka, FUB. Fonduri IAB. 1. Preistorie. Descoperiri din Bronz mijlociu (Cultura Wietenberg), Bronz târziu (cultura Noua), Hallstatt timpuriu şi La Tène dacic. 2. Complexe din epoca migraţiilor.

A. Morminte de incineraţie: 2 morminte de incineraţie în urnă, dintre care M.143 carpic; urna M.141 cu mâna, atipică; două morminte de incineraţie în groapă;

B. Morminte de înhumaţie: cinci morminte de înhumaţie jefuite, dintre care două orientate E-V; nouă morminte de înhumaţie, decubit dorsal, V-E, –1,30–1,50, dintre care un mormânt triplu (adult şi doi copii), un copil, cinci adulţi. Toate mormintele erau lipsite de inventar. Total: 18 morminte în campania din anul 1993. Total morminte: 161.

C. Cuptor de ars ceramică: sesizat la –0,20 m; ad. – 0,80 m; cupolă conică bine arsă, săpată în lutul galben; grătar din două lespezi de piatră peste care era aşezată o a treia, lespezile verticale îngropate în pământul galben, dimensiuni camera de ardere: 1,50×1,40 m; grosime: 10–20 cm; strat puternic de cenuşă pe fund.

D. Locuinţă de suprafaţă din sec. VIII–IX: conţinând ceramică lucrată la roata înceată şi un străpungător de os, pietre de ascuţit (RH).

25. **Stelnica**–Grădiştea Mare, jud. Ialomiţa **(II, IV, V)**. Niculae Conovici, IAB; Gheorghe Matei, MIS. Fonduri IAB, MIS. Au fost cercetate alte 13 morminte din necropola getică. A fost determinată extremitatea estică a necropolei, care coincide cu aceeaşi extremitate a grădiştei. Am remarcat şi în acest an structurarea necropolei sub forma unor „nuclee". Astfel, în partea centrală a S.XVII nu au mai apărut morminte, iar spre capătul de vest acestea sunt exclusiv de incineraţie în urnă. Mormintele din capătul de est al secţiunii şi cele din prelungirea S.XVII, fac parte din „nucleul" de morminte apărut şi în S.XV–XVI. În această zonă a necropolei predomină acum net mormintele de incineraţie (4 cu groapă rotundă şi urnă cu capac, 4 cu groapă alungită) faţă de cele de înhumaţie (2). Pe ansamblul necropolei, din 164 morminte cercetate 69 sunt de înhumaţie (42,07%, dar unul este modern), 66 de incineraţie cu groapă rotundă (40,24%) 27 de incineraţie cu groapa alungită (16,46%) şi unul incert.

Mormintele de înhumaţie sunt orientate SSE–NNV, cu variaţii mici ale axei. Aşezarea defuncţilor era de regulă în decubit dorsal, cu braţele întinse pe lângă corp, mai rar aduse pe piept sau abdomen (M.164). M.158, de *infans* II, avea ca inventar o fibulă de tip tracic la umărul stâng.

Mormintele de incineraţie cu groapa cilindrică. La mormintele descoperite în 1993 se observă un ritual uniform, anume acoperirea urnei cu un capac format fie dintr-un alt vas fie din fragmente ceramice. Face excepţie M.162, cu urna neacoperită dar având alături un vas de ofrandă. Urnele sunt reprezentate de căni mari, oale-borcan sau oale-sac, iar capacele – fie cioburi de vase (getice sau amfore), fie de străchini sau castroane.

Morminte de incineraţie cu groapă alungită au gropile orientate SSE–NNV şi se concentrează în partea estică a S.XVII. Ele fac parte dintr-o grupare mai mare situată în partea de nord-est a zonei cercetate. Toate cele 4 morminte conţineau vase de ofrandă. M.160 conţinea, printre oasele calcinate, unele obiecte aparţinând defunctului (5 fibule trecute prin foc) şi un vârf de săgeată. Semnalăm şi apariţia M.161 (de incineraţie în urnă cu capac) în groapa M.159, fără a putea preciza dacă este vorba aici de un mormânt dublu sau de o suprapunere de morminte. Nu putem face aprecieri în legătură cu sexul şi vârsta defuncţilor din mormintele de incineraţie cu groapă alungită.

Gropile getice. Din cele 12 gropi descoperite în 1993, numai una aparţine cu certitudine necropolei getice (Gr.57), situată în apropierea M.156.

Complexele Coslogeni. Au fost descoperite două gropi aparţinând acestei culturi, cu mod de umplere şi conţinut asemănător (Gr.50, 53). Ele pot fi incluse în categoria *Gropilor rituale*.

Alte complexe. Şi în acest an au apărut câteva fragmente ceramice neolitice purtate, dovedind existenţa anterioară în acest loc a unei locuiri aparţinând culturii Boian. De asemenea, semnalăm încă o dată apariţia a resturilor unor locuinţe, gropi de pari şi gropi menajere de epocă modernă sau medievală târzie (NC, Gh. M).

26. **Suceava**, jud. Suceava; biserica cu hramul „Sf. Gheorghe"–Mirăuţi **(XII)**. Colectivul: Mircea D. Matei, IAB, responsabil; Paraschiva-Victoria Batariuc, MIBS, arh. Gh. Sion, DMASI,. Finanţarea cercetărilor: DMASI. Cercetarea a fost subordonată nevoilor proiectului de consolidare a monumentului, făcându-se săpături numai în *exteriorul* bisericii, pe laturile de N şi de S. Obiectivul principal urmărit a fost datarea turnului-clopotniţă actual, la care s-a adăugat confirmarea suprapunerii parţiale a bisericii actuale peste biserica din sec. XIV. În ceea ce priveşte turnul-clopotniţă, s-a stabilit că datează din sec. XVII, el fiind, însă, precedat de un altul, cu aceleaşi dimensiuni, datând din sec. XV–XVI. Primul turn-clopotniţă a fost prevăzut şi cu un paviment de lespezi mari, din care s-a păstrat numai colţul de sud-est al lui. Cât despre datarea actualului turn, aceasta s-a făcut pe baza unor blocuri de piatră, provenind din

zidurile bisericii din sec. XIV, blocuri refolosite în fundaţia turnului actual şi păstrând suprafeţe reduse de frescă. Verificarea suprapunerii parţiale a bisericii din sec. XVII peste cea din sec. XIV a permis obţinerea unor date de importanţă deosebită, privind tehnica fundării absidelor laterale de nord şi de sud ale bisericii din sec. XVII. Constatarea că pentru absida de nord s-a folosit o fundaţie falsă, adosată, în exterior, zidului bisericii din sec. XIV reprezintă o noutate absolută în domeniu, situaţia explicând, în parte, şi existenţa fracturii puternice a zidului actual în zona absidei amintite. O ultimă descoperire importantă a fost aceea că, la nivelul fundaţiilor, biserica din sec. XIV a fost construită în două etape, scopul principal fiind acela al lungirii planului bisericii, cu circa 6 m, faţă de planul iniţial (MDM).

27. **Şirna,** jud. Prahova **(VII, IX).** Ştefan Olteanu, IAB, Nina Neagu, Victor Nicolae, MPP. Fonduri IAB. Trei locuinţe databile între a doua jumătate a sec. II p.Chr. şi începutul sec. III a.Chr., trei din sec. III–IV, o locuinţă şi un complex (cuptor?) din sec. IV p.Chr. şi o groapă menajeră din sec. IV–V (ŞO, AB).

28. **Târgşorul Vechi,** jud. Prahova, punctul „La Mănăstiri" **(VII, IX, X, XII).** Gheorghe Diaconu, responsabil, IAB; Al. Niculescu, IAB; Dan Lichiardopol, Nina Neagu, MPP; Venera Rădulescu, MNIR. Fonduri IAB şi DMASI.

Sectorul A: a fost reluată cercetarea în zona bisericii din sec. XVI, ctitorie a lui Neagoe Basarab. A fost deschisă SVII, pe latura de nord a bisericii, dezvelindu-se 9 morminte care au aparţinut necropolei medievale din sec. XVI–XVII. Cu acest prilej au putut fi făcute şi observaţii privind fundaţia bisericii, în vederea realizării proiectului de restaurare.

Sectorul C: au continuat cercetările în SXVC, deschis în aria periferică de nord a necropolei birituale din sec. III–IV d. H. Au fost dezvelite două morminte (unul de incineraţie şi altul de înhumaţie).

Sectorul B: a fost deschisă SIbI cu scopul verificării limitei vestice a necropolei birituale din sec. III–IV p.C. Săpătura adâncindu-se numai până la –0,65–0,70 m, a fost surprinsă prezenţa a şase complexe medievale (sec. XVII); cinci băi de mortar, folosite cu ocazia ridicării celui de-al doilea zid de incintă al curţii domneşti de la Târgşor, la sfârşitul sec. XVII şi un pavaj din piatră de râu în zona porţii de E a incintei menţionate, aparţinând aceleiaşi perioade. În extremitatea sudică a SIBI a fost descoperită o locuinţă din sec. IX–X p.Chr., iar în zona sa centrală un complex roman (sec. II p.Chr.) (DL).

29. **Vaidei,** com. Stăneşti, jud. Gorj.

1. „Peştera Frumoasă" **(II).** Marin Cârciumaru, responsabil, Corneliu Beldiman, IAB; Carol Căpiţă, FIB; studenţi FIATg. Fonduri IAB. Sondaj în centrul sectorului sudic al peşterii (adăpost sub stâncă) sub forma unei casete de 2×1 m, în scopul verificării prezenţei sedimentelor de vârstă pleistocenă şi a urmelor de cultură materială paleolitică. Anterior, în urma cercetărilor speologice, au fost semnalate în galeria nordică fragmente ceramice şi un vas mic întreg aparţinând culturii Coţofeni. Sondajul a fost efectuat până la adâncimea de 0,80 m, fără a se atinge planşeul calcaros; au fost constatate trei unităţi ale stratigrafiei geologice de epocă holocenă, care s-au dovedit complet sterile sub raport arheologic, în pofida amplasării şi a configuraţiei optime ale peşterii (MC şi CB).

2. „Peştera Oilor" **(II, XII).** Marin Cârciumaru, responsabil, Corneliu Beldiman, IAB; Carol Căpiţă, FIB; studenţi FIATg. Fonduri, IAB. Sondaje stratigrafice (SI–II) sub forma a două casete de 2×1 m, plasate în centrul peşterii (adăpost sub stâncă), în scopul constatării urmelor de locuire paleolitică; săpăturile au fost efectuate până la adâncimea de 0,40–0,70 m (SI) şi 1,20 m (SII), fără a se atinge patul calcaros. Stratigrafia geologică include trei unităţi, iar din punct de vedere arheologic un nivel de locuire (–0,10–0,40 m), aparţinând culturii Coţofeni (faza a III-a). S-au recoltat piese osteologice şi fragmente ceramice de vase-borcan şi amfore modelate din pastă grosieră şi semifină, decorate cu linii incizate, crestături, linii în tehnica „Furchenstich", unele încrustate cu calcar. Din solul actual (–0,10 m) provin câteva fragmente de vase-borcan databile în sec. XVIII şi o monedă mică de argint (para) emisă la Istanbul, în timpul sultanului Mustafa al III-lea (1766/1767) (MC şi CB).

30. **Vărzăreşti,** schit pe valea Bâcovăţului, raionul Nisporeni, Republica Moldova **(XII).** „Mânăstirea lui Vărzar", menţionată ca atare în 1420, nu mai apare în izvoarele scrise, astfel încât o problemă de geografie istorică, de localizare, rămâne deschisă. Prin cercetările dintre 25.05–20.06.1993 s-a probat totuşi datarea târzie a actualei biserici: în anii ultimului sfert al sec. XVIII – o ctitorie a boierilor Măcărescu, înlocuită către mijlocul sec. XIX de clădirea păstrată în picioare şi în curs de restaurare. Cimitir exterior şi în interior. Clădiri anexe târzii (NC; pentru colectivul de cercetare v. Căpriana).

ALEXANDRU BARNEA

INDICE CRONOLOGIC

ABREVIERI

CNAR = Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, Bucureşti.
DMASI = Direcţia Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice.
FIAC = Facultatea de Istorie şi Arheologie, Constanţa.
FIATg = Facultatea de Istorie şi Arheologie, Târgovişte.
FIB = Facultatea de Istorie, Bucureşti.
FII = Facultatea de Istorie, Iaşi.
FUB = Freie Universität, Berlin.
IAB = Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti.
IAIAC = Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj.
IAIV = Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău.
ICEMT = Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea.
IITM = Institutul de Istorie şi Teorie Militară, Bucureşti.
MAP = Muzeul Judeţean de Istorie Argeş, Piteşti.
MCM = Muzeul „Callatis”, Mangalia.
MIBS = Muzeul de Istorie a Bucovinei, Suceava.
MINAC = Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa.
MIS = Muzeul Judeţean Ialomiţa, Slobozia.
MJB = Muzeul Judeţean Buzău.
MNC = Muzeul Naţional de Istorie, Chişinău.
MNIR = Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti.
MNM = Muzeul Naţional Militar, Bucureşti.
MPP = Muzeul Judeţean Prahova, Ploieşti.
UICC = Universitatea „Ion Creangă”, Chişinău.

SESIUNEA MEMORIALĂ „D.M. PIPPIDI"

Ideea organizării unei sesiuni închinate amintirii profesorului D.M. Pippidi, realizată de către Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române, împreună cu Societatea de Studii Clasice, Facultatea de Limbi Străine şi Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti, s-a ivit în mod firesc. Datoria de recunoştinţă a unui şir de elevi din diferite generaţii, nevoia de a o exprima a unora dintre aceştia – fiecare în câmpul de cercetare în care şi-a fructificat ideile, metoda, critica, modul sau poate chiar numai ambianţa din jurul profesorului – a creat spaţiul de aşteptare pentru o asemenea întâlnire.

Desigur, ar fi fost imposibilă organizarea unei întruniri a tuturor celor care ar fi dorit să ia parte. Numărul celor înscrişi în program ar fi fost mult mai mare. Dar în intenţia noastră este dedicarea volumului 38 al revistei DACIA, pe care profesorul D.M. Pippidi a condus-o între anii 1971–1981, ca un omagiu postum, în anul în care D-sa ar fi împlinit vârsta de 90 de ani.

Dar prilejul pentru ţinerea acum a acestei sesiuni memoriale a fost oferit de generoasa donaţie făcută de către d-l Andrei Pippidi Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan", a celei mai însemnate părţi din biblioteca profesorului. Această donaţie, înregistrată, cu multă abnegaţie, de către d-na C. Popescu, bibliotecar-şef al Institutului, în timp de numai câteva luni, formează un lot aparte, găzduit în localul din str. Spiru Haret – până la instalarea sa, împreună cu a întregului Institut şi a bibliotecii sale, în Casa Academiei. în condiţii pe măsura importanţei şi valorii sale excepţionale. Aici, la sugestia unuia dintre ultimii săi elevi şi prieteni, conf. dr. C. Petolescu, s-a inaugurat –în aceiaşi zi – *Seminarul de Istorie Antică şi Epigrafie „D.M. Pippidi"*, unde ea va putea fi consultată.

Profesorul D.M. Pippidi a fost poate ultimul mare umanist al acestei ţări. Adânc şi critic cunoscător al culturii antice în cele mai variate aspecte ale ei, de la texte literare, istorice, filosofice – asupra cărora s-a aplecat ca editor, traducător sau comentator – la examenul istoriei generale sau locale a vieţii politice şi religioase. a instituţiilor juridice sau a gândirii estetice şi literare a Antichităţii, D.M. Pippidi a avut capacitatea de cuprindere, talentul, spiritul critic, modern şi european, de a vedea în întregime fenomenul antichităţii greco-romane.

Spiritul său critic s-a dovedit salutar în cultura noastră. De-a lungul a şase decenii, în Universitatea din Iaşi, şi Bucureşti, şi în cercetare, la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", el a reprezentat un Maiorescu a studiilor clasice. Ştacheta foarte ridicată pe care profesorul a menţinut-o, atât în studiile sale, în cursurile universitare, dar şi, prin exemplul său personal, pe durata celor aproape 45 de ani în care cu toţii am traversat tunelul comunismului, a avut ca obiect cultul valorii. Duşman al mediocrităţii, diletantismului, iresponsabilităţii, al spiritului fals sau partizan, el a contribuit decisiv la păstrarea unei elite intelectuale româneşti, de care – acum, la capătul acestui tunel – avem atâta nevoie.

Programul Sesiunii Memoriale organizată în ziua de 22 aprilie 1994, în localul din str. Henri Coandă nr. 11 al Institutului, oglindeşte, dar numai în mică măsură, domeniile care au beneficiat de interesul profesorului:

„Ca şi cum profesorul ne-ar auzi" a fost motto-ul acestei sesiuni:

1. Prof. dr. Petre Alexandrescu – Cuvânt de deschidere.
2. Prof. dr. Iancu Fischer – Normele latinei de cancelarie în câteva inscripţii imperiale.
3. Prof. dr. Zoe Petre – Teatrul şi restauraţia la Atena după 403 a.Chr.
4. Prof. dr. Alexandru Vulpe – Comentariu la Herodot, V.6.
5. Prof. dr. Petre Alexandrescu – Observaţii la tezaurul de la Vettersfelde.
6. Dr. Alexandru Avram – Un decret inedit de la Histria.
7. Dr. Petre Diaconu – Două noi inscripţii nord-pontice.
8. Conf. dr. Constantin C. Petolescu: Din nou despre T. Atonius Claudius Alfenus Arignotus.
9. Prof. dr. Emilian Popescu – Sfântul Apostol Andrei şi cetatea Tomis.

Biblioteca sa este o nepreţuită oglindă a enormei palete de interese a profesorului D.M. Pippidi, a surselor sale de informaţie atât de variate şi atât de rare.

Ca o solidă fundaţie a erudiţiei sale, se afla cultura, în sensul cel mai larg al cuvântului. D.M. Pippidi a fost un mare „Cititor". El avea, ceea ce recomanda şi elevilor săi apropiaţi, „le plaisir de lire". Nu numai textele fundamentale ale literaturii antice, completate de comentarii, ci întreaga literatură europeană poezie, proză, eseu, a trecut pe sub ochii – obosiţi în cele din urmă – ai profesorului. Această vitală nevoie de cultură l-a hrănit, l-a format, i-a imprimat şi acel spirit de discretă şi critică ascundere a propriei sale sensibilităţi.

Biblioteca, adunată încă din primii ani de studenţie, îmbogăţită în perioada stagiului la Şcoala Română de la Roma şi la cea de la Fontenay aux Roses, dar şi de-a lungul întregii sale vieţi, constituie astăzi nu numai o nepreţuită valoare documentară, dar şi o cale de cunoaştere a etapelor de formaţie a acestui umanist.

Lotul donat Institutului nostru cuprinde aproape 2500 de volume şi peste 500 de reviste. Dintre acestea, o mare parte sunt unicate pentru ţara noastră. La acestea se adaugă un număr încă neînregistrat de extrase, primite de D.M. Pippidi de-a lungul a zeci de ani, de la numeroşii săi prieteni şi elevi din ţară şi străinătate.

Este de aceea o mare plăcere de a mulţumi d-lui Andrei Pippidi pentru această generoasă donaţie, oferită Institutului nostru, pe care ilustrul său tată l-a onorat atâţia ani şi pe care l-a condus cu atâta fermitate şi succes.

PETRE ALEXANDRESCU

INDICE

Tom 45, 1994

ABREVIERI

AA	Archäologischer Anzeiger, Berlin.
ACMIT	Anuarul Comisiunii monumentelor istorice, Secţia pentru Transilvania, Cluj.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
AD	Analele Dobrogei, Constanţa.
AEM	Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Viena.
AJPh	American Journal of Philology, Baltimore.
AM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung, Berlin.
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi–Bucureşti.
ARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii istorice, Bucureşti.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
BCH	Bulletin de correspondence hellenique, Paris.
BerRGK	Bericht der Römisch–Germanischen Kommision, Frankfurt am Main.
Bull.Ép.	Bulletin épigraphique, Paris.
CEpR	*Cronica epigrafică a României,* SCIVA.
CIL	*Corpus inscriptionum Latinarum,* Berlin.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti,
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.
Diss.Pan.	Dissertationes Pannonicae, Leipzig.
EN	Ephemeris Napocensis, Cluj.
IDR	*Inscripţiile Daciei romane,* Bucureşti.
IGB	*Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae,* Sofia.
IGLR	Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV–XIII descoperite în România,* Bucureşti, 1976.
IGRRP	*Inscriptiones graecae ad res romanas pertinentes,* Paris.
IK	Inschriften Kleinasiens, Bonn.
IOSPE	Latyschew, *Inscriptiones Antiquae orae septentrionalia Ponti Euxini. Graecae et latinae,* Petersburg, 1914.
ISM	*Inscripţiile din Scythia Minor,* Bucureşti.
IzvestijaSofia	Izvestija na arheologičeskij Institut, Sofia.
JHS	Journal of Hellenic Studies, Londra.
JÖAI	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Viena.
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
OGIS	*Orientis Graecae Inscriptiones Selectae,* Leipzig.
PIR	*Prosopographia Imperii Romani,* Berlin–Leipzig.
RA	Revue archéologique, Paris.
RE	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswiessenschaft,* Stuttgart.
REA	Revue des études anciennes, Bordeaux.
RevPhil	Revue de philologie, d'histoire et de littérature anciennes, Paris.
RPAN	Revista de preistorie şi antichităţi naţionale, Bucureşti.
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti.
SCN	Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SEG	*Supplementum epigraphicum graecum,* Leida.
SGDI	*Sammlung der Grichischen Dialekt-Inschriften,* Göttingen, 1884–1919.
SJ	Saalburg Jahrbuch, Berlin.
$Syll^4$	*Sylloge. Inscriptionum graecorum a G. Dittenbergero condita et aucta,* Hildsheim, 1960.
VDI	Vestnik drevnej istorii, Moscova.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA ARTĂ PLASTICĂ
- SERIA TEATRU - MUZICĂ - CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- SÉRIE BEAUX-ARTS
- SÉRIE THÉÂTRE - MUSIQUE - CINÉMA
THRACO-DACICA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à

- RODIPET S.A. Piaţa Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33-57, Bucarest, ROMÂNIA;
- ORION SRL, Splaiul Independenţei 202A, P.O. Box 74-19, Tx 11939, CBTxR, Fax 312 24 25, Bucarest, ROMÂNIA;
- AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu, 29A, p. 66, P.O. Box 57-88, Fax 312 45 69, Bucarest, ROMÂNIA.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
76117, Calea 13 Septembrie 13, telefon 410 32 00, Bucureşti

Tipărit la S.C. UNIVERSUL S.A. sub c-da 1219

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament. Prețul unui abonament anual este de 1800 lei.

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la:
- RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, P.O. Box 33–57, București, ROMÂNIA;
- ORION SRL, Splaiul Independenței 202A, P.O. Box 74–19, Tx 11939, CBTxR, Fax (40)1312 24 25, București, ROMÂNIA;
- AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu 29A, ap. 66, P.O. Box 57–88, Fax 312 45 69, București, ROMÂNIA

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: H. Coandă 11, 71119 București.

APARE DE 4 ORI PE AN

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1220-4781

S C I V A, tomul 45, nr. 4, Bucureşti, octombrie–decembrie 1994, p. 301–394

S.C. UNIVERSUL S.A. – C-da 1219

Lei 450